
AL. CISTELECAN

A görög katolicizmus a románoknál

Erdély a vallási megújulásokra rendkívül fogékony térnek bizonyult. Alkalmasságát a felekezeti áttérések kiváló talajának is. Az itteni vallásos konzervativizmusnak forradalmi, vagy legalábbis permisszív, megengedő jellegű árnyalata volt. Erdélyben elég hamar és elég szilárdan kedvező talajra lelt a magyarok között a kálvinizmus, a századok között a lutheranizmus. Ennek oka talán a katolicizmus egyfajta törékenysége, a katolikus hit bizonyos elégtelensége. De nem kevésbé az eredet, a kezdet modalitásához való visszatérés ígérete – a reformáció hirdette személyesebb és kevésbé rituális hit segítségével. Vagy, lehet, annak a szükségessége, hogy a szenvedély formája határozottabban bensőséges legyen. Abban a folyamatban, amely Erdélynek a mai vallási többszínűségéhez vezetett, a szigorúan szellemi okokhoz természetesen hozzáadódott a társadalmi és politikai okok is. Az XVI. században ez a folyamat már kikristályosodott az uralkodó nemzetek között, közülük mindegyikük átment legalább egy szakadékon/vallási reformon (sőt a magyarok többön is, hiszen az unitáriusok nem kevésbé jelentősek, mint a katolikusok és a kálvinisták). Attól errefelé már csak a neoprotestáns vakbuzgóságnak maradt hely, különben a két nemzet (a századokkal együtt három) vallásos szellemének intézményes formái azok maradtak, amelyek a XVI–XVII. században, a reformáció hatására kialakultak.

Mint ismeretes, a reformációnak nemigen volt dolga a románokkal, s a románoknak sem vele. A doktrínák és rituálék forradalmi ebben a pezsgésében a románok egységesen ortodoxok maradtak (a társadalmi felemelkedés és az etnikai lemondás okozta bizonytalan veszteségekkel), s ebben a konzervativizmusban saját vallási hovatartozásuk megtűrése megerősítette őket. A reformáltak azonban, egyikük és másikuk is, a kulturális csábítás eszközeivel éltek az erdélyi románokkal szemben, ha nem éppen vallási nyomással. Az első román könyvek megjelenését – a „felvilágosításra” való próbálkozásban, amibe, lehet, a hittérítés is benne foglaltatott – ők készítették elő, sőt ők is fizették. A reformációval járó s a katolikus egyetemességgel ellentétes nemzeti szellem ezekkel a kulturális csalétekkel a románokra is hatást gyakorolt, ami drasztikus választásokat váltott ki a többi tartomány ortodox főpapságából. Az olyan nagy kultúrtevékeny, mint amilyen például a *Belgrádi Újtestamentum*, ma is kételkedő szívet tekintenek, mert létrejöttükben kálvinista (vagy más, például városi nyomtatványai esetében lutheránus) bujtogatás búvik meg. A reformáció mindkét felekezetének kísérléteit, hogy a románokat saját nyelvű vallásos könyvekkel lássák el, egyenesen hittérítésnek és szellemi erőszaknak tekintik. De ha a lutheránusok és a kálvinisták nem is költötték teljesen fölöslegesen pénzüket ezekre a könyvekre, a hit területén a hatás majdnem nulla volt: itt-ott néhány mesterként hitbéli fejezet, és körülbelül ennyi.

Erdélyi románok reformációval szembeni fogékonyságuk. Az XVI. század végén és a XVIII. század elején a románok között végbement az egyetlen szellemi forradalom: Erdély román lakosságának körülbelül a fele, a papoktól a hívőkig, áttér akkor a görög rítusú katolikus vallásra, megalapítva a Rómával egyesült egyházat, a Román Unitus Egyházat. A románok keresztényeknek születtek – állítja a történelem –, és ortodoxokként ébredtek fel, anélkül hogy észrevették volna. Csak az 1700-as „szakadás”, amelyet az ortodox fél ma is traumaként él meg, teszi problematikussá és tudatosítja a vegetatív vallási opciót és hovatartozást, amit természet által adottnak és egyszerűen örökséggel megszerzettnek tartanak. Az erdélyi románok

Codruța Maria Știrban–Marcel Știrban
1948. Előkészítő mozzanatok. Püspökök megfigyelés alatt ♦ 2. oldal

Ovidiu Ghitta

Másodrendű katolikusok? ♦ 4. oldal

Camil Mureșanu

Lecsendesednek-e majd a vizek?... ♦ 4. oldal

Adrian Popescu

Azonosság és egyetemesség ♦ 5. oldal

Visky András

A különbözős kora (Rezignált levél) keresztényekhez a nacionalizmusról ♦ 6. oldal

Daniel Vighi

A volt Szekuritáté politikája 1990-ben (I.) ♦ 7. oldal

Figyelő ♦ 8. oldal

Schöpflin György

Délkelet-Európa fogalmának meghatározása ♦ 10. oldal

Ovidiu Pecican

A földi határok Európai ♦ 12. oldal

Bakk Miklós

Az alkotmányreform esélyei ♦ 13. oldal

Hamberger Judit

A cseh euorealizmus nyilatkozata ♦ 14. oldal

Bohumil Doležal

A Cseh Köztársaság az Európai Unió ajtajai előtt ♦ 15. oldal

Paul Drumaru

Kisebbségi napló ♦ 16. oldal

Ágoston Hugó

Bukarest mint provincia ♦ 16. oldal

áttérése a katolikus hitre lelkiismeretesen megfontolt tett, ami a nagy szakadás előtti egyetlen egyházba való újra-beilleszkedésként valósult meg. A római egyházzal való szellemi uniónak, amit a jezsuiták közvetítettek, a szellemieken kívül bizonyos érdekazonosságok is okai voltak: egyrészt a Habsburg Birodalom és a pápaság érdekei, másrészt a románoké, akik előtt a vallásos unió más társadalmi, kulturális és nemzeti perspektívákat nyitott meg. Bár a birodalom-malkötött békét, amelynek feltételeit a Leopold-diplomák tartalmazták, a bécsi kancellária nem tartotta be (és még kevésbé az erdélyi diéta), az mégis alapja lett egy nagy kulturális és nemzeti építménynek és a társadalmi fejlődésnek. A Román Unitus Egyház nyitotta meg a románok előtt a városokat, s tette lehetővé számukra a mesterségekben, a szabad pályákon és a közigazgatásban való tevékenykedést. Ennek az egyháznak az iskoláiból kerültek ki nemcsak az Erdélyi Iskola képviselői, hanem a kor román értelmiségei is. A kommunista történetírás – és annak a gimnáziumtól az egyetemekig az iskolákban ma is élő maradványai – az Erdélyi Iskola megjelenését a feltörekvő polgárságnak tulajdonítja. A valóságban a polgárság és a román értelmiség, akármekkora is volt, ennek az egyháznak a terméke (amely aztán az erdélyi ortodox egyházat is versengésre készítette, s ez utóbbi Andrei Șagunától errefelé határozottan elkötelezte magát a társadalmi és nemzeti kérdésekben). A Román Unitus Egyház jelentette a románok európaivá tételének első programját, nyugati integrálódásukat, sokkal inkább és sokkal alapvetőbben, mint a fanarióták nyugatosító tevékenysége, jóval megelőzve a bonzsuristák csatlakozási akcióját. Ez az európai minősítés, amely a provinciát a nagy kulturális fővárosokhoz (elsősorban Rómához és Bécshez) kötötte, egybeesett egy erőteljes önazonossági munkával: a Román Unitus Egyház és különösen kulturális kifejeződései formája, az Erdélyi Iskola, létrehozta és elterjesztette a történelemben a románok nemzeti tudatát, fenntartva a latin származás valóságos misztikáját, és feloldva a románok kisebbségi érzését. Mint nemzet a román jórészt ennek az egyháznak a terméke. A tisztelet és a Román Unitus Egyház érdemeinek elismerése benne foglaltatik az 1923-as alkotmányban, amely a románok „második nemzeti egyházának” nevezi azt. A Román Unitus Egyház, amely a szellemi mellett kezdetől kulturális, felvilágosító, valamint társadalmi és nemzeti missziót is felvállalt, nem csupán részt vett a modern Erdély és Románia történelmének eseményeiben, hanem elő is készítette azokat.

Sokatmondó jelenléte Erdélyben – 1948-ig a hívők egyenlően oszlatnak meg közte és a Román Ortodox Egyház között (és ami önmagában véve is jelentőségteljes tény, nem a területek enklavizálásával, bár bizonyos területi megoszlások mindkét oldalról kimutathatóak) – az erdélyi sajátosság határozottabb körvonalazódásához vezetett. Ha ma még beszélhetünk erdélyi szellemről vagy valamilyen erdélyi megkülönböztető jelről, az nemcsak a nemzeti és szellemi sokszínűségnek köszönhető, annak minden párhuzamoságával és átfedésével, hanem ennek a „helyi kegyességnek” is, amely a románságot kétáryalattává színezte. Bár történetek próbálkozások, a Román Unitus Egyháznak nem sikerült átkerülnie a Kárpátokon túlra, gyökerei Erdélyhez kötök. Jellemzi a „hely szellemét”, és a „hely szelleme” jellemzi őt. Kiáramlása, fővárosi és más városokbeli kolonizálása az erdélyiek „kivándorlásának” eredménye, akiknek vallásos identitása beolvashatatlanak bizonyult.

1948-as betiltása a mártíromság próbája volt a Román Unitus Egyház számára, s méltóképpen állta meg azt. Az 1989-es újjászületés nem bizonyul könnyű útnak, egyrészt azért, mert minden egyéb jogi következmény nélküli egyszerű „legalizálás”, másrészt azért, mert sok hívő a múlt felé fordul, az idők nosztalgijából él – a dicsőségből vagy a mártíromságból. A mártíromság azonban a jövő egyik alapja, nem pedig ok az önteltségre. A Román Unitus Egyháznak a jelenben és a jövőben a szónokiasság nélkül vállalt hagyományra és mártíromságra kellene építenie elhivatottságát. Mert egyik sem cél, hanem kiindulópont, a felemelkedés téje, és leginkább súlyos lelkiismereti kötelesség.

Fordította: HADHÁZY Zsuzsa

AL. CISTELECAN 1951-ben született Aranykúton, Kolozs megyében. Abrassói Transilvania Egyetem és a marosvásárhelyi Petru Maior Egyetem előadójának. Jelentős kötetei: *Celálat Pillat* (Amásik Pilátus), Bukarest, 2000, *Top ten*, Kolozsvár, 2000.

Codruța Maria ȘTIRBAN Marcel ȘTIRBAN

1948. Előkészítő mozzanatok. Püspökök megfigyelés alatt

A Román Unitus Egyház az 1697–1700-as évektől 1948 decemberéig létezett; akkor a 358-as számú rendelettel betiltották. 1948 decemberében és 1989 decemberében között titokban működött, illegálisan. 1989 decemberében egy újabb rendelet ismét törvényessé tette.

Földrajzilag Románia középső és nyugati részére terjedt ki, Brasó és Fogaras vidékétől Szatmárig és a Bánságig, azaz egész Erdélyre, a Bánságra, a Partiumra és Máramarosra. Bukarestben és az Ókirályság más városaiban is voltak hívei és papjai a románok politikai és nemzeti egyesítése előtt, de különösképpen utána. Intézményként először mint érsekséget (1697-ben), majd püspökséget (1698–1853 között), majd ismét mint érsekséget (1853–1948 között, 1990-től) szervezték meg, székhelye Gyulafehérváron (1697–1717), Fogarason (1717–1737), majd Balázsfalván (1737–1948, 1990) volt. Kezdetben nem léteztek területi püspökségei. Ezek fokozatosan jöttek létre, előbb Nagyváradon (1777), majd Szamosújváron és Lugoson (1853), illetve Nagybányán (1930). 1932-ben a szamosújvári püspökség Kolozsvárra teszi át székhelyét, azóta Kolozsvári-Szamosújvári Görög Katolikus Püspökség néven ismeretes.

A görög katolikus egyház a – kálvinizmus térhódításának korszakát élő – Közép- és Északnyugat-Erdély román ortodox hierarchiájának (az érsek, valamint az esperesek és papok nagy része) és híveinek a katolikus egyházzal való csatlakozásának eredményeképpen jött létre. A vallási unió – ezen a néven ismeretes az esemény – az 1697–1700-as években jött létre.

A római egyházzal való uniónak vallási és nemzeti okai voltak. Mint hosszú történelmi folyamatra kell rá tekintenünk, amely pozitív következményekkel járt az egész román nemzetre nézve. Oltári és iskolai révén a görög katolikus egyház a Nyugat-Európa keresztény világába beépülő nemzeti ideál iskolája volt. Az 1918-as unióig közös úton haladt és sok ponton érintkezett az erdélyi görögkeleti testvér egyházzal.

Az 1919 és 1948 közötti idő újabb korszak a Román Unitus Egyház történetében, amelynek problémái – önhibáján kívül – előkészítik és előrejelzik az 1948 őszi átél drámát. A két világháború közötti időszakban, attól a pillanattól kezdve, hogy Nicolae Bălănu foglalta el a szebeni érsekség székét, a két román nemzeti egyház kapcsolata folyamatosan és fokozatosan romlik. Ugyanez a lelkipásztor állt az Erdélyi Román Ortodox Érsekség élén, amikor 1948-ban, a moszkvai ortodox egyházzal és a kreml-i és bukaresti politikai hatalommal cin-kossággal „széttörték az egyesülés pecsétjét”, és egyidejűleg megnyitották a börtönkapukat a görög katolikus egyház lelkipásztorai előtt.

A 358-as rendelet felé vezető utat néhány jelentős mozzanat fémjelzte. A két erdélyi román egyház egyesítésének gondolatát Nicolae Bălănu már érsekké avatásakor (1920 pünkösdjén) felvetette, és az erdélyi ortodox papság Bibliái Kongresszusán (1921) vállalta, hogy „csontjaink ne nyugodjanak, amíg újra egyek nem leszünk”. Ugyanez a gondolat visszatér az ország szenátusa előtt tartott beszédeiben az alkotmányról való általános vita alkalmával (1923. március 12.), az egyházi törvénytervezet megvitátásakor (1928. március 27.) és a Konkordátum ratifikálásának megtárgyalásakor (1929. május 23.). A kommunista hatalomra jutása és az ország szovjetesítése még jobb alkalmat teremt Bălănu érseknek és 1948-tól az új pátriárkának, Iustinian Marinának a görög katolikus egyház elleni harc újakezdéséhez. Bălănuhoz közel álló emberek azt mondták az informátoroknak, hogy az érsek nem örövend igazán, amiért álmát a kommunista segítségével kell valóra váltania, de kénytelen velük egy úton haladni. Különben mellette állt egy pátriárka, aki még nála is elszántabban törekedett az „unitás” megszüntetésére, és – ami még fontosabb – az őpártján állt az új politikai hatalom. Íme, a lehető legrövidebben, a görög katolikus egyház ellen az országon belül vagy kívül tett lépések: a román görögkeleti egyház küldöttségének látogatása Moszkvában (1945); Alekszej moszkvai pátriárka látogatása Romániában (1947); Bălănu érsek (Balázsfalva, 1948. május 15.) és Iustinian pátriárka (Bukarest, 1948. május 24., június 6.) felhívásai a román unitusoknak az ortodox vallásra való visszatérésére; a Román Ortodox Egyház (BOR) küldöttségének részvétele a moszkvai pápánortodox kongresszuson (1948. július 9–18.); a Vatikánnal kötött Konkordátum felmondása (1948. július 17.); a tanügyi reformra és az új vallási rendre vonatkozó törvényrendelet (1948. augusztus 3–4.); Iustinian pátriárka prédikációja a karánsebesi katedrálisban (1948. szeptember 13.); a szeptember 17-i kormányrendelet, amely a minisztertanács döntésére hivatkozva ötörl kettőre csökkenti a görög katolikus püspökök számát; egy másik, ugyanaznap kiadott rendelet, amely felmenti hivatalából a nagyváradi, lugosi és nagybányai görög katolikus püspököket: Traian Frențiu, Ioan Bălănu és Alexandru Rusu. Ugyanazzal a rendelettel eltávolították hivatalából Efreim Enăchescu ortodox püspököt, Alexandru Ciser bukaresti római katolikus érseket és Augustin Paka temesvári püspököt. Meghagyták viszont hivatalában Iuliu Hossu kolozsvári püspököt és Vasile Aftenie püspököt, a

Balázsfalvi Érsekség bukaresti vikáriusát. Ioan Suciu püspököt, az egész Érseki Tartomány apostoli gondnokát a Művelődésügyi Minisztérium határozatával már 1948. szeptember 3-án menesztették, s így ér vénytelenné vált az 1947. februári kinevezési határozat.

Az állam politikai és rendfenntartó szerveinek támogatásával a BOR hierarchiája 1948 októberében átveszi és folytatja az akciókat. 1948. október 1-jén kerül sor a 36 görög katolikus pap kolozsvári gyűlésére, amelyen „elhatározzák” a görögkeleti vallásra való áttérést; ezt a határozatot a Román Ortodox Pátriárkátus október 3-i zsinati határozatával szentesíti; október 21-én „ünnepséget” rendeznek Gyulafehérváron a görögkeleti vallásra való visszatérés tiszteletére.

Az egész román görög katolikus püspökség, a római katolikus püspökség és a pápai követség válasza azonnali és határozott: Iuliu Hossu püspök levele a kolozsvári „tanácskozás” előestéjén a papokhoz, a „tanácskozáson” részt vevő papokra vonatkozó kiközösítési rendelete, Mons. Patrick O'Hara pápai nunciusnak a külügyminiszterhez intézett szóbeli tiltakozása, a görög katolikus püspökök október 7-i, a köztársaság elnökségéhez, illetve az egész katolikus püspökség nevében a kormányfőhöz intézett beadványa, Iuliu Hossu püspök október 25-i pástorlevelei.

A görög katolikus püspökök számára 1948. október vége jelenti az utolsó, szabadon töltött napokat. Különböző, de nagyon közeli napokon tartóztatták le őket: október 27-én Ioan Suciu, október 28-án Iuliu Hossu és Vasile Aftenie, október 29-én Alexandru Rusu és Ioan Bălănu püspököket. Mindnyájukat a Dragoslavele kolostorba vitték.

Az unitusok katedrálisai, virágos és szőnyeges lépkedve, bevonulnak az erdélyi testvéregyház érsekei: október 31-én Bălănu érsek a balázsfalvi katedrálisban, ugyanaznap a nagyváradi ortodox püspök, Nicolae Popovici, a nagyváradi, november 16-án pedig a nagybányai görög katolikus katedrálisban celebrál. Kolozsváron Nicolae Colan püspök november 21-én vonul be a görög katolikus katedrálisba.

Hogy azoknak az időnek a hangulatát legalább részben visszaadhassuk, és hogy ábrázolhassuk az állam és a vele kéz a kézben cselekvő Román Ortodox Egyház módszereit, néhány korabeli vallomáshoz folyamodunk azok közül, amelyeket épp a kommunista hatalom gyűjtött össze a maga eszközeivel.

Rajz a Time amerikai hetilap
1989. április 10-i számában megjelent kép alapján

*

Először is, íme néhány cím a Vatikánra és a római katolikus és görög katolikus egyházra vonatkozó tájékoztató jegyzetek közül: *A Vatikán és a jelen pillanat* (1947. május 20.); *A Szentzség politikájának jelenlegi problémái és irányvonalai* (1947. június 17.); *A katolicizmus nyugtalansága Nyugaton* (1947. augusztus 14.); *A katolikus és görög katolikus vallás ellenséges viszonyul a demokráciához* (1947. december 8.); *XII. Pius pápa karácsonyi üzenete, amelyet az információs szerek leballgattak: A rádióhallgatás jegyzőkönyve* (1947. december); *A Vatikán álláspontja az ortodox vallással kapcsolatban az utóbbi harminc évben. Összefoglaló* (1948. július); *A Konkordátum és a Konkordátumok mint nemzetközi paktumok, szerződések vagy egyezmények* (valószínűleg 1948. július, a Konkordátum felmondása – július 17. – előtt). A jelentések és jegyzékek tele vannak a Vatikánnal és az Egyesült Államokkal szemben megszokott vádaskodásokkal, amelyek a korabeli sajtóban is megjelentek, ezek ihangsúlyozzák mind XII. Pius, mind a Vatikán és az egész katolikus egyház kommunistaellenességét. Íme néhány szemléletes idézet (1947. május 20.): „A római egyházi körökben uralkodó meggyőződés szerint elkerülhetetlen a háború az angolok és az oroszok között. Egyesek úgy vélik, hogy ez a háború küszöbön áll, míg mások úgy, hogy a végleges szakítás csak 4-5 év múlva következik majd be. Nem elhanyagolható azok száma sem, akik szerint elkerülhetetlen a jobbra tolódás a Szovjetunióban, míg Amerikában balra tolódás következik majd be... A preláusok majd mindenike meg van győződve arról, hogy előbb vagy utóbb kitör a háború. Ezért a Szentzség igyekszik előkészíteni a talajt a nagy harcra, amelytől – véli az informátor – maga az egyház léte függ, a mai formájában... Nincs alternatíva: vagy kommunizmus, vagy antikommunizmus. Minden más különbözőség eltörpül ez előtt a posztulatum előtt, amely, vallása sajátosságaitól függetlenül, minden keresztényre érvényes. Ezért a katolikus antikommunista propaganda túllép eme vallás híveinek körén, és igyekszik minden más vallásra is áterjedni. Próbálkozások történnek különösen Angliában

Véleményünk szerint ez a négyoldalas összeállítás a Román Unitus Egyházzal távolról sem teljes. A továbbiakban más szakemberek, érdeklődők hozzászólásait, tanulmányait is közzéljük. A szerkesztőség.

az anglikánok megnyerésére, valamint az ortodox Keleten... Romániában nagy reményeket fűznek az unitus egyházzal, amelynek hílként kell szolgálnia a görögkeletiek számára a katolicizmussal való áttéréshez.” A jegyzet következtetése: „a Szentzség ma a legnagyobb hatalom Európában, amely szembeszáll a kommunizmussal és minden olyan kormánnyal, amelyben a kommunista helyet kapnak. Egy esetleges világméretű összeütközést a legnagyobb rossznak, de szükséges szerencsétlenségnek tartanának, az egyetlennek, amely megmenthetné az emberiséget”.

Körülbelül ugyanígy értékelik a pápa álláspontját az 1947. június 17-én kelt jegyzetben is. Eszerint a pápa továbbra is hisz abban, hogy az oroszok és angolszások – és egyben a kommunizmus és kapitalizmus – közötti háború küszöbön áll, eleve kizárva minden kompromisszum lehetőségét a Szovjetunióval. Kommunistaellenes álláspontja – így a jegyzet – elsősorban a katolikus hagyományokkal rendelkező és nagyon erős politikai szerveződésű országokban körvonala zódik. A Vatikán – állítja a jegyzet – ezáltal a nemzetközi reakció főnemességévé vált.

Egy másik, 1947. december 8-án kelt tájékoztató jegyzet, amelynek címe *A katolikus és görög katolikus vallás ellenséges viszonyul a demokráciához*, rámutat arra, hogy a római pápa úgy rendelkezik: a katolikus és görög katolikus egyház fozsa meg szolgálatá saítottól a demokratikus pártok és különösen a kommunista párt tagjai. A jegyzet rámutat arra is, hogy ezt a rendelkezést átvette és alkalmazta a Balázsfalvi Görög Katolikus Érsekség, amely „szóbeli rendelkezést adott minden, az érsekség hatáskörébe tartozó görög katolikus papnak, hogy ha lehetséges, prédikációjukban teljes egészében mellőzzék a romániai demokratikus rendszert és a kormányt dicséző szavakat. Ugyanez az érsekség – áll a jegyzet befejező részében – szigorú büntetést helyezett kilátásba azon papok számára, akik az említett szóbeli rendelkezésektől eltérnek”.

XII. Pius karácsonyi üzenetét úgy értelmezték, mint a világ minden kommunista és kommunista-barát politikai tényezője iránti kemény bírálatot. „Üzenete első részében a pápa – írja értékelésében a jegyzet szerzője – megbélyegezte a közvélemény megtevesztésére szolgáló állami szintre emelt hazugságot, és figyelmeztette a katolikusokat ezen eljárás veszélyeire.”

Az állami tájékoztató intézmények tanúsítják a görög katolikus püspökök, papok és hívők állandó figyelését a következő „témák” kapcsán: az új hatalommal szembeni álláspont (1945. március–1948. december), az érsekaválasztások (1946) és a görög katolikus egyház ellen fogatosított megszorító intézkedésekkel szembeni reakciók. Az általunk vizsgált jelentések az 1945 októberé és 1948 decemberé közötti időszakot ölelik fel, és bizonyítják általában a püspökök, de különösen az Alexandru Rusu, a Iuliu Hossu és a Ioan Suciu iránti érdeklődést. Az első kettőt az érsekaválasztás kapcsán figyelték, Ioan Suciut pedig az érsekség apostoli gondnokaként végzett tevékenységéért (1947–1948). Megfigyelés alatt állt Valeriu Traian Frențiu is, előbb ugyanazon apostoli gondnoki tisztség betöltése kapcsán (1945–1947), később Nagyváradon (1947–1948), úgyszintén Ioan Bălănu és Vasile Aftenie, valamint Victor Macovei balázsfalvi vikárius, a görög katolikus kanonokok és papok, azok is, akik áttértek a görögkeleti vallásra, azok is, akik hűek maradtak a görög katolikus egyházzal. A tájékoztató jelentések következtetéseket tartalmaztak a püspökök és általában a görög katolikus egyház magatartásával kapcsolatban. A rendszer szempontjából egyik püspök sem volt különösen mási knál: „Bármelyik püspököt választják is most meg – az érsekaválasztásról van szó –, mindegy, mert mindenik reakció.”

Az alábbiakban bemutatunk néhányat a püspökök „személyi lapjái” közül, amelyeket a tájékoztató szerek állítottak össze. Kezdjük Alexandru Rusu nagybányai püspökkel, akit az 1946-os választási zsinat érsekké választott, de akit a bukaresti politikai hatalom nem fogadott el. A jelentések úgy mutatják be, mint aki egyike azoknak, akik „a felszabadulás óta... ellenséges magatartást tanúsítottak a demokratikus rendszerrel szemben”, következtetése: „Ilyen körülmények között Alex. Rusu püspök nem folytathatja tevékenységét Nagybánya tartományban.” Petru Groza kormányával szemben ellenségesnek, Iuliu Maniu nemzeti parasztpártja hívének tartották, székhelyét pedig „a nagybányai reakció fő fészkeként”. Az ő személyes feladata volt a kapcsolattartás a vidéki és a fővárosi reakciók erői között: „eme reakciók körök kapcsolatát a fővárosiakkal maga Alexandru Rusu püspök biztosítja, aki gyakran látogat a fővárosba”. Különben a püspököt a sajtóban is érték hasonló vádak, a szatmárnémeti *Brazdă Nouă* lap (1946. november) „nemzeti parasztpárti propagandaügynöknek” nevezte, amely minőségben „nemzeti parasztpárti fészkeké” alakította át „a nagybányai görög katolikus katedrális”. Nem ezek az egyetlen vádak, amelyeket felhozott Rusu püspök ellen, akinek letartóztatásáig minden lépését figyelték. A jelentések úgy mutatják be, mint vallásos meggyőződésében megingathatatlan embert. Ezért érvénytelenítette a kormány a balázsfalvi szavazást, és nem ismerte el őt választott érseknek. Így került sor a nagyváradi püspökhelyettes, Ioan Suciu kinevezésére a balázsfalvi érsekség apostoli gondnoki tisztségébe, az unitus egyház felszámolásáig terjedő időszakra.

Ioan Suciu püspök viszont még eme tisztségbe való beiktatása előtt felhívta magára a információs és ellenőrző szerek figyelmét. 1947 októberének közepén még az a kiváltság is érte, hogy összeállították személyi lapját. A személyi lap néhány életrajzi adattal indul: erdélyi családi környezet, balázsfalvi születés, középiskola Balázsfalván, tudományok iránti hajlam; fű- és lánytestvérek, akiket eltart; 38 éves, bár fiatalabbnak tűnik; szigorú magatartás, nagyon

bátor, mindenki tiszteli, hatalmában tartja és befolyásolja hallgatóságát; nem tagja a Parasztpártnak, de ismertek kapcsolatai Maniu embereivel, mivel „ádáz ellensége a demokratikus rendszernek, amelynek élén dr. Petru Groza áll”. Áldozatkész hitének szilárdsága ezekből a tájékoztató jelentésekből is kitűnik: „Szükség esetén hajlandó vagyok meghalni vallásos hitemért” – idézi a jelentés egy „meghitt környezetben” tett kijelentését. És ezt Ioan Suciú püspök meg is tette. A jelentés a következőképpen jellemzi: „Szerény. Harmadosztályon utazik, az útközön, megveti a kényelmet. Alacsony termetű, szikár, Krisztus harcosának tűnik, hasonlít El Greco alakjaihoz. Nagy szónoki tehetséggel bír. A legelvontabb kérdéseket is oly módon tudja bemutatni, hogy azok a leggyeszterűbb elmék számára is érthetővé válnak. Kellemes a hangszíne, hanghordozása néha nagyon szelíd, máskor rendkívül szigorú, és így hatalmában tartja, elbűvöli hallgatóságát. Mindenki nagyon tiszteli.” Egy 1948. februári tájékoztató jelentés, amely figyelemre méltó jellemzést ad a katolikus ellenállásról, ezt az ellenállást Suciú püspök magatartásával példázta: „A legveszedelmesebb rendszerellenes agitátorok a katolikusok közül kerülnek ki. Például a balázsfalvi Ioan Suciú járja az országot, és beszédeiben nyíltan odamond a demokráciának. Ezt tette Kolozsváron is most nemrég, februárban, útban Nagyvárad felé.”

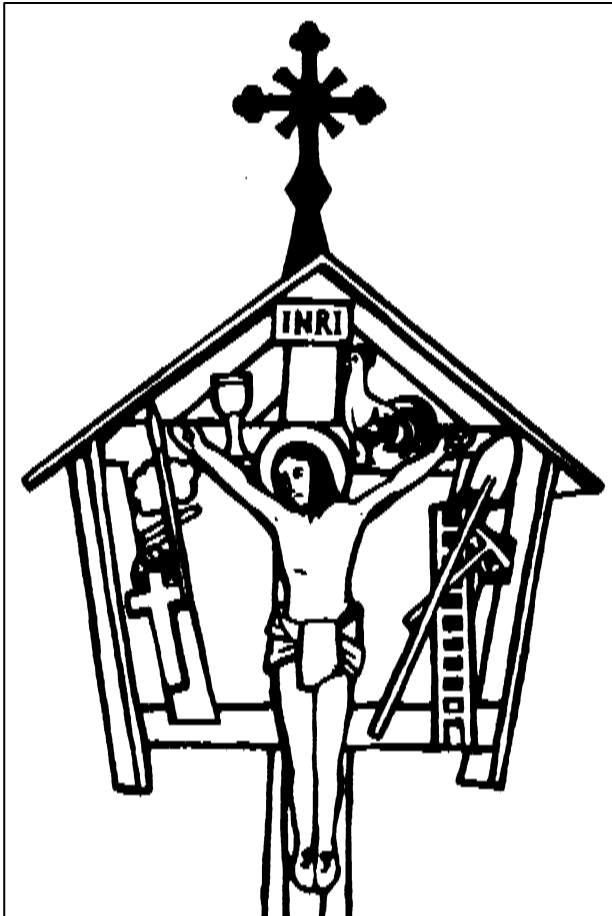
Jelentések a július és október között „a terepről” küldött jelentések is. Egy július 27-én, a „kolozsvári központban” készült jelentés szerint (amely a június 17–18-i nagyvárad püspöki értekezletről, valamint Hossu püspök kolozsvári és bukaresti, az értekezleten hozott döntésekből eredő tevékenységéről szól), Nagyváradon tárgyalásokat folytattak „a pátriárkának az egyházak egyesítésére vonatkozó felhívására adandó válasz” kapcsán, amely tárgyalásokat „a legnagyobb titoktartás övezi, Hossu püspök visszatértek nem adott a felső papságnak semmilyen szóbeli vagy írásbeli felvilágosítást. Ez csak annyit tudhatott meg, hogy a püspökök egységesen foglaltak állást, és pünkösd vasárnapján minden püspök prédikációban mutatja meg a hívőknek a »követendő utat«”. A Nagyváradon kelt pásztorlevél tartalma is ismeretes. Címe: *A görög katolikus egyház pappjai és hívei. Ennek az óráknak a tanúságtétele*. 1948. július 24-i keltezésű, Valeriu Traian Frențiu, Alexandru Rusu, Iuliu Hossu, Ioan Bălan és Ioan Suciú írta alá. Másolatát az Állambiztonsági Főigazgatóság 1. Szolgálatának 6. Irodája küldte el 1948. augusztus 12-én a Vallásügyi Minisztériumnak, a miniszter irodájába, a következő megjegyzésekkel és javaslatokkal: „A Román Unitus Egyház ötoldalas körlevelet terjeszt hívei körében, amelyet minden görög katolikus püspök aláírt, és amelyben saját álláspontját ismerteti az ortodox egyházhoz való visszatérési javaslatlalt kapcsolatban. Mivel a görög katolikus püspökök tette felhívásait a kedélyeket, kérjük, figyelmeztesse az unitus egyházat, hogy az Ön jóváhagyása nélkül ne terjesszen ilyen körleveleket. Ellenkező esetben a Belügyminisztérium kénytelen lesz önállóan megtenni a szükséges lépéseket.” A Belügyminisztérium szerveinek a román egyházak „egyesítésében” való részvétele nyilvánvaló.

Ugyanaz a jelentés megemlíti, hogy Hossu püspök Bukarestben járt a nagyvárad értekezlet után, „hogy memorandumot nyújtson be az egyházak egyesítéséről, és kérje a klérus üldöztetésének megszüntetését”, és július 14-én tért vissza, „nagyon elégedetten a miniszterelnök kihallgatás eredményével”. Ami nem csoda, mert Petru Groza a be nem tartott ígéretek mestere volt.

A nagyvárad püspöki értekezlet elhatározta, hogy a püspökök folytassák a vallás és a görög katolikus egyház védelmére irányuló tevékenységüket. Egy június 21-i tájékoztató jegyzet és a kolozsvári állambiztonsági szervek ugyanaznap jelentése részleteket idéz a püspököknek a kolozsvári katedrálisban tartott pünkösd beszédéből, és véleményeket fogalmaz meg a görög katolikus egyházzal kapcsolatban. Mindkét irat 1948. június 28-án érkezett Bukarestbe. A püspök beszédét visszavágásnak tartották Justinian pátriárka javaslatára: „A katedrális tömve volt hívőkkel, a püspök pedig annyira megemelte a hangját, hogy beszéde végére teljesen berekedt.” Nagy terjedelmű részleteket idéznek ebből a beszédéből: „Ma, amikor a szent pünkösdöt ünnepeljük, más híreket is hallottatok, amiknek nem szabad hitted adnotok. Az igazság az, hogy felszólítottak az egyesülésre. De hogyan?” Ironikusan folytatta: „testvériesen”. „Hát igen, mi is testvériesen válaszolunk: Mi tudjuk, érezzük és erősen hisszük, hogy Krisztus igazi egyházának a tagjai vagyunk. Ez a mi szent meggyőződésünk. Igaz, ha százalékosan akarjuk kifejezni, azt mondhatnánk, hogy a két román egyház 96%-ban hasonlít egymásra. Tehát kevésben különbözünk. De éppoly igaz az is, hogy miénk az igazi hit kincstára. Mert Krisztus egyháza egy és csakis egy. Szent Péter egy volt, és ahol ő volt, ott van Krisztus igazi egyháza. Senki kedvéért nem válunk árulókká. A földön senki kedvéért nem hagyjuk el Róma anyánk hitét.” A jelentés megjegyzi, hogy a püspököket kanonokok, papok és laikusok széles gyűréje vette körül, jelen voltak Avram, Chertes, Pura kanonokok, Alexandru Nicula, Virgil Băliban, Gheorghe Forna, Coriolan Suciú papok, dr. Liviu Pop, Liviu Telia orvos, dr. Petre Rebreanu, akiket angol-amerikai hírek terjesztésével vádol. A jelentés megállapítja: „A fentiekből következik, hogy a görög katolikus egyház nemcsak a papok kasztérdekei, hanem az ismertett sajátos körülmények hatására is, az imperialista tábor és a belső reakció erős fegyverévé vált a nálunk honos népi demokratikus rendszerrel szemben. Ezt a tevékenységet Hossu püspök a kamarilla segítségével fejt ki, amelyen keresztül uralja a görög katolikus egyház életét a fennhatósága alá tartozó területen, valamint az esperesek segítségével, akikkel elég gyakran érintkezik. Ezek a maguk során kiterjesztik a püspök befolyását a falusi papokra és hívőkre.”

1948. augusztus 27-én Nagyszébenből tájékoztató jegyzéket küldtek Ioan Suciú püspök tevékenységéről a megye településein. A püspök egyházlátogatáson járt, és ahogy a jelentésből kitűnik, a hívek mindenhol nagy lelkesedéssel fogadták, és napi 3-4 prédikációt tartott. Orlát nagyszében például maga a község polgármestere fogadta, aki mindenki füle hallatára kijelentette, „bár polgármester, minde-

neke előtt azonban a katolikus egyház hű fia, amelyet mindig meg fog védni, és soha nem hagy el. Sok olyan község volt, ahol görögkeletiek is fogadására siettek, és ő azokat is megáldotta.” Az egyházlátogatások „a Szentanya szellemében és oltalma alatt” zajlottak, a püspök szentképeket osztogatott, és imádkozott, arra kérve mindenkit, hogy az eljövendő időkben keressen oltalmat a Szent Szűz pajzsa alatt. „Prédikációi sikeresek, mert nagyon tehetséges és lendületes szónok. Ért ahhoz, hogy könnyedén felépítsen látszólag ártalmatlan mondatokat, amelyek azonban alapjában véve sok rejtett mondanivalót hordoznak.” A jelentésekből világosan kiderül a püspök hitének szilárdsága; mindenkinek azt mondta, hogy „lelkileg mindenre felkészült, arra is, hogy letartóztatják. Utasította az espereseket, hogy ne próbálják meg elhagyni hitüket, hanem élő példák legyenek a többi pap és a hívők számára. Ha valaki megpróbálja elvenni templomaikat egy másik felekezetre, tiltakozzanak, de ne tanúsítsanak fizikai, hanem csak erkölcsi ellenállást.” A püspök más egyházlátogatásokat is tartott a főegyházmegegyében, bár a balázsfalvi prefektus igyekezett, legalábbis egy időre, lebeszélni őt rólok. Ő viszont azt válaszolta neki, hogy „nincs vi-

A kintázás szerszámai egy erdélyi útszéli kereszten megjelenítve [Jelképtár, Helikon Kiadó, Budapest, 1990]

lági hatalom, amely eltéríthetné kötelességétől, hívei lelkének gondozásától, és nem áll szándékában meghátrálni, csakis a brutális erőszak elől. Akkor a megyefőnök megpróbálta ellehetleníteni a látogatókat, szétosztatta az embereket, és elkobozta a fogatokat, amelyekkel utaznia kellett volna. Ennek ellenére ő teljesítette látogatói tervét.” A jelentés elismeri, hogy „bárhova megy, csendőrök és a rendszer emberei ellenőrzik. De nehéz valamilyen konkrétumon rajta kapni, mert ért hozzá, hogyan rejtse el mondanivalóját bibliai idézetekbe.”

Az új egyházi törvény újabb püspöki értekezletet eredményezett augusztus 26-a és 28-a között, szintén Nagyváradon. Az első két napon a román görög katolikus püspökök vettek részt rajta, a harmadik napon pedig a gyulafehérvári, jászvásári és szatmárnémeti római katolikus püspökök is. Az értekezlet két kérdést tárgyalt: a egyházi törvény hatását az egyházi iskolákra, és ugyanazon törvény rendelkezését az egy püspöknek „járó” 750 hívő számszerű meghatározására vonatkozóan. Az értekezlet elhatározta egy beadvány megszerkesztését és elküldését Petru Grozának, Stanciu Stoianának, Vasile Lucának és Ana Paukernek.

1948. szeptember közepén, 14-e és 16-a között, Ioan Suciú püspök végigjárja a régi Szamosújvári, Beszterce és Ludas járások falvait: Bádókat, Mezőviszolyát, Mikest, Mezősolyost, Újóst, Mezőszilvást, Katonát, Szombattelkét. Az utóbbi településen tartóztatják le először. A letartóztatásra egy diadalmas út végén kerül sor. Egy szeptember 16-án kelt tájékoztató jegyzet beszámol arról, hogy „f. év szeptember 12-én Szentmihály és Bádók községben járt, 1948. szept. 13-án pedig Mikes községben. Mindhárom községben a falu polgárai lóháton és hatőkrös szekérral várták. Minden egyes községben megközelítőleg 500 személy fogadta. /.../ 1948. szeptember 14-én Mezőviszolya községbe érkezett, ahol hat népviseletbe öltözött lovas, egy hatőkrös szekér és kb. 600 személy fogadta.” Ugyancsak szept. 14-én „megérkezett Újós községbe, ahol a Berbecaru Iacob tanító által jól megszervezett kb. 600 személy fogadta, 12 népviseletbe öltözött lovas, valamint két szépen feldíszített hatőkrös szekér”. Az utolsó ájtatosság helyén, a katonai templomban tartott istentiszteleten, kb. 400 hívő jelenlétében, a püspök azt mondta prédikációjában: „Imádkozunk, hogy a mai tisztavirág-életű vezetők ne tereljenek még rosszabb útra bennünket”. Útban Katonából Szombattelkére – áll a jegyzetben – letartóztatják az állambiztonsági szervek. Pár nappal korábban elmozdították apostoli gondnoki tisztségéből, amit ezen apostoli zárandokút során

tud meg. Egy másik tájékoztató jegyzet – egy rádiótávírtat –, amelyet a Népbiztonság Szebeni Területi Igazgatósága küldött 1948. szept. 14-én a Népbiztonság Központi Igazgatósága I. osztályának Bukarestbe, a szeptember 6-i jegyzet kiegészítéseként, a következőket jelentette: „Miután a Balázsfalvi Érsekség tudomására hoztuk Ioan Suciú püspök elmozdítását, Moldovan Ioan kanonok és Neda Dumitru elmentek Torda megyébe, ahol Suciú Ioan érsek tartózkodik Dănilă Gheorghe kanonokkal és Rusu Petru pappal, hogy tudomására hozzák a Vallásügyi Minisztérium parancsát, és hogy átekintsék a megtett intézkedéseket és az egyháztanács álláspontját eme parancsokkal kapcsolatban. Még nem ismert a balázsfalvi érsek álláspontja, és a kanonokok elszánták magukat arra, hogy szolidarizálnak az érsekkel, és mindnyájan Kolostorba vonulnak.”

A balázsfalvi katedrálisban, október 2-án, a püspök a kommunista rendszer múlandó voltáról és a katolikus egyház és a katolikus szellem tartósságáról beszél. Épp azon a napon, amikor a görög katolikus híveket a görögkeleti vallásra való áttérésre kötelezték, a püspök a kolozsvári katedrálisban celebrált, 10 kanonok és több pap jelenlétében. Az istentisztelet végén prédikációt tartott, amelyhez ugyancsak a Népbiztonság Szebeni Területi Igazgatóságának rádiótávírtatára fűz megjegyzéseket: „Az istentisztelet befejezésekor Suciú volt püspök vallásos jellegű, de politikai-nemzeti szubsztatúrájú beszédet tartott.” Bemutatta a Román Unitus Egyház történetét, beszélt szerepéről a román nép történetében és az első keresztények pogányok általi üldöztetéséről. Azok az idők születtek most újra Romániában, és a püspök ellenállásra buzdította a hívőket: „Ne hagyjátok, hogy áltassanak. Legyetek erősek és összetartók minden viharral szemben, ami ránk zúdul. Lehet, hogy vér is fog folyni. Ne rémítsen meg. Vegyünk példát mártírijainkról, akik feláldozták magukat hitükért, vérüket ontva érte.” Felindultnak látszott, jegyzi meg az informátor, és elismeri, könnyekig meghatotta a jelenlevőket is. Nagypéntek volt a Román Unitus Egyház számára – így is nevezi különben egy körlevelében, amelyet 1948. okt. 2-án küld a papoknak. Így tartja a teljes püspöki kar, amely újabb értekezletre gyűlt össze, ez alkalommal Bukarestben, 1948. okt. 6-a és 8-a között. Minden görög katolikus püspök részt vett rajta. „Az értekezlet – áll az 1948. okt. 9-én kelt jelentésben – hol a Katolikus Érsekségen, hol a Pápai Nuncius lakásán, hol egy titkos házban zajlott, amelyet nem sikerült azonosítani, és célja az volt, hogy közös álláspontot alakítson ki a hatóságoknak a görögkeleti vallásra való visszatérésre irányuló próbálkozásaival szemben.” Az informátoroknak csak annyit sikerült kideríteniük, hogy anyagot gyűjtöttek a görög katolikus papság ellen fogantatott korlátozó intézkedésekkel kapcsolatban. Egy sor Erdélyből érkezett tájékoztató jegyzet egészíti ki a bukaresti jegyzetek hiányosságait. Ioan Suciú püspök – akit az informátorok expüspöknek neveznek – az egész görög katolikus egyház számára a maradt, ami volt. Továbbra is bátorító körleveleket küld a papoknak, fiataloknak, minden kereszténynek. Egyetlen alkalmat sem szalaszt el. Ellenkezőleg, keres és talál alkalmat. Az egész püspökség ugyanazt teszi. A püspökök közösen tanácskoznak.

A görögkeleti vallásra való áttérést elhatározó 36 pap gyűlését 1948. okt. 1-jén Kolozsváron, a Gheorghe Barițiu Gimnázium tornatermében tartották, Traian Belsăcu esperes elnökletével. Minden sürgősségi eljárás formájában zajlott, történelmi utalásokkal és a Vatikán ellen irányuló vádakkal, amely „az evangéliumi elvekkel ellentétben – nyilatkozta Traian Belsăcu – elköteltelte magát az agresszív és újabb háborúra bujtogató imperializmus frontján”. Más közhelyeket is emlegettek, mint „mi már nem akarunk többet Rómából parancsokat kapni”, az 1700-as egyesülési okirat elszakítása pedig „egy bölcs tett, amelyre lelkiismeretünk kötelez bennünket”. Ugyanakkor dicsőítik a kolozsvári aktus megvalósításának módját: „Mai egyesülésünk az önálló Román Ortodox Egyházzal – mondja Nicolae Geangălu – nemcsak egy vallásos, de mélyesen demokratikus megvalósítás, mert lentől felfelé indul, a néptől és a népnek, úgy, ahogy minden más is történik a Román Népköztársaságban.” Ugyanazzal a sietséggel, ugyanaznap estéjén, a küldötték, rendőri kísérettel, Bukarestbe utaztak. Vasárnap, október 3-án 9 órakor a Szent Zsinat nagyertermében bemutatták őket Justinian pátriárkának. Megtartották az első beszédeket, és felolvasták a *Kolozsvári Kiáltványt*. Utána a küldöttség tagjai, azokkal együtt, akik a fogadáson jelen voltak – Justinian Marina pátriárka, Nicolae Bălan érsek, Vasile Lazărescu bánági érsek, Firmilian krajovai érsek, Sebastian, Szucsáva és Măramaros érseke, Antim Nica alsó-dunai püspök, Veniamin Atanasie és Pavel vikáriusok, fővárosi esperesek és papok – a Szent Szpiridon templomba mentek, ahol Bălan érsek Te Deumot celebrált. Még egyszer felolvasták a kiáltványt, majd Gh. Vintilescu esperes, a Szent Zsinat Kancellárjának igazgatója, felolvasta a zsinati határozatot, amellyel a görög katolikusokat befogadják a görögkeleti egyház sorába. A pátriárka ugyanakkor bejelentette egy nagy ünnepség rendezését 1948. okt. 21-én, Gyulafehérváron, hogy megünnepeljék az „ellenséges Róma fogságából való kiszabadulást”. Így is történt. Az említett napon önszántából vagy anélkül Gyulafehérvárra vittek egy csomó embert, aki előtt, ugyanazzal a szereplőkkel, megismételték a bukaresti ceremóniát. Úgy tűnt, Justinian Marina pátriárka ezáltal teljesítette álmát azzal a fegyverével, amellyel dicsekedett: „Nagyon éles kés van a kezünkben, és használni fogjuk mindvégig: október 21-én a görög katolikus egyház megszűnik létezni, és az egyesülés befejezett tény lesz.”

Ez a „kés” volt a testvéri fegyver, amellyel a Román Ortodox Egyház a kommunista párttal testvéri szövetségben cselekedett.

Fordította: VENCZEL ENIKŐ

MARCEL ȘTIRBAN 1932-ben született Poplákán, Szeben megyében. ABBIE jelenkori történelem tanszékének professzora. Jelentősebb kötet: *Din istoria Bisericii Române Unite* (A Román Unitus Egyház történetéből), a Szatmári Múzeum kiadásában, 2001. CODRUȚA MARIA ȘTIRBAN 1967-ben született Kolozsváron, gyógyszerész.

Ovidiu GHITTA

Másodrendű katolikusok?*

Azoknak a Magyarországon északra fekvő részére való rutén és román papoknak a társadalmi-jogi státusát, akik elfogadták a római egyházzal való uniót, az aulikus körök egy paradigmának megfelelően képzelték el. Minden alkalommal, amikor az I. Leopold óta a bécsi udvarral közösen kidolgozott iratok ezen pópák előjogaira és szabadságaira hivatkoztak, egy eszme mellett törtek lándzsát: ennek a státusnak a római katolikus egyház státusával való egyenlősége mellett. A monarchia merész szempontjának a görög katolikus papi rendet megillető helyi és az őt megillető bánásmóddal kapcsolatban nagyon jól meghatározott oka volt. „Ugyanannak a testnek részei lévén”, „a Szent Római Egyházzal egyesült görög rítusú templomoknak, egyházi személyeknek és javoknak [...] éppen olyan egyházi immunitásban kell részesülniük, mint amilyenben a szent kánonok előírásai és a földi fejedelmek beleegyezésével, engedélyével és hozzájárulásával a Szent Római Egyház latin rítusú templomai, papi személyei és híveinek anyagi javai részesülnek.”¹ Az e mögött a nézőpont mögött meghúzódó alapvető ok abban keresendő, hogy a magyarországi katolicizmus felélesztésének ösztönzése egyaránt célkitűzése volt az Ausztriai Ház egyházi politikájának és „államérdekéből” hozott intézkedéseinek.

Érdekes a Habsburg uralkodók ezen elvi álláspontját, akiknek korábban a monarchiában valóságként kezdett válni az unió eszméje, feltehetjük a kérdést, hogy a királyság katolikus papságának érdekében álltak-e a lépések mindig egyenlő viszonyulást jelentettek-e a Szent-Széknek alávetett két egyházi renddel szemben. A jelenlegi ismeretek birtokában, a hivatalos kijelentéseket és kezdeményezéseket elemezve, amelyek az unió papság társadalmi-jogi státusának védelmére születtek, a válasz igenlő. Az állami szervek újabb és újabb próbálkozásai, hogy minden esetben keresztülvigyék vagy a pénzügyi immunitást és a görög katolikus papságnak a hűbéri szolgáltatások alóli felmentését, vagy a parókiák földhöz juttatását, vagy azt, hogy papi személy fölött csak egyházi bíróság ítélkezhesen, bár nem mindig jártak avárt eredménnyel, azt bizonyítják, hogy egyetlen mintát vettek figyelembe, egy mértékkel mértek. Ezt egyébként az a mód is bizonyítja, ahogy a nagy katolikus egyházi testhez való tartozás alapján az unió papok bérezését végezték. Levonhatjuk tehát a következtetést, hogy amikor az egyházi immunitásról folyt a vita, a hatalom felsőbb szervei által küldött jelzések nem tartalmazták a két katolikus denomináció közötti diszkrimináció megtételére utaló célzásokat vagy biztatásokat. Ellenkezőleg, ezek a jelzések az állam azon próbálkozásairól vallanak, hogy közvetítőként léphessen fel egy konzervatívizmus, renyhesség, a „másikkal” szembeni megcsontosodott magatartás által is nehézkesebbé tett területen. A vármegyei nemesség arra ösztönözték, hogy úgy viszonyuljon egy unió paphoz, mint egy igazi katolikus paphoz.

A XVIII. század második felében azonban az Ausztriai Ház uralkodói nem csupán a görög katolikus papság társadalmi-jogi státusával járó szabadságok és mentességek kapcsán fejtették ki álláspontjukat. Ők a magyarországi egyházak fölött gyakorolt kegyúri jogaikkal azért is éltek, hogy megfogalmazzák és fenntartsák véleményüket a királyság „latin” és unió püspökei közötti hierarchiával kapcsolatban. Nyilvánvaló, hogy ahányszor feltevédték ez a kérdés, állásfoglalásuk a katolikusok két kategóriájával szemben már nem volt azonos. A monarchia olykor nyíltan, máskor burkoltan támogatta a római katolikus papság azon ambícióit, hogy gyámkodják a görög rítusú neofiták fölött. Például, bár az 1716 és 1771 között Munkácson élő rutén püspökök pápai ki nevezéssel *de iure* apostoli helynökök voltak, Genadius Bizánczitól kezdve (a világi oldal meghatározó segítségével) arra kényszerítették őket, hogy *de facto* az e gri latin püspökség joghatósága alá tartozzanak mint rituális helynökök. Ennek a megoldásnak az üzenete világos volt: a görög katolikus püspök csupán alárendeltje lehet a római katolikus főpápnak, semmiképp sem rendelkezhet azonos kiváltságokkal. Bár nem zárhatjuk ki azt a lehetőséget, hogy VI. Károly és Mária Terézia jóindulatú magatartását az e gri püspökség hegemoniátörékeivel szemben az a belső meggyőződés diktálta, mely szerint az unió papok alacsonyabb rendű katolikusok, akiket feltétlenül a latin egyház hierarchiájának szigorú felügyelete alatt kell tartani, azt hiszem, hogy a bécsi udvar vezérfonalá ebben az esetben pragmatikus megfontolásokon alapult. Másrészt feltehetjük a kérdést: ha a felekezeti terjeszkedés döntő tényező lett volna az állam említett elvi álláspontjának a megerősítésében, hogyan magyarázható ugyanannak az intézménynek a közbenjárása az erdélyi román görög katolikus egyház megerősítéséhez? Magyarországon esetében a monarchia két nagy célkitűzés körül alakította ki stratégiáját. Egy meghatározott pillanatig jó szemmel nézte ezt az intézményes viszonyt „latinok” és unió papok között, egyrészt azért, hogy megerősítse egyes királyságbeli római katolikus püspökségeket (Eger, Zágráb, Nagyvárad) demográfiai alapjait, másrészt azon létszükségletből, hogy biztosítsa (vagy ne veszítse el) a befolyásos latin főpapok és – a velük rokonságban álló – mágnások politikai támogatását. Hogy ez utóbbi érdek sokat nyomott alában, bizonyítja – ellentétként – Erdély már említett példája. Ott a helyi római katolikus egyházi hierarchia politikai befolyásának ropant törékeny volta szabad kezet adott a bécsi udvarnak, hogy a Szent-Székekkel közösen tevékenykedjék a Gyulafehérvár–Fogarás görög katolikus püspökség kanonizálásáért, már akkor, amikor az unió egyház megszervezése a fejedelemségben még kezdeti szakaszban volt.

Így hát a hivatalos diskurzus alapján nyilvánvalóvá vált a monarchia kétféle viszonyulása a magyarországi görög katolikus egyházhoz. Az első a rítustól független katolikus papok társadalmi-jogi státusa egyenlőségének gondolatára támaszkodott. A másik, ellenkezőleg, a görög katolikus főpapoknak és parókiáknak a latin püspökökkel szembeni *alárendeltségét* fogadta el. Észrevehetjük, hogy az unió egyházra ugyanabban az időben tett aulikus utalásoknak sikerült elmentmondásosnak beállítaniuk azt: úgy is, mint teljes jogú katolikus, és úgy is, mint másodrangú katolikus. Logikus tehát, hogy ez a kettség nem vezethetett időben Magyarországon arra, hogy a társadalom egységesen elismerje az unió papság és latin testvére kiváltságai közötti egyenlőséget; már csak azért sem, mert ennek az újításnak útjában mindenképp több zavaró tényező állt (a helyi autonómiák ereje, a régi mentalitások fenntartása, a vármegyei nemesség nagy része által vallott kálvinizmus előretörése).

Ami az egyházi immunitást illeti, az uralkodók erőfeszítései ellenére csupán közepes eredmények születtek. Amennyire eddigi ismereteinkből kiderül, a XVIII. század első hat évtizedében tevékenykedő görög katolikus pap legtöbbször nemigen érezte annak hatását, hogy a császárral azonos hitet vall. A fennálló körülmények következtében kiváltságokban és mentességekben való egyenlőségük a római katolikus papsággal számtalan esetben csupán papíron maradt.

A Paradijsom létrája (XI. sz.-i orosz miniatúra részlete)

A monarchia hosszú távú érdekeit tekintve, a görög katolikusoknak a helyi latin gyámság alá való helyezése sem volt túl szerencsés. A felek egyházi státusa közötti különbség fokozatosan a katolikus ügyre nézve káros ambíciók, frusztrációk és feszültségek forrása lett. Az elmentések a XVIII. század 5. és 6. évtizedében érték el a csúcspontot. Barkóczy püspök akkori önkényeskedése Munkács püspökével szemben, az unió szeminaristák megsegítésére szánt pénzek eltérítése az e gri egyház megye kollégiumába, a rutén és román hívők kényszerítése, hogy megfizessék a latin egyháznak járó adót, vagy annak megtiltása, hogy az unió pópák bizonyos szentségeket kiszolgáltassanak, teljes mértékben bizonyították, milyen túlzásokhoz vezethet a hierarchiák közötti alárendeltségi viszony, az a viszony, amely bátorította a római katolikus egyház paternalista-tulajdonosi megnyilvánulásait az unió egyházzal szemben. Ahelyett hogy a két katolikus denomináció egyházi emberei között létrejött volna a testvéri szolidaritás érzése, ezekkel a praktikákkal éppen az ellenkező hatást érték el. Mária Terézia minderről a század 50-es éveiben szerzett tudomást, és azonnal kiadta az utasítást: vessenek véget a görög katolikus papság ellen Északkelet-Magyarországon alkalmazott diszkriminatív és önkényeskedő bánásmódnak. Ahhoz azonban, hogy ez valósággá váljék, nem volt elég a bűnös római katolikus főpapság és nemesség figyelmeztetése leiratokban. El kellett távolítani azt a tényezőt, amely a két papság nyilvánvaló egyenlőségéhez vezetett, bátorítva az unió papokhoz mint alacsonyabb rendű katolikusokhoz való viszonyulást. 1750-ben a „rutén egyház” egy *Libellus supplex* en fordult a szentatyához, javasolva a megoldást: tekintettel arra, hogy az apostoli helynöki mandátum (amit a rutén főpap ki nevezése pillanatában kapott meg) közvetlenül a szentatyának rendelte őt alá², szüntessék meg az e gri főpap természetellenes gyámságát. Ennek a kérésnek a teljesítése szentesítette volna a királyság északi részében levő unió egyház autonómiáját. Mária Terézia akkor egyértelműen visszautasította a javaslatot, bebizonyítva ezzel, hogy a monarchia még mindig a latinok és a görög katolikusok közötti ilyen jellegű hierarchia fenntartásának híve. Három évvel múlva Olsavszky Mánuel munkácsi püspök újrainyitotta a kérdést.³ Jól tájékozott lévén, egész sereg dokumentummal és példával bizonyította, hogy már régóta nincs semmilyen kánonjogi alapja annak, hogy a „görögöket” a helyi római katolikus egyház joghatóságai alá rendeljék. Mi több, a püspök olyan pápai okiratokat is említett, amelyek bizonyították, hogy a katolikus egyház részéről a görög és a római rítus azonos értékűnek számít. A következtetés könnyen levonható volt: a pápák által hangsúlyozott, Lengyelország–Litvánia által tiszteletben tartott két említett katolikus denomináció szellemi pásztora és híve közötti egyenlőségnek Magyarországon északra fekvő részén is kötelező módon valóságként kell válnia. Másfelől, mondja Olsavszky, az unió papok mindig is római katolikus társaik önkényes döntéseinek áldozatai lesznek. És nem ez volt az egyetlen veszély. Maga a görög katolikus forma is veszélyben volt, példa erre a nemrég lezajlott Bihar megyei antiunionista

megmozdulás. Figyelembe véve ennek jelentőségét, a püspök nem mulasztotta el megfogalmazni a szigorú figyelmeztetést: „ahol nincs igazság, ott győzedelmeskedhet a hitszakadás”. Másféleképpen szólva, ahol a görög katolikus egyház identitását nem védi saját püspökség is, és az unió egyház nem részesül teljes mértékben egy elfogadott pap-ságot megillető bánásmódban, az ortodox egyház korifeusainak minden reményük megvan arra, hogy meghallgassák és kövessék őket.

Olsavszky Mánuel patetikus demonstrációjának azonban nem sikerült elérnie a helyzet jelentős megváltoztatását. 1756. szeptember 16-án Mária Terézia felszólította Eger és Munkács püspökeit a kibékülésre. Ez utóbbinak, rituális helynöként, meg kellett adnia magát, és ismét elismerte a római katolikus főpap felsőbbrendűségét. A Mária Terézia-féle megoldás következtében a dolgok visszatértek oda, ahonnan kiindultak. Ez azt eredményezte, hogy a következő évtized során a vizsály iratsomója újabb anyagokkal bővült. Ugyanakkor a térség görög katolikus egyháza a hitszakadás propagandája miatt két válság ment keresztül: az egyik Szatmár vármegyében volt 1761-ben, a másik Dorogon 1767-ben.

A dolgok alakulásának ilyen szerencsétlen menete érzékenyen érintette a bécsi udvar, amely végül is magára vállalta a munkácsi püspökség kanonizálásának ügyében a védőüggyé szerepét. A XVIII. század 7. évtizedének második felében világgá vált számára, hogy egy ilyen lépés jobban szolgálja a térség katolicizmusának ügyét. A monarchia csak ekkor adta fel régi álláspontját a Magyarországon északra fekvő római és görög katolikus püspökségek hierarchikus viszonyával kapcsolatban. Azelőtt teljes mértékben hozzájárult annak a gondolatnak az életben tartásához, hogy az ottani unió papok csupán másodrendű katolikusok voltak.

Fordította: HADHÁZY Zsuzsa

Jegyzetek

- Ez a részlet a *Našterea unei biserici (Biserica greco-catolică din comitatul Satu Mare în prima jumătate a secolului XVIII)* (Egy egyház születése [A görög katolikus egyház Szatmár vármegyében a XVIII. század első felében]) című, a kolozsvári Presa Universitară kiadónál előkészületben levő könyvből való. Ennek témája egy, az akkor Habsburg-uralom alatt álló Magyarországhoz tartozó terület román parókiáinak kvázi-ismertelen története, olyan kerületé, amelyben a római egyházzal való unió gondolatát nemcsak hogy „idegen” (munkácsi) püspökök támogatták hanem azbe is hatolt a „vláh” egyház soraiba majdnem egy évtizeddel korábban, mint az Erdélyi Fejedelemség „vláh” egyházának soraiba.
- Részlet az első Leopold-diplomából (1699. február 16.): A. Freiberg, *Relație istorică despre unirea bisericii românești cu biserica Romei*, ed. Ousum, 1996, 59. A szemelvény megismétli az uralkodó által 1692. augusztus 23-án ismertetett gondolatát: *A Hodinka, A munkácsi gör. szert. püspökség okmánytára*, I. köt., Ungvár, 1911, 347–349.
 - Duliskovics, *Istoricăscăia Certi Ugro-Ruskib*, III. köt., Ungvár, 1877, 151–153.
 - Magyar Országos Levéltár, C 40, 182 cs, fasc. 30, 971 sz., A dokumentum Mária Pócs helyezte el 1753. július 26-án.

OVIDIU GHITTA 1962-ben született Avasfelsőfaluban, Szatmár megyében. ABBIE Történelem és Filozófia Karának előadójaként. Jelentős műve: *Church and Society in Central and Eastern Europe*, Kolozsvár, 1998.

Camil MUREȘANU

Lecsendesednek-e majd a vizek?...

A történelemtudomány több mint egy évszázada foglalkozik a szigorú „objektív” értéktelent-alkotás lehetőségével. Elfogadjuk, hogy azok a képek, amelyeket a múlt eseményeiről alkot, az adott korszak mentalitásától, sokféle társadalmi, kulturális-politikai és pszichológiai tényező összefonódásától függően változóak és viszonylagosak.

Aromán történelemben az 1698–1700-as évek közötti vallási unió, az erdélyi románok jelentős részének a római egyházzal való csatlakozása ilyen értelemben a legjobb példák közé tartozik.

Az említett esemény jelentőségét taglaló viták menete annyira elcsépett már, hogy az, akik véleményének kifejtésére felkérnek, feszélyeztetve válnak próbálják elkerülni mindazt, amit hol hozzáértően, hol elfogultan és naivan már annyiszor elmondtak.

Ma már egyetlen világosan gondolkodó ember sem tagadja, hogy az Unió Egyház tagjai által megnyitott és fokozatosan táguló, egyre szélesebb szellemi perspektívák lényegesen hozzájárultak az erdélyi románok politikai emancipációja első programjának Inocentiu Micu-Klein érsek általi megfogalmazásához, a nemzeti tudat fejlődéséhez az Erdélyi Iskola művelt tagjai által megfogalmazott történelmi és filológiai érvek alapján, a román nyelv és nép latin eredete mozgósító erejű elvének meggyökerezéséhez, annak a döntő okiratnak a kidolgozásához, amely (ellenfeleitől) a *Supplex Libellus Valachorum* nevet kapta, továbbá pedig a román értelmiség alakulásában lényeges szerepet játszó balázsfalvi és más központokban levő iskolák alapításához és megerősítéséhez, a nemzeti fejlődésért és egységért 1918-ig minden eszközzel folytatott harchoz.

Az is igaz, hogy nem lenne helyes mindezt, valamint a többi eredményt, amelyeket a rutinszerű ismételtetés elkerülése végett nem kívántam felsorolni, kizárólag az Unió Egyháznak tulajdonítani.

A történelem egy bizonyos pontján az Ortodox Egyház is elérte azt a fejlődési szintet, amelyen az Unió Egyházzal versengve magára vállalhatta az erdélyi románságra vonatkozó politikai és kulturális „konstruktívizmus” egy részét.

VISKY András

A különbözős kora (Rezignált levél keresztényekhez a nacionalizmusról)

Kedves Barátaim! A mögöttem álló negyedévben szinte kizárólag egyetlen vékonyka szépirodalmi művel foglalkoztam. Írója élete legjavát emigrációban töltötte el – közép-európaiként Argentínában –, legjelentősebb műveit országától óceánnyi távolságban alkotta meg úgy, hogy szülőhazájától, a győlöve szeretett és szeretve gyűlölt Lengyelországtól pillanatra sem szakadt el. Íróember számára a legmélyebb emberi közösség – kultúrával, országgal, világgal, Istennel – a nyelvben realizálódik. Ennyiből már ki is találhatták, hogy Witold Gombrowiczról van szó, a mű meg, amelynek a társaságában a kolozsvári – tehát egy romániai – magyar színház megbízásából műlattan időmet, nem más, mint a jelentős színházi karriert befutott *Operett*. A mű körül kialakult dialógus valóságos volt, amennyiben egy népes és módfelett tehetséges szintársulat számára „preparáltam” a szöveget annak érdekében, hogy lehetőség szerint a legélesebben szembesüljünk jelentéseivel, a lehető legárnyaltabb színpadi megjelenítés végett.

A darab főalakja egy körülrajongott párizsi divatdiktátor, Fior, akizért hívnak meg a provinciának számító Himaláj hercegségbe, hogy alkossa újjá a női és úri szilueteket, mutasson kiutat a válságból, alkossa meg az elkövetkezendő idők viseletét. Ám Fiornak nincsen sem ötlete, sem mondanivalója, amiért is állandóan fecseg és szenveleg, narcisztikusan nyalogatja saját sebeit, és megsértődik folyvást, mert azt tapasztalja, hogy kinyilatkoztatott igazságaira senki sem kíváncsi, de hát nem is tanácsot kértek tőle, és még csak okos diskurzusokat sem, hanem – ruhát. Ez a vákuum-szituáció szippantja magába az álruhás Hufnágel grófort, az elcsapott szolgálot, aki a hercegi udvar lakájainak segítségével forradalmat szervez, és átveszi a hatalmat.

Gombrowicz művei majd minden esetben a templomtéren kezdődnek, kijön a nép a miséről, és mintegy szimbolikusan is belép a Történelemnek nevezett színházba, akárha Krakkóban volnánk, a Szentlélek téren, ahol a templomnak és a színháznak egy tere van. A darabnak van egy pap szereplője is, talán a legkegyetlenebbül megrajzolt figura, aki bármilyen eseményt sietve szentesít és megáld, odafordul az éppen hatalmon levőhöz, és azt mondja: „Fiat voluntas tua.” Gombrowicz nem hagy kétséget afelől, hogy az általános válságnak, amelyben élünk, előidézője és elmélyítője az anarhisztikus vált kereszténység, amely folyvást lekési az eseményeket, azzal hitegeti magát, hogy a külső megfigyelő pozíciójából érvényes magyarázatokat kínál a világ egészének az állapotát illetően, jó lehet csak utólagosan van jelen az eseményekben, mert a túlélés-rejárszik rá. Hatalmi paradigmák lakója az ellakajosodott világban. Görccsen kapaszkodik, hogy fölül maradjon, amikor már régen eltűnt mint tényező a világ színpadáról, noha a hatalmi machinációkban továbbra is elszeretettel részt vesz. A darab végkifejlete egy sajtóosan Witold Gombrowicz-i apokalipszis, amelyet azonban a szereplők idillikusan élnek meg, amiképpen olykor Samuel Beckett figurái, akik megátalkodottan ragaszkodva az idillhez nagy leleménynyel festik át a katasztrófát, valamiféle meghatározhatatlan, non-eszkatologikus várakozás anti-reményében.

A korszerű keresztény hitnek erre a fiori csapdjára mások is felhívták a figyelmünket, de hogy ne szaporítsam túlzottan a példákat, hiszen még mindig a bevezetőnél tartunk, a továbbiakban még csak egyetlen, újfent – igencsak ingtag fogalmaink szerint legalábbis – nem hívó szerzőt fogok idézni, és a belső szimmetria kedvéért ismét lengyelt. Leszek Kolakowski *Egy metafizikus sajtótájékoztató stenogramja, melyet a démon tartott 1963. december 20-án Varsóban* című írásában a démon a következőt diktálja az egyházi újságíróknak: „Az egyház [...] versenyt fut az idővel, modern, haladó, higiénikus, funkcionáló, teljesítőképes, edzett, karakán, motorizált, rádiófonizált, tudományos, tiszta és energikus akar lenni.” Majd így folytatja: „Kéjes élvezet jelentene számomra, hogy bemutassam önöknek szerencsétlenségüket és szánalomra méltó fáradozásait, hogy hogyan próbálnak megfelelni a kor-nak, mely önöket úgyis állandóan több ezer mérfölddel megelőzi.”

Kedves Barátaim! A mindenütt és mindenben hangját hallató kereszténység alapvetően nincsen jelen, és ezt nem én állítom, hanem ahogyan a *Római levél*ben olvashatjuk, az Isten fiaiban Isten-reszóvárogya várakozó világ, a nagyon sok esetben formátumos és a kereszténység helyzetét hitelesen átvilágító megnyilatkozások tanúsága szerint. Jelen lenni csak a megjelenített és megélt szentség fel-tételével lehet, amely amiképpen az eszünkkel tudni véljük, nem tisztaságot jelent, hanem készenlétet az áldozatra, szolidáris elkülönítettséget, megítélő szeretetet. A keresztény ember, ezen belül meg a keresztény értelmiségi jelesül, nincsen benne a világban, ama-

krisztusi meghagyás szerint, önmagát az általa gyártott, esetenként tetszetős magyarázataival helyettesíti egy jól nyomon követhető ahistorical purity (történelmietlen purizmus) jegyében, ami kifelé s értettségéből fakadó szentori ítéletként, befelé meg andalító bölcsődalként hangzik fel.

Szorogya figyelem régiók keresztény szerzőinek őszinte és becsületes erőfeszítését arra, hogy valamiféle élhető és józan keresztény nacionalizmus teológiai terminológiáját dolgozzák ki – nota bene: ez is csak elvéve és vitatható színvonalon történik...! –, miáltal a különböző keresztény denominációk semmilyen említendő példáját nem élik meg a krisztusi szeretetnek az etnikai feszültségek terén. Ehelyett a nyelv és a „megtartó” kultúra kazamatáiba húzódva gyanakodva lesik egymás mozgását. Nem rejtem véka alá, hogy a nacionalizmus teológiai terminológiáját, legalábbis az általam ismert kísérletek legjavában, fogalmi domesztikációnak tekintem, és mint ilyen, semmit nem mond el arról, ami, például, a dél-szláv térségben történt és jószerével történik – velünk. Mert abban, úgy vélem, mindannyian egyetértünk, osztoznunk kell a történekteben, függetlenül attól, hogy hol éljük túl szegényünket, tévékészülékünk előtt üldögélve. Másfelől meg valóban azt hiszem, hogy még nem értünk a történet végére, főként azért nem, mert az alakuló, még hihetetlenül törekeny békének örvendezve elfelejtünk szembenézni önmagunkkal, a régiók egészének a helyzetével és a keresztény közösségek feladatával a stabilizáció útján. Vajon milyen kísérletei vannak régiókban, a nyugati és keleti kereszténység találkozási pontján a valóságos találkozások létrehozására?

Az események tehát – és ezt, remélem, a tények kötelező tisztelete mondhatja velem – régen túlhaladták a nacionalizmus kérdéskörében a fogalmi tisztázások korát, ám talán még lehetőségünk van a valóságos megtisztulásra. A kettő – a fogalmi tisztázás és a megtisztulás – oly távol esik egymástól, mint a keresztfa két oldalán függő két lator. Ha arra gondolok, hogy olyan országban élek,

Graffiti egy elhagyott térben

amelyben a nacionalizmus mindig is kéznél levő jolly jokere a hatalomnak, akkor az érvényben levő keresztény narratívákat nem egyszerűen gyöngének, hanem kifejezetten amnéziásnak vagyok kénytelen tekinteni. Mark D. Chapman a témába vágó kitűnő munkájában (*Theology, Nationalism and the First World War: Christian Ethics and the Constraints of Politics*) arra figyelmeztet, hogy „valamiféle egyházi-közösségi tisztaságba menekülni nem mutatkozik többnek, mint egy pátozdús kísérletnek, hogy az emberi végesség és történelmi kondicionáltság valósága előtt megfutmodjunk, annak az emberi vágyakozásnak kifejezésékként, hogy olyanok legyünk, mint az angyalok.” Majd pedig Janet Martin Soskice szavait idézve hozzáfűti: „Ha Isten nem becsülte le az emberi mivoltot, és nem is esett kétségbe miatta, miért kellene ezt tennünk nekünk?”

Vajon van-e egyáltalán relevanciája annak a kérdésnek, hogy a nemzetek létezése Isten akarata-e, vagy sem? Hogy poszt-bábeli vagy pre-bábeli eseménnyel állunk-e szemben? A zsidó hagyomány egy hozzám igen közel álló, nagyon szellemes interpretációja szerint Bábel előtt minden nép két nyelvvvel rendelkezett, a nemzeti nyelvvvel és a szent nyelvvvel, amikor pedig Isten összeavarta a nyelveket, visszavonta a szent nyelvet, amely az Istennel és, következésképpen, egymással való kommunikáció alapvető médiuma volt. (Mintha pünkösdi események ezt a bűbajos magyarázatot részesítenek előnyben, nem igaz...?) Magatartásunk egészére ezt tartom ma is jellemzőnek, a szent nyelv hiányát, amely az Istennel való szóértést sohasem választja el az emberrel való szóértéstől; és az emberrel való kommunikációt lehetetlennek tartja Isten valóságos és jelen lévő személyének a kiiktatásával. Mert arra ugyan nagy energiákat fordítunk, hogy a tan tiszta maradjon, ám a valódi jelen-

tések létrejötte a testté lett tanhoz kapcsolódik, ez, a testté léte, az egyetlen eseménye a világnak, amely Istenre utaló jelentéseket szül. Szimptomatikusan tartom, hogy a *Jelenések könyvében* szereplő kitétel alapján – „minden törzsből és nyelvből, minden nemzetből és népből” (Jel. 5,9) – a nemzeti jelleget egy magában való értéknek tekintni a teológiai gondolkodás, amiből azt a sommás következtetést vonja le, hogy létezhet egy bizonyos fajta időleges keresztény nacionalizmus, amely még „ama napon” is elnyeri méltó jutalmát, amiből az eszkatológiai etnicitás gyanús és homályos szemlélete nyeri teológiai legitimitációját. Ennek a gyöngé pontját abban látom, hogy az etnikai keretet még Isten előtt is lerögzíti, jöllehet arról, hogy kicsoda zsidó, Isten döntött a kiválasztás titokzatos aktusában, és a döntés jogát továbbra is fenntartja magának. Így hát arról is, hogy kicsoda szlovák vagy magyar vagy román, cseh vagy szudéta, szerb vagy horvát vagy bosnyák, angol vagy ír, török vagy kurd – és a felsorolást a konfliktuális törésvonalak mentén még sokáig lehetne folytatni – nos arról is Isten dönt, változatlanul, ama napon. Nincs kizárva, hogy a második világháború idején a nagy és erős Németországban, a szédítő nemzeti megújulás korában „egyedül” Dietrich Bonhoeffer volt német, és úgy tűnik, Istennek ezt a döntését mint-ha a történelem is hitelesítette volna azóta. Mi több, Bonhoeffer mintegy lehetővé tette, szakrális értelemben legalábbis, a németiség további létezését is, mert saját testében adott választ arra, hogy mi, illetőleg ki a német. Mert aki meg akarja tartani az ő nemzeti létét, elveszi azt, aki pedig elveszíti az ő nemzeti létét én érettem, az meg tartja azt.

Kedves Barátaim! Vajon kiderült-e az eddigiekből, hogy az egyetlen említendő motívuma annak, hogy a nacionalizmus problémáját fölvettem, a félelem?

Félek, igen, nem tagadom.

Nem akarok egyedül félni, azért vagyok itt, és azért beszélek hangosan, mint éjszaka a temetőben szokás. De nem a románoktól félek magyarként Romániában, és még csak a sötét hatalmi játszmáktól sem, amelyek szemérmelen nyíltsággal a szemem előtt folynak, egyre bizonytalanabb irányba. Ahhoz a bélpokloshoz hasonlítok, akinek miután megtisztította, Jézus szigorúan megtöltötte, hogy beszéljen arról, ami vele történt. A gyógyult azonban, ahelyett hogy áldozatot mutatott volna be a krisztusi rendhagyás szerint, beszélni kezdett. Aminek az lett az eredménye, hogy Jézus már be sem m ehetett többé abba a városba.

Amikor a polisz „brutalizált kultúrájában” (Esterházy Péter) megsokasodik a beszéd, kevesebb áldozat mutatattik be, az Ember Fia meg a városon kívül reked. Ilyenkor egyre többet kell fecsegnie, görccsen ügyelni a szabatoság látszatára, megátalkodott eleganciával idézni az Írás legfrappánsabb mondatait.

A polisz mezítelenségük miatt szegényező lakói azonban ruhát kérnek, nem tanácsokat.

Gyógyulni szeretnének, nem a gyógyulásról csevegni.

A felebarát vért számonkérő, az Evangélium szavával élve „ke-mény” Istentől félek, aki a kinyilatkoztatott Írást nem a beszéd, hanem a testté léte tárgyává tette.

Anacionalizmusról pedig nincs mondanivalóm.

Nos, mi a teendő?

(Záródek. Nicolae Steinhardt emlékére)

Történt, hogy a szent életű Ferenc és Richárd rabbi negyedszázadon át nem találkozhattak egymással, a fogságban közösen eltöltött hét évet követően. Amikor ismét „egymás színalátása ajándékában részesültek”, ahogyan a rabbi szerette volt mondani, Ferenc úr a kertbe invitálta legkedvesebb barátját, és ott a fügefá alatti padon kínálta helylyel. Akkor Richárd a közösen eltöltött idő felidézésébe fogott.

– Emlékszel, Ferenc, a nehéz tél évében feleséged, a hetet szülő, csomagot küldött neked, és a csomagban egy szvetter is volt. Te csakhamar észrevetted, az asszony leleményesen két külön megkötött szvettert öltöztetett egyvé, hogy melegebb legyen, vagy hogy, mert tudta, kivel van dolga, könnyebben megoszthasd valakivel. Akkor te egy csontpenge segítségével gondosan szétválasztottad a kettőt, és az egyiket nekem adtad.

– Minden szavad igaz, rabbi – mondta Ferenc –, csak arról feledkeztl meg, hogy a csomagot a te feleséged küldte, a te feleséged kötötte a ketté osztható szvettert, mert jól ismerte természetedet, és miután a csontpengével rendre elvagdostad a szálakat, nekem adtad az egyiket, hogy átvészeljem a telet.

– Úgy van, barátom, valóban így történt, azt kivéve, hogy nem én adtam neked, hanem én kaptam tőled.

– Nem, nem, barátom, én kaptam, te adtad, hiszen emlékszel.

– Te adtad nekem, Ferenc, biztosan, annyi nyilvános helyen elmondtam már, sőt még írás is van róla, számtalanszor fölemlégettem könyveimben az esetet.

– Nekem te, Richárd, minden kétséget kizáróan, templomok szószékéről is elhangzott, nem is egyről, sőt gyermekeim is így tudják, kérdezd csak meg tőlük, nem fognak hazudni.

– Te adtad nekem, Ferenc – kötötte az ebet a karóhoz Richárd.

– Nekem te, Richárd – erősködött Ferenc.

– Te nekem!

– Nekem te!

– Te!

– Te!

– Te!

– Te!

– Te!

VISKY ANDRÁS 1957-ben született Marosvásárhelyen. A kolozsvári BBTE adjunktusa és a Koinonia Kiadó igazgatója. Jelentős kötetei: *Reggeli csendesség*, Budapest, 1995; *Göblen*, Pécs, 1998.

Daniel VIGHI

A volt Szekuritáté politikája 1990-ben (I.)

1991-ben vagy 1992-ben Eugen Jurca papot kinevezték a Bánsáti Érsekség egyik fontos tisztségébe: ő lett a Nyugati Egyetem újonnan alakított bölcsészeti, filozófiai és történelmi karának egyetemi kádere és művelődési tanácsadója. Ebben az időben a Temesvár Társaságnál működött egy bizottság, amely azért alakult, hogy védelemben részesítse a volt kollaboránsokat, amennyiben az együttműködés újrakezdése érdekében felvették velük a kapcsolatot. Eugen Jurca pap elmondta nekem, hogy egy este, miután tisztsége miatt valószínűleg „érdekessé” vált, felhívták telefonon. Diákkorában aláírt egy beszerzési nyilatkozatot abban a reményben, hogy külföldön doktorálhat, amit különben csupán a forradalom után tehetett meg. Felhívtam az esetre a bizottság figyelmét, arra számítva, hogy valószínűleg ott is vannak besúgók, akik jelentik majd a „tévedést”, és így békén hagyják majd Jurcát. Számításom bevált, emberünket nem hívták fel többet ebben az ügyben, és egy fél év múlva úgy döntött, nyilvánosságához egykori együttműködését, amit meg is tett, és nagy sajtóvisszhangot kapott.

Íme egy forradalom utáni zátonyra futott próbálkozás a politikai rendőrséget jellemző kapcsolat újrafelvitelére. A kérdés, amit fel kell tennünk magunknak: vajon történtek-e másutt is hasonló dolgok, és ha igen, milyen mértékben, mert az ilyen jellegű praktikák komoly ellenségei nemcsak a civil társadalomnak, hanem NATO- és EU-csatlakozásunknak is. Nyilvánvaló, hogy a két páneurópai szervezet vezető struktúrái konkrét kérdéseket tettek és tesznek fel maguknak a hasonló jelenségekkel kapcsolatban, azzal kapcsolatban, ahogyan a titkosszolgálatok hálózatait ellenőrzik, és természetesen felteszik maguknak azt a kérdést, hogy ezek közül a hálózatok közül hányat

heő legtöbb ember tudására hoztuk, hogy manipuláció céljai vagyunk, még egy nagygyűlésen is elmondtuk, tehát minden olyan próbálkozás, hogy bennünket nem demokratikus útra tereljének, úgy tűnt, csődre van ítélve. Következésképpen, nem egészen fél év múlva ez az alak, ha jól emlékszem, a konstancai *Telegraf* nevű szabad sajtótermékben kijelentette, hogy volt szekus, aki megunva a SRI demokráciaellenességét, úgy döntött, hogy harcol az ország demokratizálásáért, beiratkozott a Temesvár Társaságba, ahol elszörnyedve fedezte fel, hogy az az idegen kémkedés boszorkánykonyhája, tagjait a Mosszad, a CIA és a magyar titkosszolgálatok képezik ki, fegyvereink vannak, és azért gyakorlatozunk velük, hogy meg tudjuk valósítani a Bánság elszakadását. Egyetlen dolgot felejtett el elmondani ő urasága: hogy a Társaságnál mint tényleges SRI-s tiszt jelentkezett, aki kettős ügynökként a vezetőség rendelkezésére kívánta bocsátani magát, hogy titokban leleplezze a visszaéléseket és az emberi jogok megszegését. Nyilatkozatának hitelességét az a kijelentés biztosította, hogy szekus tiszt volt, SRI-s, a Temesvár Társaság egykori tagja, aki ijedten távozott mindenhonnan, az első két esetben a demokrácia hiánya miatt, a harmadik esetben pedig az idegen szolgálatokkal közösen végzett elszakadási törekvések miatt. A mai napig sem értem, miért nem rejtett el valahol a Társaság székházában egy kompromittáló fegyvert, amelynek segítségével könnyen megrendezhettek volna valamit, ami igazolta volna letartóztatásunkat. Valószínűleg azok, akik küldték, csupán a Társaság kompromittálását akarták, és semmiképp sem vezetőségének vád alá helyezését a külföldi titkosszolgálatokkal közös fegyveres elszakadási mozgalom okán. Ez már túl sok lett volna, és külföld nehezen emészette volna meg.

Akárhogy is, sokatmondó az a primitív mód, ahogy akkor a titkosszolgálatok dolgoztak. Nincsenek illúzióim a többi állam titkosszolgálatát illetően sem; íróként, aki demokratikus meggyőződése miatt vettem részt a forradalomban, mindenestől ellenszenves számomra a kémkedés eszméje és a hozzá tartozó intézmények; ezeket olyan, akár az észak-amerikai világ kifejezőinek tartom, amelyek még távol állnak az áttetsző és békés demokrácia standard normától. A kérdés, amely a mi országunk esetében továbbra is fennáll, a SRI mentalitásával kapcsolatos, és képességével, hogy tud-e őszintén viszonyulni az EU demokratikus követelményeihez. Egyelőre nincs semmi bizonyíték, hogy más lenne, mint az 1990-es évek elején; mi több, Dan Pavel politológus ismert tanulmánya megerősítette bennem azt, amit nehéz megérteni: a SRI-s tisztek nagy részének mentalitása szembeszökően antidemokratikus. Bárhogy is van, ez kiderül a volt szekusoknak a közvélemény előtt tett „politikai hit-

egész érvelése a koszovói válság idején, miszerint Koszovó után Erdély következik, magától értetődően sugallja, hogy nekünk Milosevic kalandos és felelőtlen politikáját kellett volna követnünk.

Annak magyarázata, hogy a volt Szekuritáté képviselőinek gondolkodásában miért gyökerezik olyan erősen a nacionalista izolacionizmus, a következő: az utóbbi nem más, mint a politikai öngigazolás könnyű forrása. Ehhez hozzáadódik még, hogy a régi

Graffiti a volt berlini falon

rendszerlogikájában az országot idegenek zaklatják, ez pedig igazolja az ilyen szolgálatok létezését: a kém vagy idegen, vagy pedig egy annak magát eladott román. Elvileg ez előfordulhat, ami azonban még nem igazolhatja az olyan antidemokratikus politika kialakulását, amelyben minden idegen, egyszerűen, mert az, aki, feltétel és az ártatlanság vétele nélkül: kém.

Hogez a helyzet, már 1990 tavaszán, mindjárt a *Temesvári Nyilatkozat* kibocsátása után nagyjából világhosszá vált előttem. A *Nyilatkozat* kibocsátásának oka többek között a forradalom után közvetlenül megnőtt nacionalista feszültségek voltak, amelyeket a román-magyar kapcsolatok megromlása érdekében provokáltak ki és tartottak fent. Ennek a feszültségkeltésnek, amelynek olyan nacionalista felhangú sajtócikkek és konkrét manipulatív cselekedetek a bizonyítékai, amelyeket más alkalommal mutatok majd be, két célja volt: egyrészt megsemmisíteni azt az interetnikai szolidaritást, amely a temesvári forradalomban született, másrészt a külső magyar veszéllyel legalizálni egy olyan titkosszolgálat újraelakítását, amely képes lenne biztosítani az állam biztonságát. Akik ezeket a manipulatív cselekedeteket végrehajtották, nem számítottak arra, hogy a külföld szemében az ilyen politika következményei végzetesek. A marosvásárhelyi pogrom után a titkosszolgálat létrehozásának gondolata elnyerte a megerősített közvélemény támogatását. Senkinek azok közül, akik a legitimizálásnak ezt a módszerét kigondolták, nem jutott eszébe, hogy léteznének más, demokratikus eszközök egy ilyen intézmény szükségességének megmagyarázására. Ez a stratégia sokkal később vált számomra nyilvánvalóvá, amikor időben már eléggé eltávolodtam az eseményektől ahhoz, hogy újra lepergethessem a történeket az azt a filmjét, amelyekben a sors tanújává tett mindannak, ami a *Nyilatkozat* megjelenése, a pogrom és az 1990. június 13-a és 15-e közötti bányászjárás néhány hetében történt. Ez az öngigazoló politika nem vette figyelembe, hogy a világban nagy változások történtek, hogy az önállóság és függetlenség már nem határtalan, hogy a belügyekbe való be nem avatkozás elvének, amely lehetővé tette a diktatórikus rendszereknek, hogy ne kelljen számot adniuk senkinek, legalábbis Európában, már leáldozott.

Következésképpen egy héttel az után a tömeggyűlés után, amelyet a *Nyilatkozat* ismertettük, Claudiu Iordache, a Nemzeti Megmentési Front akkori elnöke, a Társaság egyik alapító tagja, tehát ahhoz közel álló valaki, meghívta a Társaság vezetőségét egy találkozóra az ország ideiglenes elnökének, Ion Iliescunak két személyes küldöttségével. Az utóbbiak azt kérték, kezdeményezzünk egy politikai békeüzenet elterjesztését az ideiglenes elnök és a város között, amely kirobantotta a forradalmat. A manóvernek természetesen világos politikai üzenete volt Ion Iliescu választási kampányának érdekében, és ezért elhárítottunk minden felelősséget egy ilyen látogatás megszervezésével kapcsolatban.

Történelmi szempontból nagyon érdekes volt az a beszélgetés is, amelyet az erdélyi interetnikai provokációkról, a Smaranda Enache elleni dühkitörésekről folytattunk, aki már akkor nyílt és demokratikus álláspontot képviselő támogatója volt a Temesváron kezdődött román-magyar közeledésnek. A Temesvár Társaság vezetősége egész sor nagygyűlés szervezését javasolta Erdély városaiban, hogy ismeressék a *Nyilatkozat* szövegét, és azt, hogy ezeken részt vegyen Ion Iliescu, Doina Cornea, Tőkés László és mi is, Temesvár képviselőiként. Véleményünk szerint ezeknek a nagygyűléseknek folytatniuk kellett volna a közeledési folyamatot, és a temesvári forradalom eszméire való hivatkozással le kellett volna szerelniük a feszültségeket. Javaslatunkat mint teljesen irreális elutasították, mi több, azt mondták, elvesztették az uralmat az erdélyi helyzet felett, és a magyar irredentizmus feltartóztatathatlan. Természetesen azt a gondolatot is sugallták nekünk, hogy mindez azért történik, mert Romániának nincs titkosszolgálat, amely garantálná a nemzetbiztonságot. Következésképpen meghívtak egy találkozóra Bukarestbe az ideiglenes elnökkel, hogy mindezt megbeszéljük.

Majdnem elfelejtettem egy apróságot; aki meghívott, egyike volt a két elnöki tanácsadónak: egy ismeretlen egyetemi tanár, akít Virgil Măgureanunak hívtak. Hogy miként folyt le a látogatás, és mi történt utána, egy következő számban mondom el.

Fordította: HADHÁZY Zsuzsa

DANIEL VIGHI 1956-ban született Lippán, Arad megyében. A temesvári Nyugati Egyetem tanára, író. Jelentős műve: *Sorin Titel – monografie critică*, Brassó, 2000.

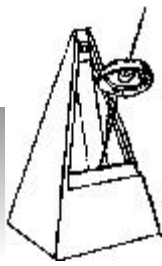

Alexander Chantsev: „Demokrácia! Pluralizmus! Glasnosztj!”, grafika, 1990

ellenőrzik az orosz szolgálatok vagy olyan egyének, akik nem fogadják el a demokratikus világ követelményeit, és nem tudnak alkalmazkodni hozzájuk.

Akárhogy is, az 1990-es év folyamán a volt Szekuritáté munkamódszerével részt vett a frissen létrehozott SRI „hósi” harcában a Temesvár Társaság ellen; amely Társaságot egy maroknyi még fiatal, naiv, a forradalmi eszmékben őszintén hívó író hozott létre. A *Temesvári Nyilatkozat* és eszméinek általános sikere miatt, amelyek később az Egyetem téri eseményeket is elindították, lejáratási és megsemmisítési kampány indult ellenünk. Az 1990. májusi választások után a Társaság székházában megjelent egy szószátyár alak, aki a vezetőségnek, eredetileg az azóta megboldogult George Șerban elnöknek kijelentette, hogy hajlandó együttműködni titokban a Társasággal a rákfenéhez hasonlító SRI leleplezésében, mert az úgy viselkedik, és különben is olyan, mint a volt Szekuritáté, ő tehát, bár tényleges tiszt, nem tudja tovább elviselni a kommunista eszméket, eleget van az egészből, bűnösnek érzi magát mindazért, ami történt, következésképpen a Temesvár Társaság vezetőségének rendelkezésére bocsátja magát, leleplezendő a SRI önkényeskedő és antidemokratikus lépéseit. Természetes, hogy mindennek titokban kellett volna maradnia. Emlékszem, hogy másokkal együtt kértem, ne adjanak szabad utat az ilyeneknek, mert az ilyen gyászos ügyek elleni harc egyetlen fegyvere az áttetszőség. A szóban forgó úr néhány hónapig nagy ritkán megjelent a Társaság székházában, mi pedig időközben a le-

vallásaiból”. Pavel Codruț és a többi nagy-romániástól kezdve egyetlenegy sem találtam köztük, aki a hagyományos demokratikus normákhoz közelállóan gondolkodott volna. Mindnyáján kivétel nélkül a titok mitológiájával és az ortodox alibikkel ékesített szélsőséges nacionalizmust művelnek, katasztrófa-forgatókönyveket hirdetnek az állam stabilitásával és egységével kapcsolatban, a nekünk rossz az akaró idegenről beszélnek, az áruló románokról, nyíltan vagy hallgatólagosan a NATO és az USA ellen foglalnak állást. A retrográd politikai eszméknek ez a keveréke tudatosan vagy tudat alatt az ország elszigetelését célozza, Oroszország mint az egyetlen hasonló ideológiát hirdető közeli nagy ország érdekében. Közben ennek a politikának Romániára vonatkozó „nyereségeiről” egyetlen szót sem szólnak, hiszen nagyon nehéz lenne azt állítani, hogy a civilizáció nem Nyugatról jön. A nemzetkommunizmus éhezést jelent, s ehhez adjuk még hozzá azt a nyilvánvaló tény, hogy hasonló politika vezetett Jugoszlávia nyomorúságához. Az ilyen politikai gondolkodás képviselői melőzik tehát azt a tényt, hogy a Nyugat egyáltalán nem hajlandó elfogadni fundamentalizmusukat, és hogy éppen annak gyakorlati alkalmazása veszélyeztetné Románia területi épségét. Ebben áll ennek a politikának az ellentmondásossága, amelyet nem magyaráztak meg kellőképpen: az ország egységének Vadim Tudorhoz és Gheorghe Funarhoz hasonló védelmezői éppen a székelly megyék nemzeti purifikálására vonatkozó nyilatkozataikkal robbanhatnak ki például a Koszovóhoz hasonló katasztrófát. Egyébként a nacionalista elmélet

Az elégedetlen politikai Erdély

Először történt meg 1989 óta, hogy különböző politikai pártok számos erdélyi képviselője egy regionális prioritás megbeszélésére találkozott Nagyváradon. Folyó év május 22-én Cornel Popa bihari képviselő interpellációt nyújtott be a képviselőházban, amelyben értesítette a román hatóságokat, hogy az M8–M4-es autópálya, amely összeköti Nyugat- és Kelet-Magyarországot, Biharkeresztesnél megáll. Közel tehát Nagyváradhoz. Ebben az összefüggésben felteszi a kérdést a szállításiügyi miniszternek, mit szándékozik tenni azért, hogy a Magyar Útügyi Hivatal, mely az EU támogatását élvez, gyors, konstruktív és professzionális választ kapjon Románia kormányától. A bihari képviselő arra utalt, hogy Románia elkötelezte magát ennek az útnak az Erdélyen keresztül Bukarestig való folytatására. A kormány válasza rövid: „A román kormány a szállítási infrastruktúrájára vonatkozó prioritásokat érintő stratégiájának megfelelően egy Nagyvárad–Zilah–Gyulafehérvár–Szászsebes autópálya megépítése szerepel a tervekben, és ez a IV-es számú Páneurópai Közlekedési Folyosó főágához kapcsolódik 2015 után.”

A választ követően folyó év június 23-án meghívták Nagyváradra Bihar, Kolozs, Máramaros, Maros, Szatmár és Szilágy megye parlamenti és megyei tanácsi képviselőit, valamint a román határhoz közel fekvő magyar megyék hasonló képviselőit. Gyorsan megszületett a konszenzus: mindkét fél támogatja ezt az Erdély számára nemcsak fontos, de meg is érdemelt projektet. A román és magyar nyelven megszerkesztett közös nyilatkozat szövegét – mely nem külön-külön oldalon jelent meg, nem is tükröldalban, hanem pontról pontra megfogalmazva mindkét nyelven (mi azonban itt csak magyarul közöljük) – nem szükséges magyarítani. Sem a politikai jellegű *Nagyvárad* Nyilatkozat szövegét, amelyet a parlamentben ismertettek folyó év június 26-án. Eppen ezért egyszerűen csak közöljük őket, de azért feltesszük a kérdést: mitől félnek most is a vezetők? Lehet, nem is félnek, csak megpróbálják mindenáron akadályozni Erdély önerőből való fejlődését.

Közös nyilatkozat

Kelt ma, 2001. június 23-án, Nagyváradon, a Romániát Magyarországgal összekötendő autópálya megépítésével kapcsolatos találkozón, melynek résztvevői a következő nyilatkozatban egyeztek meg:

1. A Romániát Magyarországgal – Ártánd, Bors, Nagyvárad és Bukaresten keresztül – összekötő autópálya regionális politikai, szociális és gazdasági prioritás.

2. Az autópálya terve gazdaságilag indokolt, megépítése hozzájárul a regionális fejlődéshez.

3. A Nagyvárad–Bukarest autópálya terve összhangban van az Európai Unió közlekedési és közúti kommunikációs infrastruktúrák fejlesztésének politikájával, úgyszintén a Magyarországon folyamatban levő európai uniós projektekkel.

4. A résztvevők egyetértenek abban, hogy az autópálya-összeköttetés megvalósításán túlmenően hasonlóan fontos a két ország közös határán már működő, illetve ezt követően működését megkezdő határátkelők közlekedési feltételeinek fejlesztése (Csengersima–Petea, Vállaj–Urziceni, Nyírábrány–Valea lui Mihai, Létavértes–Săcuieni Bihar).

5. A résztvevők úgy vélik, adott a jövőbeni együttműködés lehetősége a regionális érdekű tervek előterjesztésére és támogatására, specifikus feladatok rendszeres szakmai találkozókon való megtárgyalása.

6. A résztvevők készek együttműködni és közös, európai és világbanki finanszírozású projekteket kidolgozni egyes regionális feladatok megoldására.

A Nyilatkozatot 17 román képviselő és szenátor, illetve 11 magyar képviselő írta alá.

A politikai nyilatkozat első sorban Bukarestnek szól (nem polgármesterének, hanem egy centralista kormányzatnak), és sokkal határozottabb, látni engedni az erdélyiek frusztrációját, de az országos költségvetéshez való hozzájárulásuk fölött érzett büszkeségüket is. Íme a szövege:

1. Annak az autópálynak a terve, amely Ártándon, Borson és

Nagyváradon keresztül köti össze Romániát és Magyarországot, a regionális fejlődés politikájának prioritásai közé tartozik. A dokumentum aláírói vállalják, hogy politikailag támogatják ezt a projektet.

2. Azon megyék kommunikációs hálózatának fejlesztése, amelyekből az aláírók jöttek, lényeges eszköze mind a regionális, mind pedig az országos gazdasági fejlődésnek. Eppen ezért az autópálya-hálózat kiépítésének országos stratégiáját csupán a térségek képviselőivel közösen lehet kidolgozni.

3. Az európai integráció Románia politikájának központi célkitűzése, ebből a szempontból nézve tehát az európai gazdasági és infrastrukturális tervekbe való betagozódás prioritásnak számít.

4. A közlekedési infrastruktúra kiépítésének országos stratégiáját, beleértve az autópálya-hálózatot is, mind az országos, mind a regionális érdekek figyelembevételével újra kell tárgyalni és fogalmazni. Az aláírók úgy vélik, hogy az első autópálynak, amely Romániát összeköti majd az Európai Unió közlekedési hálózatával, kötelező módon át kell szelnie Erdélyt, nem pedig elkerülnie azt.

5. Tekintettel az Európai Unió projektjeire, amelyek Románia nyugati részén és Magyarországon (a TINA program M4–M8-as szakasza) fejlődtek és fejlődnek, feltétlenül szükséges az Ártánd–Bors–Nagyvárad–Bukarest autópálya tervének prioritásszinten való kidolgozása.

6. Az aláírók úgy vélik, hogy azokban a megyékben, amelyeket ők képviselnek, az infrastrukturális tervekbe való befektetés jóval a térség szükségletei alatt van, legalábbis azoknak az alapoknak a tükrében, amelyeket ezek a megyék az állami költségvetésbe ömlesztettek.

7. Az aláírók úgy vélik, hogy együtt kell működniük egyes regionális fejlesztési projektek támogatásában.

8. Az aláírók számba veszik azt a lehetőséget, hogy regionális és nemzetközi támogatással maguk dolgozzák ki saját fejlesztési projektjeiket.

Következőképpen, tekintettel annak a régióknak a gazdasági jelentőségére, amelyhez tartoznak, az aláírók úgy vélik, hogy a központi közigazgatás szintjén kidolgozott befektetési és vidékfejlesztési politikát újra kell gondolni.

Ez a politikai nyilatkozat elég világos, nem kommentálom. Az erdélyiekkel szembeni dimbovicai magatartás is elég világosan kiderül Adrian Năstase nyilatkozataiból, amiket a magyar státustörvény kapcsán tett. Szerinte mi, erdélyi románok készek vagyunk holmi előnyökért magyarnak vallani magunkat. Vagyis a románok románok maradtak az osztrák–magyar dualizmus korában, most pedig, a bukaresti vezetés alatt, készek magyarnak vallani magukat. Ha így lenne, ez vajon nem azt jelentené-e, hogy ez a vezetés rosszabb? Nem valami reménytelenség fejeződne ki ebben? Addig is azonban Năstase úr féltelmei sértőek, és ha minimális jóérzés volna benne, bocsánatot kérne. Az erdélyiek, mint az a fenti nyilatkozatból is kiderül, azt várják, hogy őket is megkérdézzék, hogy munkájuk szerint értékeljék őket, hogy a befektetők ne kerüljék el továbbra is őket abszurd féltelmek miatt, hogy ne vágják el természetes kapcsolataik útját Nyugat felé, azt az utat, amely Magyarországon keresztül vezet.

(Traian Ștef – Ford.: H. Zs.)

Hit és kultúra

Az 1989. decemberi eseményeket követő számtalan sajtópróbálkozás egyike az 1990 februárjában indult *Keresztény Szó*. Alapító főszerkesztője a már-már legendássá vált kitűnő író és humorista, Bajor Andor, jelenlegi főszerkesztője Jakab Gábor, felelős szerkesztője Jakabffy Tamás, szerkesztője Bodó Márta.

A *Keresztény Szó* 1991 októberéig „a gyulafehérvári római katolikus egyház magyarságát” jelent meg, később egy évig „katolikus magyar hetilapként”, azóta pedig havonta egyszer lát napvilágot. Terjedelme 1992 végéig 16 oldal, 1993 januárjától 24 oldal, 1994 júliusától pedig 32 oldal. S bár tulajdonjoga a gyulafehérvári érsekségé, terjesztési természetesen terjesztik a nagyváradi, a szatmári és a temesvári egyház megye területén is. 1994 júliusától „alcíme” „katolikus kulturális havilap”, ami pontosan tükrözi a fennállása óta szerkesztésében bekövetkezett változásokat. Ahogy Jakabffy Tamás megfogalmazta: „A *Keresztény Szó*ban kultúráként van jelen mindaz, ami gondolkodás terméke. Gondolkodni pedig az erőszakról is lehet, noha az erőszak kétségkívül nem kultúraalkotó tényező. Kultúráként értékeljük természetesen a művészeteket, bár közvetlen művészetet – ekként például szépirodalmat – önmagáért nem adunk közre, legfeljebb valamely összefüggő értekező gondolatmenet illusztrációjaként. Felfogásunk szerint kétségkívül beletartozik viszont a kultúrába a teológikus gondolkodás, mindaz, ami a kinyilatkoztatáshoz csekély erőnkől hozzáadható munka. A kultúra tehát a *Keresztény Szó* értelmezésében és gyakorlatában a szellem munkája, amennyiben annak nem tudatos célja a destruálás.”

Ennek a néhány programszerűen megfogalmazott sornak megfelelően a lap széles skálán játszik. Csupán az utolsó két évfolyam témáiban tallózva megfigyelhetjük, hogy a legkülönbözőbb érdeklődésű olvasók is találhatnak benne nekik való írásokat. A teljesség igénye nélkül idéznék néhány szerzőt és címet, illetve témát. A tavalyi év első számától kezdve a szerkesztőség tíz esszéjét közöl egymás után Peter Pawlowszky, az Ausztriában élő belpolitikai újságíró, az *Osztrák Televízió* vallási részlegének vezetője tollából. A közölt írások a keresztény vallás megértését kívánják elősegíteni, amihez – mint Pawlowszky állítja – a Közel-Kelet vizsgálatából kell kiindulni. Ezért első esszéjében Palesztinával foglalkozik, majd az Újszövetség hitelességének kérdésével, a krisztológiával, az első keresztények üldözésével és a keresztény hit terjedésével; értekezik a pantokrátor (világ-író) uralmáról, áttekinti a politika és a teológia vitáit, szól az eretnek és szentek, a reformáció és ellenreformáció történetéről, a gyarmatosítás és a misszió XIX. századi következményeiről, és végül nagyvonalakban áttekinti azokat az új egyházakat és felekezeteket, amelyek „az eredeti keresztény vallás disszidenseinek összefogásából keletkeztek”. Pawlowszky szerint: „Ha egykor a keresztények egységét katolikus részről jöszerevel olyan szervezeti összefűződésként értelmezték, amely a különböző hagyományoknak kizárólag az „uralkodó” tendenciához való hasonlulása árán valósulhat meg, a

Antik Sándor: Rajz

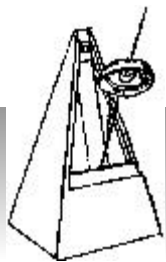
m a keresztényei sokkal demokratikusabb és föderalistikusabb képzelik el az ökumenét. Hiszen a kereszténység csak akkor található meg legméltóbb helyét a világvallások között, ha a kölcsönös »eretnekezések« és a mindenki mindenki ellen folytatott felekezeti hadakozások szemlélete és kora végérvényesen leáldozik.”

A *Keresztény Szó* ebben a szellemben lép az olvasó elé, s ebben a szellemben közöl interjút John-Michael Botean Amerikában élő görögkatolikus püspökkel (az interjút Bodó Márta készítette), aki szerint „... az 50-es évekhez képest mind az egyház, mind a román társadalom rengeteget változott. Tehát amikor a mi egyházunk azt szorgalmazza, hogy a 40-es évekbeli »múmiát« állítsák helyre ahelyett, hogy azzal a testtel próbálna együtt élni, amely ma, a 90-es években él és létezik, kockáztatja, hogy teljesen elidegeníti magától a gondolkodó románok nagy részét és a fiatalokat.”

Ugancsak ebben a szellemben közlik Gabriel Andreescu, a Román Helsinki Bizottság társelnökének írását a kelet- és délkelet-európai ortodoxia nemzetközi kapcsolatairól, Szilveszter Ildikóéét Szókratész életéről és módszeréről, Angi István, majd egy későbbi számban B éres György cikkét a gregorián zenéről-énekekről, Erich Bryner elmékedését az eukarisztiairól (köszönetmondás) az ortodox egyházban, Dornbach Alajos gondolatait a polgárosodásról, Baróti László-Sándor cikkét az államalapító Szent Istvánról, egy részletet Hankiss Elemér *Az emberi kaland* című kötetéből, Jakabffy Tamás tanulmányát az egyházról és az értelmi(ségi) közérzetről és a Paul Magninét a buddhizmusról. A felsorolás természetesen távolról sem teljes, mi több, a szemle írója igyekezett a rendelkezésére álló néhány sorban a nem kimondottan vagy nemcsak egyházi vonatkozású, nemcsak a hit kérdéseivel foglalkozó írásokat megemlíteni, mert hiszen a *Keresztény Szó* katolikus jellegéből mindenki számára világosan következik, hogy a közölt írások nagyobbik része amúgy is vallásos témájú.

Sajnos, helyhiány miatt nem elemezhetjük a katolikus egyház kulturális havilapját, azt azonban még meg kell jegyeznünk, hogy ki-egyensúlyozottságához és mértéktartásához hozzájárul az egész keresztény világból összegyűjtött hírek, a gyakori könyvrecenziók közlése és a *Másból* rovat, amely a különböző helyeken, különböző körülmények között élő keresztények sorsát mutatja be.

(H. Zs.)

Az állampolgárság átalakulása

Miközben az európai integráció kapcsán a klasszikus nemzetállam válságáról vagy legalábbis átalakulásáról beszélnek, arról a folyamatról, amelynek során az európai állam szuverenitása egy részét az államok fölötti (uniós), illetve államok alatti szinteknek (a régióknak) adja át, jóval kevesebb szó esik arról, hogy eközben az állampolgárság fogalma és jogintézménye is átalakul. Holott ez az átalakulás minden bizonnyal hamarabb lesz érzékelhető az uniós tagságra várakozó államok polgárai számára, mint a szuverenitás-attribútumok átadásából adódó, egyéb intézményi változások.

Dominique Schnapper és Christian Bachelier könyve az állampolgárság fogalmának és jogintézményének kialakulását bemutató ennek az átalakulásnak a megismeréséhez nyújt fogódzót. A mű akár bevezető is lehetne a poszt-nacionális korszak állampolgárság-fogalmához. Elsősorban az *Állampolgárság és nemzet* című fejezet az, amelynek kelet-közép-európai olvasata elgondolkodtató: a szerzőpáros ugyan kritikai távolságot teremt az „ortodox liberalizmus” és a klasszikus republikanizmus álláspontjával, de a multikulturalizmust, a kommunitarizmust eszméit és a kulturális jogokat inkább csak a klasszikus állampolgárságot részben bíráló, részben pedig „bővítő” irányzatokként ismerteti. Schnapper és Bachelier felismeri, hogy ezek az eszmék a nemzet „etnikai” és „polgári” fogalma közötti ellentétet hivatottak feloldani. Azzal is tisztában vannak, hogy ez az ellentét – a kelet-európai idealista reformisták elképzeléseitől eltérően – tulajdonképpen ideológikus jellegű (a XIX. században alakult ki a francia politikai nemzet és a német *Volk* vitájából), és az európai nemzetek valójában egyszerre etnikai és polgári közösségek. Azonban a felismerésük konzekvenciák nélküliek, még csak utalást sem tesznek arra, hogy melyek azok a politikai modellek, amelyekben belül a két közösségi vonatkozás között az összhang vagy egyensúly megteremthető. (B. M.)

(Dominique Schnapper – Christian Bachelier: *Ce este cetățenia? Ediția Polirom, 2001*)

Újdonságok

A múlt év egyik újdonsága a Kriterion Kiadó újbóli megjelenése a román könyvpiacra. Egy jó menedzsercsapat felvállalta a gondolatot, hogy a romániai olvasóközönséget érdekelhetnék a magyar kultúrovezet jelentős könyvei. Minek következtében elvégzett egy első, sajátos tárgykörökben változatos válogatást, és munkához látott. Az első négy kötet már kapható a könyvesboltokban, és mindegyikük figyelemre méltó.

Gergely András tollából Magyarország rövid története jelent meg, és ez az első ilyen tárgyú, nálunk lefordított könyv (*Istoria Ungariei* – Magyarország története), Bukarest–Kolozsvar, Kriterion Kiadó, 2000). Régóta várt és kissé megkésett bemutató ez, ha arra gondolunk, hány történettudományi vitát táplálnak a magyar és román szakértőknek a közös múltra vonatkozó eltérő megítélésai. Az Árpád-dal kezdődő és Orbán Viktorral végződő állam- és kormányfők listájával ellátott kis összefoglaló teljes mértékben hasznosnak bizonyul. Amikor várható a sokat kifogásolt – és igen kevésbé ismert –, a Magyar Tudományos Akadémia védnöksége alatt kidolgozott *Erdély történelmének fordítása?*

Miskolczi Ambrus romániai szakmai berkekben ismert történetész. Több éve szerkesztője egy háromnyelvű kiadványnak, amelyben különböző, román és magyar nyelven írott történelmi tanulmányokat helyez egymás mellé, eredetiben és fordításban, kiegészítve a nemzetközi történetírás hozzájárulásaival. Ezúttal azonban a történelmekkel való nagyközönségeknek mutatkozni be, szakértőlemmel és átfogó szellemben tárgyalva a román kereskedő polgárság kezdetét [*Rolul de intermediere între est și vest al burgheziei comerciale levantine române din Brașov (1780–1860)*] – A brassói román levantei kereskedő polgárság közvetítő szerepe Kelet és Nyugat között (1780–1860), Bukarest–Kolozsvar, Kriterion Kiadó, 2000]. A Kriterionnál lefordított kutatás a hajdani Brassó Kelet és Nyugat közötti hídszerepére összpontosít, és életrajzi képekkel tölti meg a szakirodalomban létező űrt.

A politikai vagy geopolitikai filozófia köréből származik egy másik, eredetiben már hosszabb ideje jól ismert, sok román gondolkodó által türelmetlenül várt kötet. Bibó István sokat vitatott elméleti

örökségéről (*A kelet-európai kisállamok nyomorúsága* című tanulmányáról) és Szűcs Jenő alapvető munkájáról van szó, amely a Bibó által elért eredmények gyümölcsötzetésének és folytatásának vágyából fakadt (*Európa egyensúlyáról és békéjéről*). Ugyanazon kötetben (Bibó István, Szűcs Jenő: *În tre Occident și Răsărit* – Nyugat és Kelet között, Bukarest–Kolozsvar, Kriterion Kiadó, 2000) és kiegészítve egy ugyanattól a Bibótól származó részletletről álló melléklettel (*Despre echilibrul și pacea Europei* – Európa egyensúlyáról és békéjéről), a könyv valóságos esemény, vitákra és állásfoglalásokra, elemzésekre és dicsőretre méltó. Egylőre azonban a hazai értelmiség várakozó álláspontján van. Lássuk, még mi következhet!

Végül, nemcsak a műltra, hanem a jelen kihívásaira is figyelve, a Kriterion csapata egy híres magyar disszidens és közgazdász, Komai János életművéből ajánl egy első fordítást. *Drumul nepietruilor al transformării* – A haladás közvetlen útja (Bukarest–Kolozsvar, Kriterion Kiadó, 2000) című most megjelent munkájának tárgya a kommunizmusból való átmenet gazdasági mechanizmusa. Bár történelmi jelentőségű, Komai vizsgálata teljes mértékben megőrzi frissességét egy közgazdászokkal telített publicisztikai környezetben, amelyből azonban hiányoznak – egy-két figyelemre méltó kivételtől eltekintve – a szakterületükön belül meglátásokkal bíró emberek. A könyv kihívó, kérdéseket vet fel, gondolati ellenállást vált ki. Így vagy úgy, nem hagyja közömbösen az olvasót. És ez figyelemre méltó érdem, mivel a passzivitásból való egyfajta kilépést jelent.

Ezzel a taktikával a Kriterion Kiadó valószínűleg a legrövidebb időn belül kialakítja saját szelvényét a román olvasóközönségen belül. Ugyanakkor hozzájárul ahhoz, hogy megtörténjen a kívánatos lépés a kölcsönös tudatlanságtól a kölcsönös megismerésig és az egymás kulturális megvalósítása iránti tiszteletig.

A magyar kultúra jobb megismerése szempontjából két másik, újonnan megjelent könyv is érdekes. Az első közülük egy történetészé, aki szakértelmével és pártatlanságával tűnt ki. I. Tóth Zoltán klasszikus műve, *Az erdélyi román nacionalizmus első évszázada. 1697–1792* végre Romániában is megjelent (*Primul secol al naționalismului românesc ardelean. 1697–1792*, Bukarest, Pythagora Kiadó, 2001), miután megjelenése a múlt század 40-es éveiben a történetírás újjáépítésének kezdetét jelezte, amely David Prodan tekintélyes munkásságát is eredményezte. A kutatás, amely egy átfogóbb, egyedülállóan nagyszabású tervezetbe tartozik, sajnos, befejezetlen maradt, mivel a szerző az 1956-os forradalomban golyóáldozata lett. Műve így is figyelemre méltó, s a jövőre nézve termékeny javaslatokkal szolgáló értelmezését adja a modern román jelenségnek.

Az 1980-as években Erdélyt elhagyó és Magyarországon letelepedett Tamás Gáspár Miklós magyar gondolkodó a maga módján hazatért: Romániában elsőként az évekkel ezelőtt *Idola tribus* cím alatt összegyűjtött tanulmányaival jelentkezve (Kolozsvar, Dacia Kiadó, 2001). A nacionalizmussal és a hagyományokkal foglalkozva, úgy, ahogyan azok egy múltbeli öröksége által továbbra is terhelte világban jelentkeznek, Tamás Gáspár Miklós számos előítéletet támad meg egymás után, a nacionalista magatartás kritikus elemzését adva. Mégis, egy kérdés továbbra is fennmarad: lehet-e élni törzsi bálványok nélküli közösségben? Sokat elmond erről az, hogy a kései modern kor képtelen arra, hogy a közösségi lét számára egy más értékrendszert javasoljon, akár liberális, akár szociáldemokrata változatban. A Tamáséhoz hasonló, rendkívül hasznos és bármikor szívesen látott elemzések tehetnek-e többet, mint hogy egyes bálványokat másokkal helyettesítsenek? Többet kérni azt jelentené talán, hogy magánuk az emberi léthelyzetnek a mutációjára várunk. Nietzsche arra várt. De vajon jogosultá teszi-e ez a mi elvárásainkat?

(O. P. – Ford.: V. E.)

A Polis, avagy az átmenet a politológiai szaklapok terén

A politikatudomány még kezdeti lépéseinél tart a román egyetemi rendszeren belül alakuló társadalomtudományi oktatás és kutatás körében. Bár az elmúlt évszázad nyolcvanas éveiben a pszichológiai és szociológiai tanszékkel együtt a politikatudomány oktatását is felszámolták, a kommunizmus bukása után néhány személyiség révén gyorsan fejlődésnek indult. Olyan gondolkodók kreatív közreműködéséről van szó, akik néhány egyetem és két folyóirat mellett kutatóintézeteket is

teremtettek, és ezek az átmenet évtizedében rendkívül jelentősékké váltak. Az említett két lap a *Polis* és a *Sfera Politicii*. Angolszász szemléletmódjukkal, akadémiai stílusukkal, emocionális elemeket háttérbe szorító cikkeikkel és tanulmányaikkal sikerült maguk köré gyűjteniük a politikatudomány neves képviselőit. Az elmúlt évek során a két folyóiratban olyan szerzők közöltek, mint Giovanni Sartori, Jeremy Shearmur, Kazimierz Z. Poznanski, Martin Krygier, John Pinder, Narnard Crick, illetve olyan neves román politikai elemzők, mint Dan Pavel, Stelian Tănase, Aurelian Crăiutu, Cristian Preda, Vladimir Tismăneanu, George Voicu és Virgil Nemoianu (hogy csak néhányukat említsem).

Gényes grafikai megjelenése mellett kiválóan kiválasztott témával és közölt tanulmányaival a *Polis*nak és a *Sfera Politicii*nek sikerült befolyásolnia a politikai élet és a közigazgatási szféra megannyi döntését, és ezzel jó néhány *think-tank* rendkívül költséges munkáját végezte el. Nem hiányoztak e lapok hasábjairól a viharos eszméi viták; a fasizmus versus kommunizmus, az antiszemitizmus, a titkosszolgálatok és a kommunista rendszerrel való kollaboráció kényes témáira vonatkozó, csipős polémiák. Gyakorlatilag nem létezik olyan – a politikatudománnyal rokon – terület, amelyet ne vitattak volna meg, ne elemeztek, kommentáltak volna a politológia eszközeivel és fogalmaival.

Miközben a neves politikai elemző, Stelian Tănase által vezetett *Sfera Politicii* a népszerűbb, közérthetőbb stílust pártolta fel, a *Polis* folyóirat akadémiai stílusban közölt elemzéseket és tanulmányokat, mind román, mind pedig idegen nyelveken. A *Polis*nak – melynek élén nemzetközi hírv szakemberekből álló szerkesztőbizottság állt, és amelyet a szociológus Alin Teodorescu által vezetett IMAS adott ki – viszonylag alacsony példányszámával is sikerült befolyásolnia a romániai közélet néhány fontos politikai érdekcsoportját és döntéshozóját, és jelentős hírnévre tett szert a politikatudomány és a politikai filozófia egy-egy neves szerzője műveinek tematikus bemutatásával. Az olvasók így ismerhették meg olyan nagyságrendű szerzők műveit, mint például Ghiță Ionescu, Friedrich A. Hayek és John Rawls. A *Polis* több számot szentelt a román liberalizmus jelenlegi helyzetének, a világot lassan behálózó nacionalizmus-problémának, az átmenet fogalmának és a kelet-európai országok helyzetének, a NATO-hoz és az Európai Unióhoz való csatlakozás folyamatának.

A folyóirat munkatársai nem hanyagolták el sem a román politikai színtér bemutatását, sem a kisebbségekkel való kapcsolat, illetve a román állam velük kapcsolatos politikájának elemzését. Megjelenésének hat éve alatt a *Polis* folyamatosan vizsgálta a román politikai rendszert alkotó pártok doktrínáit, és figyelt a kisebbségek jogaira – ez utóbbinak egy teljes számot is szentelt.

A tárgyilagosság azonban megköveteli, hogy elmondjuk: a *Polis* nem szentelt kellő figyelmet olyan kortárs-fogalmaknak, -jelenségeknek, mint amilyen a multikulturalizmus, a regionalizmus és a szubszidiaritás, amelyek a politikatudományok (political science) és a kultúrakutatás (cultural studies) csak részlegesen körvonalazódott határterületére tartoznak. E tekintetben nem meglepő, hogy az erdélyiségre vagy a transzszilvanizmusra vonatkozó fogalmi viták teljességgel hiányoztak a folyóirat hasábjairól, jóllehet, a román politikai eszmétörténet komoly tanulmányokat mutathat fel e témakörön belül.

E kiváló lap egyetlen számában sem találunk szakmailag is helytálló tanulmányt Erdély regionális kérdéseiről. Általában ideológiákkal, politikai doktrínákkal, közgazdasággal, valamint a politikatudomány és jogrend kapcsolatával foglalkozó témákat választottak. De a *Polis* még az említett kérdésekkel foglalkozó tanulmányok hiánya mellett is alapvető igazodási pontnak számít a romániai politikatudományon belül, s ez főleg annak az úttörő szerepnek köszönhető, amelyet a politikatudományi lapok körében betöltött. Múlt időben beszélünk róla, mert – legjobb „mioritikus hagyományainknak” megfelelően – e kiváló kulturális vállalkozás is csődöt mondott, s a lap többé már nem jelenik meg.

Közben az érdeklődőknek tudniuk kell, hogy a kiadványok piacán két új politológiai folyóirat is megjelent. Az egyik a *Studia Politica*, amelyet Daniel Barbu dékán kezdeményezésére a bukaresti Egyetem Politikatudományi Kara ad ki a Meridiane Kiadóval együttműködve, a másik a *Revista Română de Științe Politice* (Román Politikatudományi Lap), amelyet Alina Mungiu-Pippidi ad ki a Román Akadémiai Társaság (SAR) néven létrehozott think-tank egészé alatt. A *Sfera Politicii* mellett jelenleg csupán ez a két lap fémjelzi azt a területet, amelyen még bőven akadnak lehetőségek.

(Farkas Tibor – Ford.: B. M.)

SCHÖPFLIN György

Délkelet-Európa fogalmának meghatározása

Amikor valaki Délkelet-Európáról értekezik, nem kerülheti meg a definíció központi, ám igen nehéz kérdését. Miként lehet egy régiót vagy témát oly módon meghatározni, hogy ezáltal rátapintsunk azokra a jellegzetességekre, amelyek ellentmondásmentesen érvényesek, s egyúttal elhatároljuk azt más régióktól? Ehhez határvonalakat kell megvonnunk, amelyek befogadnak, de ki is rekesztenek, s emiatt hatalommal ruháznak fel, de meg is fosztanak a hatalomtól. Ez csak az egyik nehézség. A másik gondot a régió közös struktúráinak azonosítása jelenti. Itt elérkeztünk a leglényegesebb kérdéshez. A struktúrák egyetemesek, jóllehet tartalmuk merőben különbözhet. A struktúra és tartalom polaritása igen sok embert megtéveszt, ugyanis a tartalomra figyelve arra a következtetésre jutnak, hogy amit megfigyeltek, egyedi. Bizonyos szempontból igazuk is van, de a tartalom mögött meghúzódó struktúra teszi lehetővé az összehasonlítást. Tehát amikor kísérletet teszünk valamely régió – a mi esetünkben Délkelet-Európa – meghatározására, először a közös struktúrákat kell keresnünk. Ezek legitimálják az összehasonlító elemzéseket, és nyitnak nekik utat, elhatárolva egyszerre mind a régiót más régióktól. Valóban, a struktúra azonosítása létfontosságú. Ha ezt elmulasztjuk, könnyen válhatunk az általunk gyűjtött adatok rabjaivá, s halmozhatunk fel olyan érdekesítőnek tetsző, de tulajdonképpen triviális információkat, amelyeket képtelenek vagyunk tágabb összefüggésekben értelmezni.

A definíció kérdése lényegbevágó Délkelet-Európa esetében. Vanak, akik elleneznek a meghatározási kísérletet azzal érvelve, hogy noha talán létezett a múltban a régió, az újabb események és folyamatok, mint például a kommunizmus, felszámolták azt. Az esszenzialisták magának a kísérletnek az érvényességét tagadják. Ennek ellenére a fogalom tovább él, sőt döntések születnek, amelyek azon az előfeltevésen alapszanak, hogy a régió létezik. A Délkelet-európai Stabilitási Egyezménynek súlya van a nemzetközi politikában, ennek pedig azt kell jelentenie, hogy célregiójával kapcsolatban feltételezések fogalmazódtak meg.

Melyek akkor azok a jellemvonások, amelyek megkülönböztetnek egy régiót vagy egy közösséget másoktól? Rendelkeznie kell néhány minden elemére jellemző vonással, elsősorban rögzült földrajzi és nem földrajzi határokkal, amelyeket a régióban és a régiókn kívül egyaránt elismernek, és viszonylag könnyen fel is ismernek. A földrajzi elem önmagában elégtelen, hiszen a geográfia nem jelenthet sorsot még akkor sem, ha sokan vagy éppenséggel a legtöbben a földrajzi elhelyezkedést tekintik az egyedüli kritériumnak. A térképre tekinteni s így körülhatárolni valamely földrajzi egységet félrevezető dolog, mert a térkép csupán ábrázolás: fizikai, kulturális és egyéb realitások tudományos metaforája. Bizonyos történelmi és politikai elemzésekben tisztán felfedezhető az a hajlam, hogy az azonos földrajzi elhelyezkedésből további hasonlóságokra következtessünk anélkül, hogy ezt a feltételezést további vizsgálatnak vetnék alá. Éppen ezért létfontosságú, hogy a régiók meghatározásakor számba vegyünk minden általános jellegzetességüket, ne csak földrajzi, legkevésbé pedig a kartográfiai határaikra figyeljünk.

Ahhoz, hogy valóságnak tekinthessük őket, e határoknak egyszerre kell embereket befogadniuk és kirekeszteniük; hatalommal felruházniuk és megfosztaniuk a hatalomtól. Minél több különféle határvonal tevődik egymásra, s erősíti egymást, annál áthatolhatatlanabban lesznek a határok, s annál erősebbé válik a határokon belül kialakult identitás. Tehát minél erősebb a határvonal, annál sikeresebb is egyben a belső koherencia kialakításában, ez pedig a határvonalat, valamint a határvonalat kívülről átlépő fogalmat is bevonó szakadatlan kölcsönhatási folyamat eredménye. Ebben az értelemben mondanak igen keveset a pusztán földrajzi elemekre építő meghatározások, hiszen kulturális, történelmi, nyelvi, közigazgatási és politikai választóvonalaknak is kell létezniük ahhoz, hogy nehezen átlátható határok keletkezzenek. Ha ezek a folyamatok hosszú időn keresztül hatnak, könnyen felismerhető mintákat hoznak létre, amelyek a közösség számára normálisak és természetesekek, ugyanis beépülnek hallgatólagos feltételezéseik világába, s mint ilyenek, megkérdőjelezhetetlenné válnak. Összegzésül: az effajta határok között élő közösségek életmódját közös szokások, közös problémamegoldási, stratégiaválasztási és tapasztalatértelmezési módozatok jellemzik. A közösségek maguk lesznek tagjává az értelmezhető közös hálójának, és termelik újra azt a közös gondolkodásmódot meg gondolatvilágot, amelyre a fentebb említett folyamatok épülnek. Ezek valós közösségek, amelyeket kialakult, megszilárdult és folytonosan újratermelt tulajdonságok jellemeznek, s amelyek kulturális normákat szülnek.

A kulturális normák meghatározzák a visszautasítandó feltételezések körét, amelyeket gyakorta kodifikál a hitrendszer hallgatólagos világa, a közösség kulturális lenyomata. Ezen normák jellege nem is

abszolút, nem is determinisztikus. Bármikor szembe lehet velük fordulni, ez ellenben megnehezíti a reformer dolgát, hiszen sokkal nehezebb olyan gondolatokat legitimálni, amelyek eltérnek a megszilárdult kulturális normáktól, s a *status quo ante* visszaállításának is igen nagy az esélye, ha az újítások ellenkeznek a közösség szellemiségeivel. Jól példázza ezt az Egyesült Királyság történelme. Mindig is léteztek köztársaságpártiak, és meg is hallgatták érveiket, de soha nem vették komolyan őket. A monarchia eltörlésére gyakorlatilag a nagy többség nem is gondol, és nem is fogadná el. A kulturális közösség gondolatvilágát kétségelentlenül átalakítja a rákényszerített és vele ellentétes szellemiségű változás, mivel maga az ellenállás okoz majd változást. De a közösség a ráerőszakolt változást mindig is idegennek, természetellenesnek fogja tekinteni. A legjobb esetben is valamilyen hibrid keletkezik. Végül soron a kommunista időszak végkifejlete is ilyen állapot.

A felvilágosodás állama, a modern ésszerű és ésszerűsítő állam, amint ezt sokan állítják, fölöttébb hatékony eszköz. Társadalmaink bonyolultságának fokozódása közepette is képes rendet, értelmet és biztonságot teremteni, sőt ideális esetben hatékony kormányzást, átvilágíthatóságot és elszámoltathatóságot is. Képes integrálni a társadalmi és a politikai cselekvést, megelőzve ezáltal a káoszt vagy az anómiát, egyszerre mind biztosítva az egyéni választási szabadságot is. Konkrét valóságként és szimbólumként is létezik, főként ideáltipikus formájában.

Ebben a formában exportálták Délkelet-Európába. Ez rendkívül fontos, ugyanis azt jelenti, hogy eredete, dinamikája és körvonalai egy másik, eltérő kulturális mátrixban keresendők, egy olyan kultúrában, amelynek más a kulturális tőkéje. Tehát a régióba kiteljesült formájában érkezett, s versengeni kényszerült a már kialakult helyi gondolatvilággal és gondolkodásmóddal. A kettő azóta is szemben áll egymással, a modern állam és a délkelet-európai gondolatvilág különböző változatai sohasem illeszkedtek jól egymáshoz. Viszont ez nem akadályozta Délkelet-Európa államait abban, hogy megfogalmazzák azt a törekvésüket, miszerint a modern állam nyugatról átvett formáját szeretnék meghonosítani. Amint erre majd kitérek, a modern állam nem illeszkedik azonos módon a közép- meg délkelet-európai gondolatvilághoz, ez pedig az ezredforduló utáni politika szempontjából igencsak releváns.

Következésképpen a kiindulópontot a térségek meghatározásában a földrajzi kritérium elvetése, illetve azon ismervek azonosítása kell, hogy képezze, amelyek alapján megindokolható, miért tekintjük a fentebb említett két régiót régióknak, nem pedig olyan földrajzi térrészek együttesének, amelyek történetesen egymás közelségében helyezkednek el. Azonosíthatunk-e közös struktúrákat a kultúra és a politikai hatalom terén? Nyilvánvaló módon van valami, ami könnyen felismerhető, s amit gondolatvilágnak nevezhetnénk. Ehhez egy adott gondolkodásmód társul. Másodsorban léteznek bizonyos történelmi tapasztalatok is, amelyek maradványok formájában élnek tovább. Ezek határozzák meg a későbbi folyamatok hatását, hiszen részei annak a kognitív mátrixnak, amelybe az új eszmék beépülnek. A banális egyetemesség (lásd fennebb) egyik legfurcsább öröksége a következő javaslat: bizonyos eszmék ésszerű volta annyira nyilvánvaló, hogy mindenkinek tüstént el kell azokat fogadnia, és diadalmasan el kell vetnie a régit, helyét adva ezáltal az újnak. A forradalmárokat lehet, hogy meghatja ez a hit, de a hit és az elemzés nem azonos fogalmak. A múltat nem lehet ilyen egyszerűen meghaladni. Az a feladat, hogy valójában maradványokat azonosítsunk, nagyon nehéz. Mi több, ezek kvantifikálása általában el sem végezhető, bár hatékonyan befolyásolják az innováció meg a stagnálás viszonyát. Ezeket a gondolatokat tekintve kiindulópontnak s fölismerve azt, hogy a múlt bizonyos aspektusai tovább élnek, betekintést nyerhetünk annak okaiba, hogy a reformok miért nem járnak majdnem soha a tőlük várt eredménnyel.

Nem tehetünk egyebet, mint megpróbáljuk azonosítani a múlt alapvető kulturális meg politikai változásait, s ezek után megvizsgáljuk, hogy melyek azok a lényeges struktúrák és okozatok, amelyek még mindig érzékelhetőek. Némelyek szimbolikus formájukban vagy megismerési szinten, vagy éppenséggel mindkét módon, egymásra is hatnak. Délkelet-Európa esetében a mérvadó tapasztalat ebben a tekintetben a régióidegen változások sorozata, amelyekre a helyi szereplőknek igen kevés befolyása volt. A helyi válaszreakció, a kortörténet ellenállás és az alkalmazkodás volt – újból mindkettő –, amelyek egymást erősítő ellentétpárként léteznek. Ebből a szempontból a fordulópontra a közeledő modernizáció jelentette. Idegen jellege ellenére kívánatosnak tekintették, de ugyanakkor ellenállásba is ütközött, mivel veszélyeztette a meghonosodott életformákat. Közép- és Délkelet-Európa modernizációja azonban különbözött egymástól.

Az első említésre méltó tényező az, hogy a modernizáció hajnalán a két térségben már felhalmozódott politikai és kulturális tőke. Ismerünk olyan megközelítéseket, amelyek hajlamosak azt feltételezni, hogy a modern eszméket csak részlegesen vezették be, vagy pedig azt, hogy a modernizáció a helyi elitek hajthatatlansága, rosszakarata és konzervativizmusa miatt fulladt kudarcba. Ez csak egy része a valóságnak, amely azon a hallgatólagos, univerzalista előfeltevésen alapszik, miszerint egyetlen, szerves egység jellemezte nyugati modellel létezett csupán, s hogy a délkelet-európaiak nem próbálkozhattak meg valamilyen saját modell kidolgozásával, amivel különben nem is lett volna szabad megpróbálkozniuk. Az ilyen törekvések akadályozták volna a modernitás elterjedését, ugyanis ez a felfogás képtelen volt más, de a szóban forgóval egyenlő modernitásmodellekben gondolkodni. A legvalósabb értelemben a

francia felvilágosodás dominanciájára adott német válasz példázza igen fényesen ezt a feszültséget. Az előző bekezdésben elhangzott javaslat logikai értelemben megköveteli azon maradványok modelljének a kidolgozását, amelyek a két régiót a modernitással való szembeállítás pillanatában jellemezték, továbbá annak a modernitásmodellnek a megértését, amelyet ők dolgoztak ki. A két értékrend találkozása befejezetlen modernizációt eredményezett, amely esetében, ha a folyamatot kumulatív tapasztalatként értelmezzük, a modernitás kritériumát a Nyugatnak a régióbeli értelmezése jelentette.

A befejezetlenként felfogott modernizáció egyik következménye az erősnek látott Nyugattól való függés érzése. Ez olyan percepció, amit tovább túloz a kisállamok ama nyomorúsága, hogy méretük miatt kevésbé képesek összpontosítani a kulturális hatalmat, s emellett a kulturális bizonytalanságnak – az attól való félelemnek, hogy képtelenek kultúrájukat újratermelni – magasabb fok jellemzi őket, mint a népes kulturális közösségeket. A befejezetlenség így állandó, szakadatlan és reménytelen kísérletnek tűnik, amely arra irányul, hogy elérjék a modernitás jelentette távolodó célt, s ebben a vonatkozásban a globalizáció és a posztmodernitás kezdetével a célszalag újra távolabb kerül.

Amint Misha Glenny igen meggyőzően bizonyította, a 19. század végén Délkelet-Európában a modernitást hadi felszerelésekben és a társadalom militarizációjának fokában mérték. Végül a modellt, amit a korszak nagyhatalmainak a biztatására a helyi elitek választottak, önkretétel útján tesztelték a két balkáni háborúban. A kommunizmus ezzel párhuzamos tapasztalat volt, jóllehet a helyi elitek inkább erőszakkal vezették be, a régió felett ellenőrzést gyakorló nagyhatalommal titokban együttműködve. Ez a politikai rendszer újabb torzult modernizációhoz vezetett, olyanhoz, amely lehetővé tette a hatalom példátlan koncentrációját az állam kezében, s ezáltal megfosztotta a társadalmat attól a lehetőségtől, hogy komoly szerepet vállaljon törekvései megfogalmazásában. Az Európához való újbóli csatlakozás hasonló elképzelésnek tűnik, hiszen az eliteknek és a társadalomnak egyaránt szűkösebb a választási lehetőségei, mert ezeket Európa jelenleg elfogadott definíciói határolják be.

Nem meglepő, hogy a válasz egyfajta függőségi kultúra. Ez az olthatatlan keresésében, a látszólag legkedvezőbb ígéreteket megfogalmazó nagyhatalom követeléseinek teljesítésében – némelykor pedig az azokhoz való mimetikus alkalmazkodásban – és az integrációs folyamattal kapcsolatos panaszok megfogalmazásában nyilvánul meg (például annak a követelésnek a hangsúlyozásában, hogy a posztkommunista államoknak ne kelljen maradéktalanul átvenniük az *acquis communautaire*-t (a közösségi jogrendet). A hatalomtól való megfosztottság érzése elindítja a morális elismerésért folytatott küzdelmet, továbbá kompenzációs és áldozatmitoszokat hív életre, olyan narratívákat, amelyek azt igyekeznek megmagyarázni: miért nem érzi soha azt a kérdéses közösség, hogy elérte célját. Különösen azt érdekes ebben a szövegekörnyezetben megemlíteni, hogy az a gondolat, miszerint a régió Skandináviához hasonlóan kidolgozhatná saját modernitásmodelljét, jószerivel semmilyen visszhangra sem talál.

Az érzékelt befejezetlenség másik következménye a felzárkózási-ideológiák nem csökkenő népszerűsége, amelyek rendszerint felülről jövő gyors reformprogramokat hirdetnek meg – a történelmen átvezető valóságos erőltetett meneteket. A szóban forgó érzés ezenkívül mélyíti a szakadékot az elitek és a társadalom között, hiszen az elitek státusukat egy külső modernitásra hivatkozva próbálják legitimálni, amelynek a kérdéses országokban egyes-egyedül ők a letéteményesei. Ezáltal viszont azt a belső függőséget termelik újra, amely gátolja az állam hegemoniájával szembeállni képes civil társadalomnak a kialakulását. Továbbá ez a helyzet részben annak a populista diskurzusnak a nem múltó sikerét is magyarázza, amely elutasítja az idegen eredetű modernitást, és ehelyett olyan, a helyi valóságban gyökerező fejlődési tervet akar megvalósítani, amely könnyen válhat xenofóbbá és izolacionistává. A különböző megoldatlan plauzibilitási struktúrák tartós összecsapása végül soron a közösségek eredendő politikai és kulturális sebezhetőségét magyarázza, a sebezhetőség ördögi körét a következőképpen rajzolva meg: radikális átalakítási kísérletek, kudarc, majd újabb reformkísérletek.

Délkelet-Európa

Melyek tehát a múlt maradványai és a modernitás közötti feszültségek? Először is az uralkodóra és az alattvalókra vonatkozó jogkölcsonosság, a feudalizmus és a nyugati kereszténység által kódolt normatív minta biztosítékként szolgál annak a modern államnak a bürokratikus normáival szemben, amely hajlamos önmagát a végző ésszerűség forrásának tekinteni. Az alternatív szempontoknak és az alternatív racionalitásnak létfontosságú szerep jut abban, hogy biztossítsa: az állam nem válik saját bürokratikus normáinak rabjává, s nem is esik azok csapdájába. A kölcsönösség itt visszacsatolást és önkorlátozást jelent. Ezek közül egy sem honosodott meg Délkelet-Európában. Ellenkezőleg, az államot tartják a változás egyik kulcsszereplőjének, talán éppenséggel központi szereplőjének.

Másodsorban Délkelet-Európában a társadalmi struktúrák bonyolultsága sem intellektuálisan, sem kognitíven és szemantikailag sem párosul megfelelő komplexitású társadalommal meg társadalmi tudással. A modernitást inkább az állam és nem a társadalom szívatmagába, mert az utóbbi az átvétel pillanatában további modernizációra szorult. Így az állam lett a modernizáció hajtómotorja, s megőrizte a társadalommal szembeni domináns pozícióját. Ezzel lényegében újratermelte a problémát, hiszen adekvát információ és tudás hiányában a társadalom képtelen felvenni a versenyt az állammal. Az állam tehát átveszi az ellenőrzést a modernizációs folyamat

felett, mivel önmagát tekinti a legfelsőbb racionalitás megtestesítőjének, s megpróbálja a társadalmat saját képére alakítani. E modernizációs minta apoteózisa maga a kommunizmus. A társadalom azonban ellenáll a törekvésnek, hiszen nem fogadhatja el minden további nélkül sajátjaként az állam vízióját. A végeredmény pedig amolyan kényszerű hibrid lesz, amelyet összeférhetetlen és egymásnak ellentmondó törekvések meg gondolkodásmódok jellemeznek. Ez pedig csak azt a modernizáció jó hírének, hiszen olyan teleologikus és idegen, programatikus valaminek tünteti fel azt, ami felett a társadalomnak igen kevés hatalma van. A következmény pedig passzivitás, vagyis távolról sem az a civil társadalom, amelyet a teoretikusok a demokrácia egyik előfeltételének tekintenek. Ebből a szempontból a felülről jövő modernizáció erkölcsi kérdése válik.

Harmadsorban ez azt jelenti, hogy a premodern hatalmi hálók örökségét és a régió kulturális tőkéjét is tekintetbe kell venni Délkelet-Európa megértéséhez. A modernitás ugyan átalakítja a hatalmi hálókat és a hatalom gyakorlásának korábbi formáit – például a nyilvános közlemények stílusát –, de teljesen nem számolja fel azokat. A hatalom gyakorlásának hagyományos módozatai, mindenképp a patrónus-kliens hálózatok léte és uralma, vagy az informális szabályozások elsődlegessége a formálisakkal szemben az intézmények

esetleges belső támadásokkal szemben. Így a birodalom urai ellenőrzést tudtak gyakorolni a nem muzulmán alattvalóik felett, és képesek voltak őket a politikai egyenlőtlenség állapotában tartani. A rendszer hatékonyságát mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy századokon át fennmaradt. Azonban ennek ellenére sem tudott megbirkózni két kihívással. Az első a modernitás jelentette dinamikus kihívás, a második pedig – a 19. században Nyugatról érkezett új gondolatok vejejárója – a politikai hatalomhoz való szélesebb körű hozzáférés igénye volt.

A politikai közösség modern, az intézményesülő nemzet (*nationhood*) kritériuma által történő meghatározásának tekintetében a *miliet*-rendszer egyenesen kontraproduktív bizonyult. A vallási vezetőket minimális politikai hatalommal ruházta fel, s így ezeknek a kialakulófélben levő modernizáló eliteknek a régmúltat leszámítva majdnem teljességgel hiányzott az a politikai tapasztalata vagy politikai múltja, amelyre a nemzet definícióját lehetett volna építeni. Ennek az eredménye az lett, hogy az új eliteknek az egyetlen rendelkezésre álló, de szerencsére a modernitás követelményeinek megfelelő erőforrást kellett kiaknázniuk: a nyelvet. A nyelv azonban korántsem volt annyira egyértelmű kritérium, mint amilyenek tűnt. A kétnyelvűség alacsony szintjei következtében az identitások

lanság érzetét keltette, valamint az egyéni törekvések hiábavalóságát. Mi több, a hatalom gyakorlásának és legitimálásának e módozata nem kínált olyan átfogó változásmódot, ami tükrözne volna a térségbeli elvárásokat. A hatalom idegen minták szerint szakralizálódott. A modern államot pedig ezzel az örökséggel küszködve kellett felépíteni, s emiatt átvette bizonyos vonásait, amint ez versenytársak között rendszerint megtörténik. A szembenállás lett a modern állam fő erőforrása, ebből igyekezett koherenciát meríteni.

Az ottomán birodalom államigazgatási rendszere föltöbb elnyomó, illetve önkényes volt. Nem ismerte sem a nyilvánosság, sem a közjószág fogalmát. Az adózási rendszer kizárta a kölcsönösséget, és az adófizetőknek jószerivel semmit sem juttatott. Emellett hatékony sem volt. Az egyént meg a közösséget minimális rendőri és jogi védelemben részesítette. Megmaradt távolinak s áttekinthetetlennek, továbbá elutasított minden felelősséget. Erre az örökségre építve a térség államai átvették a török birodalom némely vonásait – természetesen nem mindet –, és leképezték azokat. A birodalom uralma alatt élt helyi elitek gyengék voltak, az akkor kialakult hatalomgyakorlási technikák pedig enyhébb formában máig fennmaradtak, s a modernitás újratermeli őket.

A megélhetésnél többet nem biztosító paraszti mezőgazdasági gyenge jövőmodelleket generál. Az anyagi és szimbolikus erőforrások megtermelése zérus összegű játéknak minősül, hiszen a megtermelt fölön a termőföld nagy részének gyenge minősége, valamint akézségek fejletlen volta miatt igen csekély. A termőföld közös művelése alássa az egyéni kezdeményezéseket, s ráadásul a térség a főbb piacoktól is távol esik. A felnőtt lakosság zöme néhol frásztudatlan, mert hiányzik az a vallási vagy oktatási hagyomány, amely hangsúlyt fektetne a felnőttek részvételére az egyházi, illetve az állami intézmények életében.

A térséget sajátos mítoszok jellemzik. A leginkább az, mely szerint a régió Nyugat utolsó védőbástyája Kelet előrenyomulásával szemben. De említhetnők az áldozatmítoszt és Európa árulásának mítoszáit is, amelyek az előbbivel együtt igyekeznek a múltbeli szenvedést mítikus eszközökkel kompenzálni (Koszovó a legjobb példa erre), s végül a birodalmi elnyomás mítoszáit, amely a keseredelmes modernizációt és az elmaradottságként felfogott állapotot hivatott magyarázni.

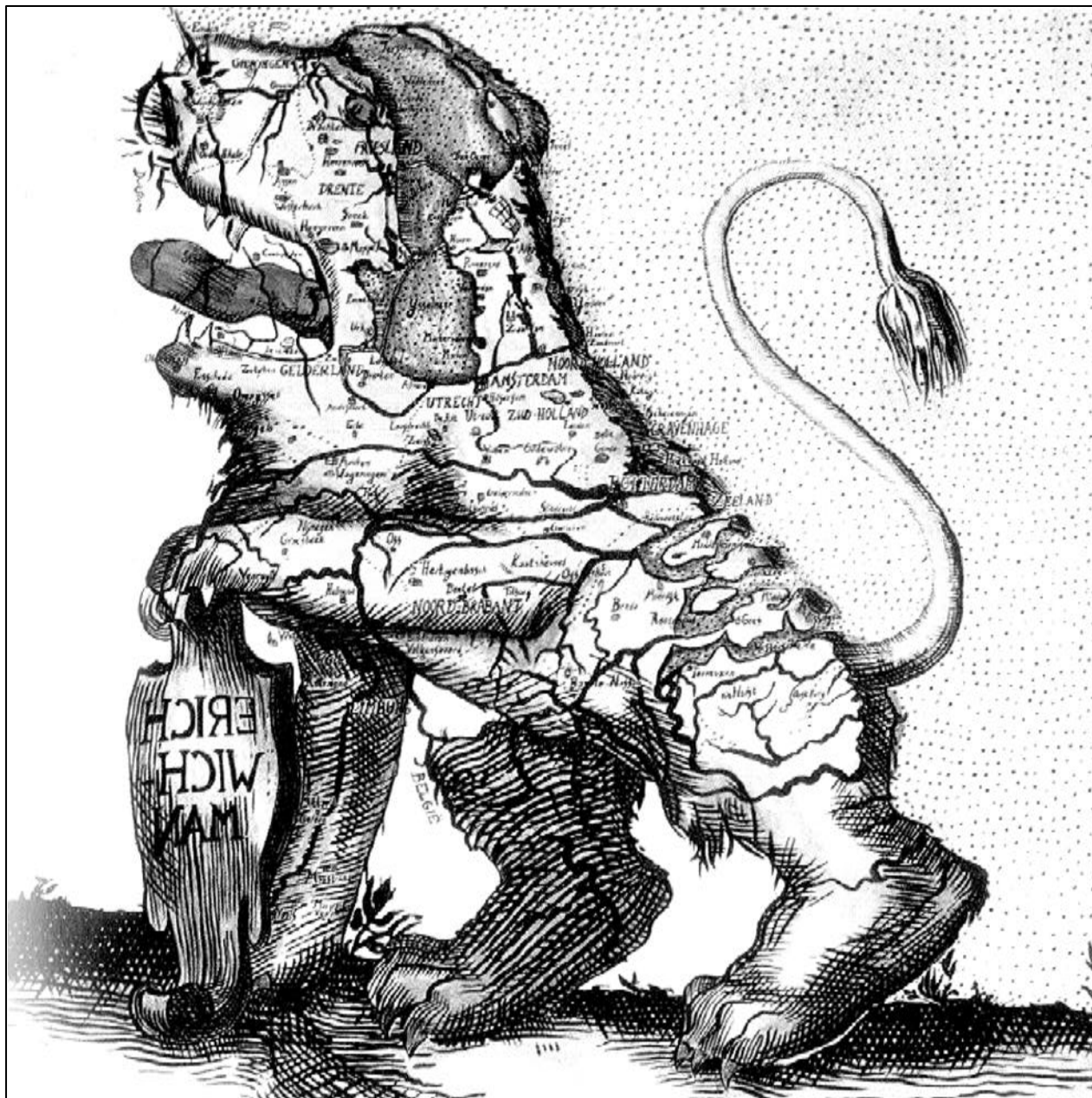
A vallás könnyen felismerhető gondolatvilágot és gondolkodásmódot hoz létre. Az ortodoxia meg az iszlám, a térség domináns vallásai, közvetlen és közvetett kapcsolatba is kerültek a nyugati kereszténységgel, s magukat az erkölcsi erények veszélyeztetett letéteményeseinek tekintették. A vallás megteremt a rítusok és kognitív normák közös világát, a szakrális idő meg tér sajátos felfogását, kialakítja az erkölcsi szabályait s a rend érzetét. Ezek mindegyike saját kulturális tőkéjét hozza magával. A kérdés azonban az, hogy milyen gondolkodásmódot szül az ortodoxia és az iszlám. Általában olyant, amelyik a közösségi felelősséget tekinti elsődlegesnek az egyénnel szemben, a hierarchia tiszteletét kodifikálja, s megkérdőjelezhetetlennek tartott igazságokat mond ki. Továbbá a változás gyenge kognitív modelljét kínálja, és nem a fokozatos, hanem a radikális változás mellett foglal állást, melynek útja a megváltás, valamint az üdvözülés.

A legényesebb változó az urbanizáció foka. A város a szakadatlan változás meg a csere helye. Azonban Délkelet-Európa városai fejletlenek, statikusak, kicsik és rurális jellegűek voltak, s így csak kivételes esetekben tudták vonzáskörzetüket integrálni. Később pedig a kommunista modernizáció nagymértékben elvidékesítette a városokat, s ezt az állapotot egyelőre nem sikerült leküzdenni. Ráadásul a városi integráció kommunista modellje igen keveset kínált az újonnan tömegekben érkezett vidéki lakosoknak, s így az sem a vidékről a városba való áttelepülés traumáját nem tudta kiheverni, sem pedig a városi élet termelte dinamikus sokszínűségét nem tudta megszokni. Ha egyáltalán valamit kínált a kommunizmus, az az osztályhovatartozástól mentes kommunista ember kontraproduktív modellje volt. Statikus jellege és üres volta ellentétben álltak a valós társadalmi rétegződés meg a valós társadalmi kölcsönhatások létező formáival.

Érdemes megemlíteni, hogy az etnikumok együttélésének premodern mintái, amelyekkel a Szarajevóhoz hasonló premodern városokban találkozunk, semmit sem mondanak a modern együttélésről, mert a modern korban másmilyen a hatalomnak, a társadalom bonyolultságának, az erőforrásoknak és a versengésnek a természete. Sokan másként gondolkodnak erről, de szerintem az, amit tesznek, tétova álmodozás. Ha léteztek is városias viselkedés és kognitív minták, azok vagy inadekvátak voltak, vagy időközben megsemmisültek, s így a város nem tudta a civil társadalmat fenntartani.

Végezetül miért különbözik Délkelet-Európa Közép-Európától, miért lehet Közép-Európát könnyebben integrálni Nyugat-Európába, mint Délkelet-Európát? Néhány válasz leszűrhető a fent elmondottakból. Közép-Európa nagyobb államkapacitással (*state capacity*) rendelkezik, továbbá könnyebben igazodik és alkalmazkodik a felvilágosodás utáni kor követelményeire. Gondolatvilága a nyugati kereszténység jelentette örökségnek köszönhetően közelebb áll a nyugat-európai normához, s emiatt a modernitás szülte sokszínűséggel is könnyebb megbirkózni. Ez persze nem jelenti azt, hogy Közép-Európa – amint néhány délkelet-európai időnként azt erre – valamilyen benne rejlő érényrel rendelkezne. Pusztán arról van szó, hogy az integráció kritériumait Nyugaton határozták meg s Közép-Európa, bár önmagát átmeneti régióknak tekinti, strukturális szempontból jobban leképezi a Nyugat kritériumait, mint Délkelet-Európa.

Fordította: SZÁSZ Alpár Zoltán

Rob Scholtz, A lélelem!, 1984, Festmény

szövevényes metamorfózisát eredményezhetik, azok működését olyanná változtatva, amilyent alapító atyjai semmiképpen sem akartak.

Továbbá gondot jelent a szekularizáció is, amely a felvilágosodás jelentette ésszerűség központi eleme volt. Ugyanis a korai modernitás, ha egyáltalán valaminek az ellentétéként lehet definiálni, a vallás ellentéte lenne. A szekularizáció kifejezés azonban mást jelent a nem nyugati kereszténység esetében, mivel keleten a világi szféra sohasem különült el annyira, mint nyugaton. A premodern múltból fennmaradt kulturális tőke egy része Délkelet-Európában kétségtelenül a vallás maradványa, ellenben ezek a maradványok elternek nyugati megfelelőiktől.

Jól példázza a maradványok és az újítás közötti konfliktust a *miliet*-rendszer – testületileg adózó, vallási és kulturális autonómiával rendelkező helyi közigazgatási egységként működő közösségek rendszerének – öröksége. A *miliet* a politikai meg kulturális stabilitás megőrzésének igen hatékony eszköze volt a premodern birodalmi rendszerben. Célja az volt, hogy korlátok közé szorítsa a leigázott vallási közösségek fejlődését. Emiatt a vallást tette a politikai lojalitás központi kérdésévé, és az idegen plauzibilitási struktúrák megtestesítő Kalifátussal szembeni legfőbb lojalitás problémáját úgy oldotta meg, hogy közvetett kapcsolatot létesített a keresztények (és zsidók), valamint a birodalom muzulmán uralkodói között. Ezzel egy időben a rendszer a vallási közösségek előjáróit bizonyos mértékben érdekeltté tette annak fenntartásában, ugyanis biztosította pozícióikat az

versengésében a vallási struktúrák és a nyelvi határok maradványai kerültek előtérbe. Ez az állapot csak fokozta az etnikai és a (névleges) vallási hovatartozás kombinálódásából eredő összevisszaságot, ami a térségbeli modernitás és etnicitás olyan lényeges vejejárója, hogy még az 1991–1999 közötti délszláv háborúkban – a legerősebben a boszniaiban – is érezte hatását.

A kérdés az, hogy létezhet-e délkelet-európai modernitásmódel. A válasz igen. De a módelnek a délkelet-európai gondolatvilágon és gondolkodásmódon kell alapulnia, a régió gyakorlatán meg hagyományain, s nem a máshonnan tömegesen importált eszméken, illetve mintákon. Ha ez azt jelenti, hogy nagyobb jelentőséget kell tulajdonítani az etnikai hovatartozásnak vagy a hierarchiának vagy valami másnak, ám legyen. Az alternatíva kevésbé működőképes. A modernitás központi struktúrái – bonyolultság, változás és versengés a hatalomért – mindenütt megtalálhatók, de tartalmuk Délkelet-Európában nem azonos a nyugatival.

Amikor Délkelet-Európa egészének természetéről, illetve minőségéről értekezünk, meg kell próbálnunk azonosítani ama közös tapasztalatokat, mintákat és struktúrákat, amelyek egymásra hatva alakítják ki a térségre jellemző sajátos kollektív értelmekeket meg kulturális tőkéket.

A régió, Nyugat-Európától eltérő módon, a birodalmi uralom sajátos típusát élte meg, amely a társadalmi tudás és hatalom idegen, kiszámíthatatlan formáin, illetve a kirekesztés meg a legitimáció idegen mintáin alapult. Az ottomán örökség az időtlenség s a változat-

Ovidiu PECICAN

A földi határok Európái

1. Mozgó határ

Európának több határa van, de közülük bizonyos szempontból az a legérdekesebb, amelynél Európa, ahelyett hogy véget érne, folytatódik. Nyugaton, északon és részben délen is kiterjedt vizekkel, tengerekkel és óceánokkal találkozik a kontinens. Ezek a helyeken a határ földrajzi természetű és végleges jellegű. (Állandóan feltesszük magunknak a kérdést, hogy a brit szigetek Európához tartoznak-e, vagy sem, hiszen szigetjellegük hangsúlyozottabb, mint hovatartozásuk.) Más a helyzet keleten és délkeleten. Itt a határ változó, mozgékony ingadozó. Bizonytalan és adminisztratív jellegű, geopolitikai frontvonal, megfogalmazhatatlan, bár az áthatolhatatlanság szilárd. Ez a tény pedig minden, a változékony térségről folyó, fizikai-földrajzi és/vagy rasszista-fiziognómiai diskurzustól eltérő realitást beszélget pontosan a helyére tesz.

Jelentéses az is, hogy a történelem folyamán valóságos mitológia alakult ki ezekkel a szilárd alapokon, a szárazon született határokkal kapcsolatban. Jelenen a német mitológia két alapvető őstípusát különböztethetjük meg a németek elképzelései közül: a *drang nach Osten* és az India felé irányuló árja migrációt valamikor a történelem kezdetén. De hasonló mítoszokkal vették körül magukat mások is: az ortodoxok Rómának a Tiberiszről a Boszporusz partjáiig, majd később Moszkváig való átköltöztetéséről álmodoztak, míg a szlávok először lelki szemeikkel idézték fel déli és nyugati elterjedésüket, amit aztán Sztálin valósított részben meg.

Lehet, hogy ez Európa egyik jellegzetessége: más földrészekről eltérően ugyanis egy anyagi, tökéletesen látható és egy illékony, bár nem kevésbé reális határ között fekszik. Európa kezdete földrajzi, vége azonban – ki tudná megmondani, pontosan hol? – képzetekbe és látomásokban lehelhető fel. Érdekes, hogy a jórészt vizek által határolt országokban a képzeteknek és a látomásoknak egy adott pillanatban meg kellett adniuk magukat a valóság által igazolt elgondolásoknak, vagy legalábbis figyelemre méltó visszhangot találtak azokban. Ennek a térségnek az országai, legalábbis Nagy Károly örökségétől errefelé, stabilabbakká váltak, medrei lettek a korai nemzeti fejlődésnek, és végső soron a modernitást létrehozó kulturális képletek létrehozóinak bizonyultak. Valószínűleg ezért jogos az az állítás, hogy Európa, lényegét tekintve, félsziget. Ahol a területi határookra nem jellemző a víz jelenléte, vagyis ahol a tenger nem zárta le teljesen a szárazföld expanzióját, ott az európai népek fejlődésének egyértelmű jellege megadta magát a formák meglepő gazdagságának. A morfológiai gazdagság azonban tartósabb ideiglenes állapottal járt együtt. Lásd a németeket, akik – birodalmaik ellenére – sokáig, a XIX. századig, képtelenek voltak arra, hogy életképes államkereteket alakítsanak ki. Ugyanez történt a – végső soron szintén német – osztrákokkal: a császárságban ingadoztak a nemzeti és többnemzeti lecsapódása között. Ugyanígy volt a keleti szlávokkal is. Az őket körülvevő kiterjedt szárazföldök szülte terjeszkedési vágy egyik lábukkal Európán kívülre helyezte őket anélkül, hogy rákényszerítette volna őket a nyugati államiség és kultúra kialakítására.

A „föld jelének”, vagyis a földrész vonzóerejének másik kifejeződése volt és maradt a visegrádi államok vagy a Balkán térségében található nemzetállamok nyugtalankodása. Összeférlelések és felbomlások, újrakialakulások és szétbontások – mindez jellemző marad Csehország és Szlovákia, Lengyelország és Románia, valamint Jugoszlávia és Bulgária történelmére. Itt a mágia teljes forrongásban van, és úgy tűnik, a szélek hullámzása állandósult.

2. Birtokolni, vagyis lenni

Természetesen a fenti megállapítások azt is kifejezik, hogy a szerző maga is ehhez az ingadozó térséghez tartozik. Mint ahogy az az inkább metaforikus, mint fogalmi forma, amelyet gondolatai kifejezésére választott, szintén ennek a kifejeződése. Mert mi más lenne, mint metafora az a bizonyítás kedvéért kicsit túlhangsúlyozott, geopolitikai és civilizációs kulcsként kezelt leírás a vízi és a földi közti dialektikáról? Ezzel együtt nem mondható kockázatosnak ez a megközelítés, s ha elfogadjuk az írás kódjaként, lehet, hogy valami lényegeset tár fel. Miért? Azért, mert mint ismeretes, a történelem első ismert nagy forradalma a neolitikum volt: a mezőgazdaság felfedezése. A volt gyűjtögetők és halászok, akik a természeti ciklusok (a holdciklusok, az évszakok stb. váltakozásainak) jó megfigyelőivé váltak, egyszerre jelentős döntést hoztak: letelepednek, és élelmüket a föld művelésével termelik meg.

A mezőgazdaság megjelenését a tulajdonnak a fogyasztás szükséglete által meghatározott nomád logikájáról a tulajdon szedentáris logikájára való áttérés jellemzi – ez utóbbi a tulajdon önmagában vett birtoklását jelenti, később pedig jelképes hatalmat. Mindaddig az ember annyit vett el környezetétől, amennyire a túléléshez szüksége volt, attól kezdve, mint egy valódi úr, le akarta győzni a természetet, sőt a környezet lényegi megváltoztatására törekedett. A mezőgazdasággal és a föld megművelésével, az emberi lakhelyek építésével az ember és a föld viszonya egyszerre megváltozott, s ennek a megválto-

zott viszonyoknak a kulcsa a tulajdon. Az ember és a terület közti szétszakíthatatlan kapcsolatnak ez az „ideológiája” olyan erős volt, hogy életünk, még napjainkban is, jórészt alá van neki rendelve. (Csupán az informatika fejlődése által kialakított új, virtuális térbeliség változtathatná meg, amely megkettőzi és valamennyire viszonylagossá teszi birtoklás alapuló viszonyunkat a térhez.) Íme, miért marad szerintem a *földi határok Európájáról* beszélve a *vízi határok Európájával* szemben meghatározó a neolitikus típusú viszonyulás a földhöz és az említett két őselem (a föld és a víz) szimbolikájáig.

Ilyenformán különbséget lehet tenni egy olyan Európa között, amelyben a fokozatos expanziót megakadályozta a tenger (amely a térséget nagyobb népsűrűsége, valamint a mezőgazdaságtól való elszakadásra kényszerítette), és egy másik Európa között, amelyet a földterületeknek a véges térségek által nem korlátozott határtalan birtoklás mozgat, amely a mezőgazdaság rabja maradt, lakossága szét-szóródott a területen, és bizonytalan népsűrűséget eredményezett. Túl a foglalkozásbeli vonatkozásokon egyrészt az urbánus és kézművesipari Európa, másrészt a rurális és agrár Európa két, bár egymást talán kiegészítő módon különbözik. Ami radikálisan megkülönbözteti őket, az talán egy bizonyos típusú viszonyulás a földhöz vagy, általánosabban, a tulajdonhoz. Nyugaton a tulajdon egy idő után szigorúan szabályozottá vált, pontosan meghatározottá, egyértelművé. Keleten napig is különböző közös, elkülönítetlen vagy nem kielégítően biztosított formákban léteznek, s egyik vagy másik politikai rendszer hol megszünteti, hol részben visszajuttatja.

Mindez szigorú ok-okozati összefüggésben megtalálhatjuk a társadalmi élet alapvető formáit. A Nyugat a szülőkből és gyerekekből álló zárt családmodell felé hajlik. A Kelet egy fiú- és lánytestvérből, sógorokból és menyekből álló patriarchális családot gyűjt egy háztartásba, amelyben az unokák, a harmadik generáció, a többrendbeli unokatestvérek egy családon belül együtt élnek. Ez az egyközpontú család és a *zadruga* közti különbség. És ha bizonyos megkövetésekkel is, de mindkét esetben mások a társadalmi betegségek: félelem és zárkózottság Nyugaton, klauszrofóbia és kollektívizmus keleten. Csodálkozunk hát azon, hogy Európa egyesítése a másik felfedezésének igényéből születve nyugaton kezdődött, míg a kommunizmus utól szabadult Kelet kényszerképzete a futás, az eredeti térségből való megszökés?

A rokonság ilyenfajta hasznosítása csakis két különböző fejlődési folyamathoz vezethetett. Nyugaton azt eredményezte, hogy nyilvánvalóvá váltak a társadalmi élet közösségi és állampolgári kapcsolatai, és tömpította a (családi-törzsi) vérrokonság szerepét. Keleten a föld közös tulajdona és a törzsi családok tagjainak együttélése kedvezően hatott az ilyen típusú kapcsolatok leleményes kihasználásának kialakulására, s a vérrokonságot bonyolult szellemi-szimbolikus hálózatok erősítették meg (komaság, keresztapaság, sógorság, nepotizmus stb.). Mindez a rokoni kapcsolatoknak az állampolgári presztízis kárára történő megerősödéséhez vezetett. Ennek fontos következménye nyugaton a pártatlan verseny előnyben részesítése és a minőség-összefonódott hatékonyság győzelme, míg Európa keleti felén az ősi kapcsolatok, az alapvető társadalmi szolidaritás megerősödése, lényegtelenek lévén az ebből a helyzetből fakadó teljesítmények.

Mint várható volt, ennek az állapotnak a kialakulásában jelentős szerepet játszott a különböző térségekre jellemző vallásosság. A katolicizmus és következménye – vagy utóda –, a protestantizmus, az egyik erőszakos egyetemességével, a másik munkás individualizmussal éppen azt az ellenerőt biztosította a nyugati társadalmaknak, amelyre ennek az Ágoston, Anzelmus, Aquinói Tamás, Loyola Ignác racionalizmusa és interogatív logikája, valamint Luther Márton, Kálvin János, Zwingli stb. szigorú és fegyelmezett szövegmagyarázata által alakított mentalitásnak szüksége volt. Róma, az egyházon belüli vallási egyenlőséget helyezve minden sajátosság elé, a reformáció előtt és után egyenlő távolságot teremtett a hívők és az Isten között, ami a későbbi demokrácia távoli hírnöke volt. Mint ismeretes, a reformáció a maga során kialakította a weberi versengést a keresztény érdemek megszerzésére a földi életben. Keleten az ortodox egyház, amely túl nagy szerepet tulajdonított a bizánci császárnak ahhoz, hogy igazolhasson egy, az önkényuralmitól eltérő szempontot is, nem tudott létrehozni alternatívát jelentő intellektuális mozgalmat. Sem az ezen az egyházon belüli megújító mozgalomnak, az isiházmusnak, sem a neki ellentmondó dualista eretnokségnek, a bogumilizmusnak, nem sikerült hosszú távon és határozottan változtatni a ortodoxia önkényeskedő és dogmatikus intézkedéseit. Ugyanígy az ortodox intellektuális élet nem hozott létre olyan megújító mozgalmat, amelyen a középkorban a katolicizmus által létrehozott egyetemi mozgalom volt. Mindez azt eredményezte, hogy miközben a katolicizmus és a protestantizmus felgyorsította az egyén önmeghatározó társadalmi mozgalmát, létrehozva a modern társadalom szövetét, az ortodoxia azt az önkényuralmat és társadalmi centralizmust támogatta, amely már jellemző volt az Európa keleti felén elfogadott patriarchális típusú hagyományos családban. A viszonylag türelmes mohamedán vallásban és sokkal később a kommunizmus türelmetlen ateizmusában a bizánci eredetű ortodoxiával közös volt az egyetlen főnök és a hatóság előtti egyfajta közösségi felelősség elve. Aminek következtében ezen a szinten a folyamatosságok mindig is erősebbek, mint a megszakítások.

3. Nyugattól keletre és ettől keletre

Engedtetsek meg áltimélnem az eddigi megállapításokat. A két Európa közti különbség a következőkben áll: 1. a térségek természetű határai; 2. a társadalmi élet fejlődésének típusa (állampolgárság és vérrokonság); 3. a társadalmi élet fejlődésének típusa (állampolgárság és vérrokonság); 4. a vallásos élet jellegzetességei (egyetemesség és individualizmus az egyik oldalon, önkényuralom és központosítás a másikon).

Mindezeknek megfelelően Európa, még ha közvetlenül nem is vesszük figyelembe a politikai „függönyöket”, két különálló részre oszlik: Nyugat-Európára és... a Másik Európára. Az egyik a föld és a vizek között alakult ki, és szerződéses alapon rendezte a tulajdont és az emberi kapcsolatokat, racionális, aktív és méltányosságközpontú. A másik elsősorban földi és változó, kollektivistá a tulajdonnal való viszonyában, családi-törzsi társadalmi szempontból; alapvetően homogén, ellentmondás nélkül önkényuralmi, centralista módon szervezi meg önmagát, meddő és viszonylag amorf.

Csupán a másodikra szorítkoznék, a kevésbé megkülönböztethetőre, amely a Nyugat prizmáján keresztül nézve nehezebben fedi fel arcát. Ez a Másik Európa felváltva mindig hol a nyugati terjeszkedés tárgya, hol a nyugat felé való terjeszkedés központja volt. Nyilvánvaló, hogy ezek a történelem folyamán egymást követő mozgások nem az őket létrehozó imperializmusok kétségtelen bizonyítékaként érdekelnek, hanem mint az egyik csoportnak a másik ellenében kifejezett önazonossága aktív megnyilvánulásai. Így, miután az ókorban, kezdeti szakaszában a Római Birodalom kelet felé terjeszkedett, Bizánc a középkorban kiterjesztette uralmát nyugatra is. Azután a Boszporusz öröklője, a török porta, a keleti szellem másik – pogány – megtestesítője, minden erejével megpróbálta meghódítani a Nyugatot, de csupán Bécs közelébe jutott (1683). Nyugaton volt a választásosora, s ő előretolt karjával, a Habsburg Birodalommal, a Balkánig ért el. Később, 1945 után, Kelet – az új formát nyert Szovjetunió képeiben – megint előrelépett, veszélyesen, nyugat felé. Csupán az 1989-es év forradalmi mutatnak egy újabb keleti áramlás kezdetére, vissza, az eredeti meder felé.

Mindez nagyon jól tudott, de ismétlése szükséges volt annak a területnek megjelenése érdekében, amely alá van vetve a Kelet és a Nyugat közti ingadozásnak. Így világosan láthatóvá válik a *másik Európa* térsége, amelyben a nyugati és keleti kulturális rétegek, ha nem is mindenütt egyformán, egymásra tevődnek. Azt lehetne mondani, hogy ez a másik Európa Ausztriánál kezdődik, és Moszkváig tart (hogy hagyományos módon nevezem meg azt a valóságot, amely olyan különböző elnevezéseket viselt, mint a Cári Birodalom, Szovjetunió vagy a FÁK). De voltaképpen magában foglalja Németországot is, amelyben hosszú ideig vallásháborúk dúltak, amely sokáig szét-forgácsolt volt, és csupán a második világháború pusztító kalandja után vált a racionális és demokratikus Nyugat motorjává. Mert a modern kor kétségtelenül az iparosított és a versenytárs nélküli gazdasági-katonai hatalmat megteremtő Nyugat sikerét ismerte el, amely – eszmével együtt – modellként teletelte magát. Még az ezzel ellentétes, az 1917-es bolsevik felfordulás által előtérbe helyezett szélsőbal forma is a nyugati (marxista) eszmék feldolgozása volt. Nem csoda tehát, hogy nyugatosodásának fokától függően a másik Európa testében két rész különböztethető meg. Az egyik – az egyetlen, amelyik Nyugattól is, Kelettől is különbözik valamennyire, vagyis Közép-Európa – könnyen körülrható az előbb említett négy alapvető kritérium segítségével. Ami ebben a kulturális, társadalmi és geopolitikai szempontból Kelet és Nyugat között fekvő térségben közös a Kelettel, az határainak túlnyomórészt földi jellege és a nemzeti-nyelvi, valamint vallási szempontból multikulturális történelmi tapasztalat. Ami pedig a Nyugattal való közös vonásokat illeti, azok közé az uralkodó vallás és kultúra, valamint mentalitás tartozik.

Ez a kettősség, amely mint láttuk, kizárólag sajátos jegyeket hozott létre, Nyugattal és Kelettel egyaránt összehasonlíthatatlanná tette Közép-Európát. Nem hiszem, hogy a nyugatosodásra való jelenlegi törekvés rövid távon radikálisan eltérő nézeteket hozhat a keleti vonásokra, amelyek a több évszázad alatt kialakult létezési módra jellemzőek. Mindezzel együtt, amint a keleti tényezők hatásától az utolsó évszázadokban megszabadult Németország és Ausztria példája mutatja, úgy tűnik, hogy a nyugatosodás folyamata megfordíthatatlan. Ez határozottan felgyorsul és megerősödik majd Közép-Európa rövid időn belüli szinte teljes integrációjával az Európai Unióba.

4. Kelet és Délkelet

Hát Kelet-Európa? Ebben a térségben, amelyben az öt megszakító helyi tengerek ellenére a földrész elért teljes térbeli kiterjedését, szintén két részt lehet megkülönböztetni: Európa tulajdonképpeni keleti részét és a délkeleti részt. El kell mondanunk, hogy Délkelet-Európa azt a helyet foglalja el a tulajdonképpeni Kelet-Európához képest, amelyet Közép-Európa foglalt el a Nyugathoz képest. Míg Kelet-Európát lényegében más, zárt területek határolják, addig Délkelet-Európa maga is olyan, mint egy tenger mosta félsziget. Eppen ez a félsziget hozta létre azt a gondolkodás- és érzésszerű formát – a keleti vallásosságot –, amely jó másfél évezrede uralkodik, s amely csak később terjedt el északkeleten, a tulajdonképpeni Kelet-Európában.

Délkelet sajátossága Kelettel szemben történelmi és demográfiai tapasztalatából fakad. Az ókorban, a görög, majd hellén és római tapasztalat birtokában, a klasszikus világ kemény magja volt, modell a Régi Világ számára. Ugyanez maradt az első évezred során is, mint-hogy miután a Római Birodalom nyugati fele elesett a barbárok csapásai alatt, Bizánc lett annak egyedüli közvetlen folytatója. Ez a rész magában foglalja a Balkán-félszigetet és a Dunától északra a mai Románia délnyugati részét (Olténia, Erdély). Ettől a vonaltól észak-keletre továbbra is ott éltek a kárp népek, a szkíták törzsszövetségei, később pedig ez a messzire, a keleti sztyeppékig nyúló térség menedékkül szolgált a szlávok demográfiai áradatának, és a turáni vándornépek szinte kötelező útvonala lett. Így tehát még Délkelet-Európa maga a Római, majd később a Bizánci Birodalom volt, a Kelet vallási és civilizációs szempontból csupán másolata volt ez utóbbinak.

Ez lenne hát a két térség civilizációjának történetében a legjelentősebb különbség. A múlt többi részében a térségek hasonlítanak, mert mindketőben, a történelmi pillanattól függően változó mértékben, keveredett az ortodoxizmus, a pogányság (mohamedanizmus)

és a nyugati behatás, de ez a keveredés mindig elsősorban ortodox környezetben történt.

Egy másik különbség a népsűrűségben mutatkozik meg, amely mindig fordított arányban áll a terület nagyságával. Oroszországban és az általa bekebelezett területeken, éppen a nagy kiterjedés miatt, kisebb a népsűrűség, mint a Balkán-félszigeten. Ez készítette Schöpflin Györgyöt arra, hogy egy régebbi tanulmányában arra a következtetésre jusson: a nagy kiterjedésű és viszonylag ritkábban lakott területek kedvezőek az önkényuralmon alapuló kormányforma kialakulásához (a cárizmus és a kommunizmus).*

Mindazon körülmények közül, amelyek Délkelet- és Kelet-Európában közösek, itt csak néhányat sorolok fel röviden, azokat, amelyek napjainkban meghatározó módon nehezítik a két térség átalakítását. Így, azt hiszem, figyelembe kell vennünk elsődleges mezőgazdasági jellegüket, beleértve azokat a társadalmi viszonyokat, amelyeket ez a jelleg kialakított (zadruga típusú család, kollektívizmus/vagyonközösség, maffióta típusú vagy méltányosságellenes rangsorolás). Azonkívül szóba kerülhet a rurális paszeizmus és tradicionalizmus, ami alól a szovjetek által terjesztett kommunizmussem kivétel, hiszen a dolgozók egyenlőségén alapuló földi paradicsom a társadalmi megosztás és a társadalmi osztályok megjelenése előtti társadalom iránti nosztalgiairól árulkodik.

(Folytatás a következő lapszámban)

Fordította: HADHÁZY Zsuzsa

Jegyzetek

* George Schöpflin, *Central Europe: Definitions Old and New*, in: *In Search of Central Europe*, Cambridge, Polity Press, 1989.

OVIDIU PECICAN 1959-ben született Aradon. A BBTE Európai Tanulmányok Karának előadójaként. Megjelent kötetei: *Razzar* (Alexandru Peicannal), Bukarest, 1998; *Lunea lui Simion Dascălul* (Simion Dascălul világa), Kolozsvár, 1998.

BAKK Miklós

Az alkotmányreform esélyei

AXI. században, amikor a lengyelek nagy költője, Adam Mickiewicz a „szív rejtett alkotmányáról” érkezett, a nemzetről való gondolkodás egyszerre modern és romantikus premisszái alapján úgy tűnt: az alkotmány nem több és nem más, mint nemzetet konstituáló szerződés. E romantikus-modernista, sajátosan közép-európai perspektíva azt sugallta: összhangba lehet hozni a „szív rejtett alkotmányát” – a népszellemben megfogalmazódó közösségi hagyományt – a polgári közösséget konstituáló szerződéssel, vagyis az írott alkotmánnyal. Azaz: sikerül-e olyan szabályokat megfogalmazni, amelyek demokratikus rendbe és intézményi valóságba ültetik át a „népszellemet”. Úgy tűnt, ez a felfogás, e jogi-közösségi paradigma szorosan és szervesen

derült, hogy az etnikai feszültségek és gazdasági sokkhatások közepette alakuló, fejletlen középosztálytal rendelkező (vagy anélküli) kelet-közép-európai társadalmak nem tudják gyorsan, konfliktusmentesen átvenni ezt a modellt.

Mindez – Stephen T. Holmes szerint – a nyugati konstitucionalizmus filozófiai alapjainak belső korlátaira is rávilágít. „A liberalizmus – írja – [...] egyszerre individualisztikus és kozmopolita jellegű irányzat. Nemigen adhat tanácsot tehát a kelet-európai államok abban, hogyan bánjanak állandó nemzeti kisebbségeikkel.” Azaz, tehetnénk hozzá, mit tegyenek, ha ugyanazon országon belül eltérő „népszelleme” versengenek egymással, amelyeknek a polgári közösség kialakításáról eltérő elképzeléseik vannak. Továbbá – írja Holmes – a nyugati alkotmányosság elvei csak akkor léphetnek érvénybe, ha a területi határok szilárdan rögzülnek, és sikerült megadni a választ a kérdésre: ki tekinthető a közösség tagjának?

A kilencvenes évek első felében a kelet-közép-európai országok két markánsan eltérő utat választottak az alkotmányozás tekintetében. A reformok tekintetében kevés eredményt felmutató Bulgária és Románia – paradox módon – sietett új alkotmányt elfogadni, miközben a reformok útján sikeresebbnek tűnő országok megelégedtek korábbi alkotmányaik módosításával. Ebben elsősorban a nemzetközi legitimitáció iránti igény országonként eltérő mértéke mutatkozott meg.

Csak hogy a Holmes által vázolt problémakör és az európai nyomásra, „gyorsan” végbemenő alkotmányozás rendkívül felemás helyzetet teremtett. Ennek egyik oka az, hogy a Párizsi Charta – mely csupán egy politikai nyilatkozat – teljesen új értékhierarchiát vezetett be a nemzetközi dokumentumok nyelvezetében. Ez az értékrend a Charta struktúrájából következik, ugyanis míg az 1975-ös Helsinkii Záróokmányban az emberi jogokkal kapcsolatos részletes előírásokat a harmadik kósa tartalmazta, addig a Párizsi Chartában ezek már prominensebb helyre kerültek: közvetlenül a preambulum utáni rész foglalkozik velük. Ez egyértelművé tette, hogy az alkotmányok emberi jogokkal foglalkozó fejezetei a legfontosabbak a nemzetközi jogrend belpolitikai legitimitáló politikai szerepe tekintetében.

Így történt ez a román alkotmány kidolgozása során is: az emberi jogokra vonatkozó fejezete jóval korszerűbb, mint az államszerkezet-re, a társadalom és közhatalom viszonyára vonatkozó fejezetek. Míg az emberi jogokra vonatkozó rendelkezések egyértelműen az „európai rendelést” tükrözik, az államhatalmi szervek működésére és viszonyára vonatkozó előírások sokkal inkább a rendszerváltás kezdetén kialakult (posztkommunista) hatalmi helyzetet rögzítik, s ezt az állam „egységének és oszthatatlanságának” a keretében helyezve tulajdonképpen egy „alkotmányozási metafizikával” erősítik meg.

Ebből következően az elmúlt tíz év során az alkotmánnyal szembeni kritikai attitűd is megkettőződött. Az emberjogi rendelkezések primátusát szem előtt tartó kritikusok azt vallották, hogy az alkotmányt éppen emberjogi rendelkezéseire való tekintettel kell működtetni, mert ez – hosszabb távon – olyan jogintézmények kialakulásához és megszilárdulásához vezet, amelyek alapvetően fontosak egy demokratikus Románia számára. Ezt a stratégiai elgondolást képviselte a Román Helsinki Bizottság, annak vezető teoretikusai és emberjogi aktivistái, Gabriel Andreescu és Renate Weber. A „történelmi alapokon” álló politikai erő (elsősorban a Demokrata Konvenció meghatározó politikusai) viszont az 1991-es alkotmány néhány államszervezeti cikkelyét kifogásolták (államforma, a parlament összetétele, az államelnök hatásköre), a kérdést azonban az alkotmány legitimitásának megkérdőjelezésével próbálták napirendre tűzni, ami nagyon sokáig lehetetlennek bizonyult.

lásának örökös tilalmát mondja ki, a német alkotmány pedig az emberi méltóság tiszteletben tartását és a föderáció elvét – !!! – nyilvánítja megváltoztathatatlanak).

A román alkotmány „örökérvényűségének” becikkelyezése most, tíz évvel az alaptörvény elfogadása után vált igazán a fejlődés gátjává: a felülvizsgálat – úgy tűnik – csak a kérdések egy nagyon szűk körében lesz lehetséges.

Bizonyosnak tűnik tehát, hogy az őszi parlamenti ülészak idejére tervezett alkotmánymódosítás elhúzódozó politikai alkufolyamatot ígér. Az alkotmánymódosítás szükségességét azonban a legtöbb parlamenti párt felismerte, és e felismeréseknek két fontos forrása volt: 1. a törvényhozás lassúsága és a kormányzás terén az elmúlt tíz év során tapasztalt diszfunkciók; 2. az európai integrációs folyamat által megkövetelt változások.

Ugyanakkor kitapinthatók a változás fő irányai is – három jellegzetes álláspont kezd körvonalazódni. Az elsőt a Nagy-Románia Párt (PRM) képviseli: szerinte alkotmánymódosításra nincs szükség. Ez a nézőpont értelmezhető annak közvetett bizonyítékaként is, hogy a román alkotmány jó néhány kérdésben egy posztkommunista elit érdekeit és szemléletét rögzíti. Ugyanakkor a PRM attól tart, hogy bármilyen módosítás engedményeket eredményez a kisebbségeknek, és korlátozza azt a nemzeti szuverenitást, amellyel a jelenlegi alkotmány alapján Románia rendelkezik.

A második álláspont konszenzusként körvonalazódik a Nemzeti Liberális Párt (PNL), a Demokrata Párt (PD) és a Szociáldemokrata Párt (PSD) között. A konszenzus – úgy tűnik – a parlament létszámának csökkentésében, a két ház feladatkörének szétválasztásában, a kormányátalakítás kérdésében, a rendeleti kormányzás (sürgősségi rendeletek) korlátozásában, a mentelmi jog szűkítésében és a tulajdon garantálásának kérdésében alakítható ki. Ezekhez azonban további kérdések is kapcsolódhatnak – például a választási rendszer reformja, a konstruktív bizalmatlanság intézményének bevezetése (német mintára) –, amelyekben szintén kialakulhat az együttműködés. A kör, amelyen belül a kormánypárt-ellenzék konszenzus kialakítható, a kormánypártot, a Liberális Pártot, a Demokrata Pártot és az RMDSZ-t jelenti. Ugyanakkor e csomaghoz kell sorolnunk azokat a – több párt alkotmánymódosító indítványai közt szereplő – javaslatokat is, amelyek az EU-integráció követelményeihez igazítanák a román alkotmányt. Azonban az EU-s kérdések jóval nagyobb megfogalmazásban jelennek meg, s minthogy a szuverenitás-attribútumok átadásáról van szó, a román alkotmány történelmi örökségével való – kényes – szembenézés is jelentik. Ez pedig jóval nehezebbé teszi a konszenzus kialakítását.

Végül létezik egy harmadik álláspont, amelyet egyedül az RMDSZ képvisel, és amely az állam jellegének és a közhatalmi jogosítványoknak az állam szerkezetét érintő reformját fogalmazza meg. Bár az RMDSZ csupán e napokban dolgozza ki tételesen is alkotmánymódosító javaslatát, azok minden bizonnyal tartalmazzák majd a román állam nemzetállamként való meghatározásának törlesztését az alaptörvény első szakaszából és valamilyen alkotmányos biztosítékot a kisebbségek nyelvhasználatára, valamint kollektív jogainak gyakorlására. Nem kizárt, hogy a regionalizmus alkotmánycikkelybe foglalására is javaslatot tesz az RMDSZ.

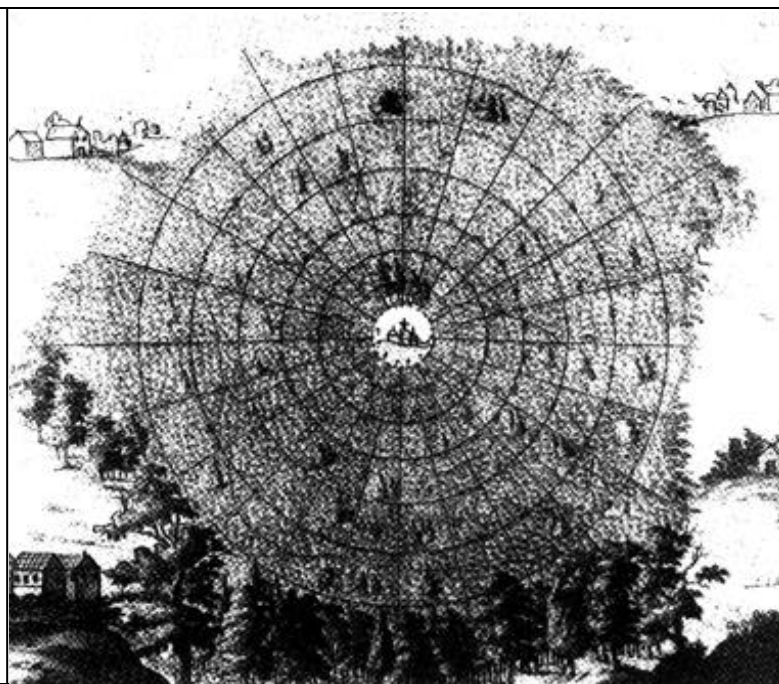
E javaslatok azonban már oly mértékben érintik az uralkodó szuverenitás-koncepciót, hogy minden bizonnyal a román politikai elit egészének elutasításába ütköznek. Az uralkodó szuverenitás-koncepció meghaladása rendkívül nehéz, mivel „metafizikai” válságként tradíció találkozásának eredménye. Egyrészt abból adódott, hogy a román állam története csak a nagy egyesítéseket ismeri, és az alkotmányok éppen az egység foglalatának és garanciáinak szerepét kívánták betölteni. Másrészt Románia számára a politikai modernizáció példaképe az őt mindig támogató Franciaország volt, s ez kihatott az alkotmányjogi gondolkodásra és intézményekre is, különösen az állam (nemzetállam) eszméjének követésében. Az „unité et indivisibilité” – egység és oszthatatlanság – a mindenkor franciaírott alkotmányok fundamentális elve, a politikai rendszer és az állam állandónak minősülő értéke, és ez a román alkotmányjogi gondolkodás szintén erős hagyományává vált.

Mégis, számításba kell venni azt a tényt, hogy az e tradícióval való számvetés demokratikus feltételei tulajdonképpen most – az őszi alkotmánymódosítás idején – adottak először. Ha az RMDSZ-nek sikerül saját javaslatát összekapcsolnia az európai integráció kérdésköre révén napirendre kerülő szuverenitás-áruházási kérdésekkel, az komoly kihívást jelent az ország politikai elitje számára.

És emellett létezik egy másik kihívás is, amelyet talán még kevesebben érzékelnek: a mostani alkotmánymódosításnak az is tétje, hogy sikerül-e Romániát a szerves alkotmányfejlődés útjára terelni. Ez elsősorban az Alkotmánybíróság szerepkörének kiterjesztését követeli meg, az úgynevezett „láthatatlan alkotmány” üzembe helyezését.

Egy aktív, az alkotmány és törvények értelmezésével az alapvető folyamatokat befolyásolni tudó alkotmánybíróra Romániának is nagy szüksége van. E testület döntéseivel azt a „láthatatlan alkotmányt” írta folyamatosan, amely megakadályozná, hogy valamely politikai testület (parlament, kormány) egy adott politikai helyzetben pillanatnyi érdekeinek megfelelően értelmezze az alkotmányt és – vele összefüggően – egyes törvények cikkelyeit. Hosszabb távon ez nemcsak a szerves alkotmányfejlődés esélyét jelentené, hanem azt is megakadályozná, hogy a politika metafizikai jellegű alkotmányos tradíciók rabjává váljék.

BAKK MIKLÓS 1952-ben született Székelyhídon, Bihar megyében. A kolozsvári *Kronika* szerkesztője, politikai elemző. Jelentős tanulmánya: *Egy választás olvasatai*, in *Regio*, 2000/4.

Tájrendezési terv, sugár elrendezésű erdőtelepítés 1715 körül

kapcsolódik a XVII–XVIII. század, azaz a tulajdonképpen nyugati modernitás időszakában kialakult angol–holland–amerikai alkotmányossághoz.

Ma, a kelet-közép-európai rendszerváltás első tíz éve után nem világos, hogy a térség országai tulajdonképpen melyik alkotmányos modellhez tértek vissza, és – legalábbis némelyikük esetében – még az is kérdéses, hogy egyáltalán igazodnak-e valamilyen európai hagyományhoz. Így azt sem állíthatjuk, hogy alkotmányos kapaszkodóik segítségével „visszatértek” nemzeti létük autentikus kereteihez. Bár a Nyugat a saját alkotmányos modelljeit szorgalmazta, hamar ki-

Az, hogy lehetetlennek bizonyult e kérdés napirendre tűzése, nagyrészt az alkotmányról való gondolkodás sajátos „metafizikájával” magyarázható, azzal az „örökérvényűséggel”, amellyel az 1991-es alkotmányozó gyűlés az alaptörvényt felruházta. A román alkotmány Európa legmerevebb alkotmányai közé tartozik, a felülvizsgálatát szabályozó 146–148. szakaszok procedurálisán szinte lehetetlennek teszik módosítását, sőt a felülvizsgálat köréből néhány szakaszt – ezek az államnacionalizmus fontos támaszai – még ki is zárnak. Olyan sajátossága ez a román alkotmánynak, amelyre kevés külföldi példát találunk (a francia alkotmány a monarchia visszaál-

HAMBERGER Judit

A cseh eurorealizmus nyilatkozata

Az utóbbi hónapokban a címben szereplő elnevezést viselő pártdokumentum kavarta fel a cseh belpolitikát. A *Nyilatkozat* a cseh pártpaletta jelenleg legnépszerűbb jobboldali polgári-konzervatív pártjának, a Polgári Demokrata Pártnak (ODS) az integrációra vonatkozó elképzeléseit tartalmazza. Cseh címe: *Manifeszt csekedo eurorealizmu*, és a 2001 áprilisában tartott pártkonferencia vitaanyagának készült. Nyilvánosság elé április végén került, de – feltehetően a tiltakozások miatt – mind e ideig nem fogadták el hivatalos pártdokumentumként. A 11 oldalas szöveg négy kidolgozója között van a Polgári Demokrata Párt árnycskormányának külügyminisztere, Jan Zahradil is. A dokumentum a cseh európai uniós integrációjával, annak esélyeivel foglalkozik, és határozottan felveti az *Európai Unióhoz való nem csatlakozás alternatíváját*.

Ennek az alternatívának a mérlegelése váltotta ki az éles vitát. De már az azt megelőző különböző hozzászólásokból, véleményekből, valamint a közvélemény-kutatás eredményeiből arra lehet következtetni, hogy a cseh társadalom nagyobbik része nem híve az integrációnak. Ezért nem véletlen, hogy az 1993 óta euroskeptikus, majd eurorealista véleményeket hangoztató Polgári Demokrata Párt és különösen annak elnöke, Václav Klaus ilyen pártdokumentumot adott közre.

A *Nyilatkozat* bevezetőjében méltatja az 1989 vége óta bekövetkezett bel- és külpolitikai változásokat, és megállapítja: *ragaszkodni kell ahhoz, hogy teljesértékűen, közösen döntsünk a demokratikus Európa jelenéről és jövőjéről, mivel Csehország az euroamerikai civilizáció természetes egységének elválaszthatatlan része*. Ez a lényege annak a hozzáállásnak, amelyet V. Klaus (mint miniszterelnök és mint a Polgári Demokrata Párt elnöke) az Európai Unióval való érintkezés során évek óta tanúsít. Míg az EU vezetői azt szeretnék, ha a csehek elkerülnék az EU-ról folyó belső vitát, addig a párt politikusai ennek ellenkezőjét szeretnék elérni. Ezt azzal indokolják, hogy a Cseh Köztársaság EU-ba való belépése kifejezetten politikai döntés következménye lenne. Az állami szuverenitás eddig nem látott mértékben való önkéntes átadásának kérdése ugyanis messzemenően politikai kérdés. Azonkívül tisztázni kell, milyen feltételek mellett lép be az ország az Unióba, milyen annak jelenlegi helyzete és valószínűsíthető fejlődési iránya, melyik EU-forma kedvezőbb a csehek számára, belépésük után melyik modellt fogják támogatni, és melyiket nem. Azt is fontosnak tartják, hogy minden cseh politikai párt köteletségének érezze a cseh közvélemény nyílt és egyértelmű tájékoztatását ezekben a kérdésekben.

A *Nyilatkozat* áttekinti az EU jelenlegi állapotát és jövőbeli trendjét, a keleti bővítés tervezetét, a Cseh Köztársaság viszonyát az EU-hoz, felkínálja a belépés alternatíváit, a helyettesítő egyéb megoldásokat.

Megállapítja, hogy az EU az érdek-összeütőkzések színtere; a harcot pedig az egységes piac négy alapvető szabadsága (a személyek, az áru, a tőke és a szolgáltatások szabad áramlása) szabályozza. Ennek a szabályozásnak azonban vannak a háttérben működő kritikus pontjai, ezek elutasítandó konstruktív elemeket kölcsönöznek az integrációnak. Az utóbbi évtizedek európai fejlődéséből adódóan a nyugati államokra jellemzőek a költséges újraelosztó és bürokratikus folyamatok, amelyek csökkentik az európai gazdaságok fejlődési ütemét és piacképességét. Az egységes piacot kötik az egyre szaporodó kommunális jogok, amelyek lobbik és korporatív csoportok nyomásának következményei. Ez olyan protekcionizmus, amellyel Európa inkább elzárkózik a külső piac elől, mintsem megnyílna neki.

A *Nyilatkozat* az EU problémái között a demokratikus deficitet is megemlíti. Állítja, hogy az Unió minden fontos intézménye jogilag megkérdőjelezhető, hiányzik belőle a közvetlen választásokból eredő mandátum, így alkotmányos anomália, s akár illegitimnek is tekinthető. Néhány intézménye a hatalommegosztás kérdésében alkotmányos szempontból problematikus. Nehéz őket jogilag ellenőrizni, ezért a tagállamok lakossága nem tud azonosulni az „európaiság” fogalmával.

Megdicseri az EU közös kül- és biztonságpolitikai elképzeléseit, de veszélyesnek tartja azt, hogy ezeket az elképzeléseket az implicit antiamerikanizmus lengi körül, ráadásul az európai fegyveres erők hatásfoka jóval kisebb, mint az amerikaié. Az Amerikától való ilyenfajta elszakadás ellentétes a demokratikus európai civilizáció létérdekeivel.

Az európai integráció eltérő koncepcióit *kormányközi modellnek* (a tagállamok közötti egyenrangú együttműködésen alapul) és *föderaliztikus vagy nemzetek fölötti modellnek* (a nemzetek fölötti intézményekkel rendelkező egységes európai állam elképzelése) nevezi. Állást foglal az első modell mellett, és elutasítja a másodikat, mert a föderális modell az európai integráció nem természetes elmélyítését jelentené. Ismerteti a két modell történeti fejlődését és a tagállamok hozzáállását a kérdéshez. A szerzők különösen az EU „északi szárnyának” ellenállását értékeli negyra, mert ebből merítenek példát és erőt arra, hogy felvázolják saját „ellenállási stratégiájukat”.

A dokumentum a döntéshozás alapelveinek és mechanizmusainak ismertetésekor a minősített többség (azaz az 50% plusz egy sza-

vazat), illetve a nemzetállami vétó kérdésében is állást foglal az utóbbi javára. Az előbbi (a cseh politikával összhangban) a nagynémet érdekvérvényesítés eszközének tartja.

Megállapítja azt is, hogy *a jelölt országokat az EU elsősorban saját termékei piacának tekintik, ahol saját fölösleges szakembereit is elhelyezheti; nyersanyagforrásnak, abnorman olcsó és szakképzett helyi munkaerőt is kaphat; a Balkánról és Keletről érkező politikai és biztonsági veszélyek ütközőzónájának*. Megemlíti, hogy az EU és a jelölt országok között aszimmetrikus gazdasági csere folyik: mert az utóbbiak az 1990-es évek elején megkötött társulási szerződésekkel kereskedelmileg hallatlan mértékben megnyitottak. Így gazdaságilag sokkal attraktívabbak az EU számára, mint ha teljes jogú tagokká válnának.

A jogrend átvételének problémái között szerepel az egyes jelöltek közötti konkurenciaharc, ami lehetetlenné teszi a közös fellépést. Az átvétel kényszere könyörtelen nyomásként nehezedik a jelölt országokra; ráadásul többre kerül anyagilag, mint amennyit a segélyalapokból kapnak. Magát az átvételt európai hivatalnokok bírálják el, az értékelési kritériumokat pedig zsarolásra használják a jelöltekkel szemben.

Az EU-bővítés egyik problémája az EU kivételes helyzete: egyszerre döntőbíró és játékos, és nem érdeke ezen változtatni. Holott előfordulhat, hogy a jelölt országokban gazdasági és politikai destabilizáció következik be, esetleg éppen a hosszú csatlakozási folyamatból fakadó frusztráció miatt. A tagjelöltek mind kis államok, amelyek a nagyokkal szemben gyengék; a dokumentum szorgalmazza a kis államok összefogását a nagyokkal szemben.

Mivel a bővítés kizárólag politikai akarat kérdése, olyan mértékű lesz, amilyen az EU majd akar. A jelölt országok, sajnos, a gyors tag-ság reményében a mennyiségre koncentráltak, nem pedig a minőségre (vagyis a feltételekre). Ennek következménye, hogy az EU korlátozásokat vezet majd be, és a mezőgazdasági árukra kettős kereskedelmi rendszer lesz érvényes. Az integráció emellett olyan liberalizációs sokkot jelent majd, ami soha nem látott inflációt, munkanélküliséget, és a vállalkozói szektorra gyakorolt nyomást okoz majd.

Az írás foglalkozik Csehország és az EU viszonyával, kitér a cseh (szlovák) történeti hagyományokra, és megállapítja, hogy az alulról, azaz szervesen létrejött európai egység fontos és szép cél, ami a csehszlovák állameszmével is összhangban állt. A csehszlovák államiság mindig az angolszász liberális-konzervatív hagyományhoz kapcsolódott (ezt a kitével cseh politológusok és történészek határozottan tagadják, és a *Nyilatkozat* szerzőinek súlyos tévedéseként ítélik meg), ezért elutasítja az erőszakos európai unifikációk minden verzióját (fasiszta, kommunista, szocialista), ide értve a mai központi elosztó európai szociális demokráziust és a kereszténydemokrata centralizáló politikai katolicizmust is.

A fentebb felsorolt reális kifogások ellenére a Cseh Köztársaság stratégiai célja továbbra is az EU-tagság, de az integráció kérdésében a cseh kül- és belpolitikának résen kell lennie, és mindent a cseh nemzeti érdekek primáján keresztül kell szemlélnie és értékelnie. A világon megállapított cseh nemzeti érdek pedig a nemzeti identitás megőrzése, a Cseh Köztársaság területi egységének, politikai szuverenitásának, függetlenségének, stabilitásának és biztonságának biztosítása; valamint az, hogy egyforma szabályok vonatkozzanak a kis- és nagyállamokra, és fölösleges korlátozások nélkül kölcsönösen nyissák meg és kapcsolják össze a piacokat. (Ez is gyakran bírált kitével. V. Klaus és pártja ugyanis az EU-t egyszerűen szabadkereskedelmi zónának tekintik.) A végkövetkeztetés: *Csehország számára politikai szükségesség az EU döntési folyamataiban való teljes jogú részvétel; gazdasági szükségesség az EU egységes piacán való teljes jogú részvétel*.

A dokumentum kifejezetten védi a nemzetállamiságot és a kialakult nemzetállamokat. Ezek szerinte a legstabilabbak. Stabilitásukat azok az identitások biztosítják, amelyek jellemzőek egy-egy nemzeti közösségre. Európai identitás az európai politikai nemzet viszont nem létezik. Kialakulása pedig jóval hosszabb társadalmi folyamat eredménye lenne, mint a néhány évtizedes integrációs folyamat. Ezért a nemzetek pusztá etnikumokra való redukálása a politikai önazonosítás lehetősége nélkül frusztrált ellenreakciókat válthat ki, amelyek az etnikai nacionalizmus formáját ölthetik. Elveti azt az elméletet is, amely szerint a nemzetállamokat lefelé regionalizmusokban kellene feloldani. Nevetséges dolog a regionalizálást haladó történelmi folyamatként feltüntetni.

A szerzők szerint határozottan *el kell utasítani az Európai Bizottság jogköreinek további kiszélesítését*, mert az nem rendelkezik közvetlen mandátummal. Ugyanakkor az *Európai Parlament jogköreinek kiszélesítését is el kell utasítani*. Azt sem szabad elfogadni, hogy csökkentsék a nemzeti vétó jogát, és hogy kiszélesítsék a minősített többséggel elfogadható döntések területét, mert így olyan intézkedéseket kényszeríthetnek bárkire, amelyeket akarnak.

A Polgári Demokrata Párt politikusai nem kívánják elfogadni sem az európai alkotmányt, sem azt, hogy kötelezővé tegyék az emberjogi charta beépítését az európai szerződésekbe. Ugyanis mindkettő a föderális állam felé tett további lépés, és jelentős destruktív beavatkozás lenne a nemzeti törvényhozásokba. Ehelyett rövid alapidokumentum elfogadását javasolják, amely meghatározza az európai szinten kötelező módosításokat.

A *pénzünióval* kapcsolatban a *Nyilatkozat* megállapítja, hogy az politikai projekt, mert a közös pénz a föderális állam egyik attribútuma. Úgy ítéli meg, hogy ez a kérdés a csehek számára nagyon korai. De azt is leszögezi, hogy a pénzünióba való belépés előtt csakúgy, mint az EU-ba való belépés előtt, népszavazást kell tartani.

Ami a *közös kül- és biztonságpolitiká* illeti, a párt a NATO-t tartja az egyetlen európai védelmi struktúrának, és minden más hasonló szervezet létrehozását a NATO gyengítésére irányuló törekvésnek fogja fel. Mivel a Cseh Köztársaság a NATO tagja, követeli, hogy azonnal vonják be őt minden releváns EU-n belüli döntési folyamatba. Nem

kerülhet sor arra, hogy az EU a védelmi tervezés párhuzamos rendszert vagy a NATO-struktúrát megkettőzött rendszerét építse ki.

A dokumentum szükségesnek tartja, hogy az ország *szövetségeseiket keresse az EU-n belül*. A csehek számára a lehetséges szövetség az északi szárny, amelyben azonos súlycsoportú és kategóriájú országok vannak. Ezek a mérlegelemek a cseheknek a németektől, a kis országnak a nagy és erős szomszédától való félelmét bizonyítják. Ezt meg is fogalmazzák a dokumentumban, leszögezve, hogy az északi szárnyal szövetségbe akarják kiegyensúlyozni a leg-erősebb szomszéd, Németország politikai befolyását. Németország azért veszélyes, mert nemcsak a legnagyobb kereskedelmi partner, hanem az európai integráció azon föderaliztikus koncepcióinak vezetője is, mely koncepciók nem elhanyagolható hatást gyakorolnak a cseh belpolitikára, és megzavarják az EU-ra vonatkozó elképzeléseiket is.

A megjelent anyagból nem maradt ki annak taglalása sem, *hogyan tárgyaljanak az EU-val* a csatlakozásról. Az első és legfontosabb, hogy a belépés pillanatától kezdve teljesen egyenrangú félként vehessenek részt az EU döntési folyamataiban és egységes piacán. Az országnak, mint az EU gyengébb partnerének, amelynek gazdasági átalakulóban van, arra kellene törekednie, hogy a lehető leg-kevésbé területen érvényesítse az átmeneti időszakokra vonatkozó követeléseit. Törekednie kell a nizai döntés revíziójára, az Európai Parlamentben a cseh képviselők számának 20-ról 22-re való növelésére, mert a hozzá hasonló országoknak is ennyi képviselőjük van. Ki kellene tartania amellet, hogy 2004-ben a tagállamokkal közösen, teljesértékűen döntsessen az EU jövőjéről.

A *Nyilatkozat* legtöbbet vitatott, utolsó részében vetik fel az *alternatívák*, az *egyéb megoldások lebetőségét*. Míg az EU folyamatot és problémáit leíró rész reálisnak tekinthető, addig az alternatívák taglalása inkább az utópiák, az irreális várakozások, a végig nem gondolt gondolatok tárháza.

A dokumentum szerint kialakulhatnak olyan körülmények, amelyek megátolják Csehország integrálását. Ezt a cseh külpolitika-nak, eshetőségként, végig kell gondolnia, és alternatívákat kell felvázolnia. Előfordulhat, hogy valamilyen politikai döntés következtében az EU leállítja, vagy hosszú időre elhalasztja a bővítést. Az is lehet, hogy mivel Csehországnak nincs az EU-n belül szponzora, kihagyják a beveendő sorából, mert ő védi leghatározottabban nemzeti érdekeit. Az is megtörténhet, hogy a Cseh Köztársaság átértékeli saját csatlakozási kérelmét, ha az EU-n belüli fejlődés a cseh külpolitikai vagy nemzeti érdekek szempontjából kedvezőtlenül alakul. Például ha a döntési mechanizmusokban az ország bábszerepre kényszerülne anélkül, hogy bármit keresztül tudna vinni saját érdekében. Az átértékelésre akkor is sor kerülhetne, ha az európai kül- és biztonságpolitikában növekedne az Amerika-ellenes elemek száma, és megpróbálnák leépíteni az atlanti biztonsági kapcsolatot, és abban az esetben is, ha a cseh közvélemény a tervezett népszavazáson elutasítaná az EU-ba való belépést. Az sem lenne elfogadható, ha sor kerülne a második világháború eredményeinek revíziójára.

Az *alternatívák* között első helyen szerepel az EFTA-, illetve EEA tagság. A dokumentum megállapítja, hogy a csehek számára az EU egységes piacára való teljes jogú bejutás létfonosságú kérdés. A cseh gazdaság kicsi, nyitott és exportorientált, amely elsősorban az EU-tagállamokkal kereskedik. Ha az ország nem kerülne be az EU-ba, két lehetőség állna előtte: vagy az Európai Szabad Kereskedelmi Zóna (EFTA), vagy az Európai Gazdasági Térség (EEA) tagjaként lépni be az EU egységes piacára. A dokumentum ezt a két lehetőséget olykor még előnyösebbeknek tünteti fel, mint az EU-tagságot. E két alternatíva ugyanis csupán a szabad kereskedelmet követeli meg, míg az EU politikai feltételeket is szab. A Polgári Demokrata Párt vezető politikusai szerint ugyanis *az EU legnagyobb hibája az, hogy nem csupán szabad kereskedelmi övezet, és nem csupán gazdaságilag egységes térség, hanem politikailag is az*.

A felvázolt alternatívákat azért tartják a maguk számára jóknak, mert ezekben a kapcsolatok, az egyezmények és a szerződések nem multilaterálisak, hanem bilaterálisak. A párt elnöke számtalan esetben adta annak tanújelét, hogy csak a bilaterális megoldásokat szereti, mert olyankor nem kötelező a politikai egység, önálló és autonóm bel- és külpolitikát lehet folytatni, nem kell egyeztetni a szociális, a munkaügyi, a környezetvédelmi, a jogi, a fogyasztói jogrendet senkivel. *Ezért az EFTA-tagság a NATO-tagsággal kombinálva viszonylag jó és kedvező politikai megoldásként szerepel a dokumentumban*.

Az alternatívák ismertetésében nem feledkezik meg a *transzatlanti szövetség*ről sem. Ha ugyanis a Cseh Köztársaság nem lép be az EU-ba, szorosabbra kell fűznie kapcsolatait az USA-val. Hozzákapcsolódhatna például ahhoz az amerikai rakétavédelmi rendszerhez, amellyel szemben az európaiak tartózkodóak. Ez esetben természetesen kellene tartania az amerikai külpolitikai prioritásokat akkor is, ha azok eltérnének az európaiakétól. Ezért a cseheknek arra kellene törekedniük, hogy gazdaságilag is az észak-amerikai kontinenshez közeledjenek. (Egylőre azonban a cseh kereskedelem legnagyobb részét az európai országokra épül.)

Az *amerikai kapcsolat* végiggondolása a dokumentum egyik legvitathatóbb pontja. Azon elképzelés ugyanis, hogy Csehország az ért, mert számos ok miatt nem akar az EU része lenni, egyfajta repülőgép-anyahajó legyen az USA számára Európában, kihagyva a mérlegelésből az európai nagy államokat, súlyos aránytévésztés. A cseh külpolitika ilyenfajta aránytévésztése történelmi hagyomány, amelyről néha kiderül, hogy illúzió, néha nem.

Készült az OTKA T 029395 számú kutatása keretében.

HAMBERGER JUDIT 1955-ben született Jászberényben. A Telexi László Intézet főmunkatársa, politológus. Jelentős művei: *Csehszlovákia szétválása*, Budapest, 1997; *Szlovákokról és csebekről magyar szemmel*, Pozsony, 2000.

Bohumil DOLEŽAL

A Cseh Köztársaság az Európai Unió ajtaja előtt*

Az európai integráció folyamatával kapcsolatban két alapvető kérdés merül fel azon közép-európai, dél- és kelet-európai országok számára, melyek Szovjet-Oroszország hidegháborús vereségét követően visszanyerték szuverenitásukat.

Az első kérdés, hogy milyen módon sikerül bekapcsolódnunk az európai közösségbe – a NATO és az EU intézményébe. Ennek az integrációnak a mérlegelésekor legtöbb szó a gazdasági és szociális feltételekről esik, a bruttó nemzeti termék nagyságáról, az adózásról, a környezetvédelemről stb. Kevesebb figyelmet szentelnek a felzárkózni kívánó országok történelmi fejlődése során kialakult eszméknek. Pedig ezek némelyike a felzárkózási folyamat akadályává válhat. Például a szláv népek közti kapcsolatok cseh felfogása, amely a szó politikai értelmében legerősebben a második világháború idején és azt követően érvényesült, bizonyos értelemben s inkább a tudatalattiban tovább él a mai emberek gondolkodásában és cselekedeteiben.

A közép-, délkelet- és kelet-európai országok integrációs képességét az is meghatározza, hogy hogyan tudnak összeférni szomszédokkal, akik vagy tagjai már az európai közösségnek, vagy nem kívánunk integrálódni. E kérdésben mindenekelőtt Közép-Európában emelkednek fenyegető kérdőjelek és felkiáltójelek. A 19. és 20. században ez a térség méltán vált hírhedté a szomszédos népek kapcsolatainak katasztrófális színvonalá miatt; ezek a kapcsolatok többnyire a koraktség teljes hiányán és kölcsönös gáncoskodáson alapultak. Az itt élő nemzetek „jutalma” ugyanaz volt: mintegy fél évszázadra a vörös cári gyarmati birodalom részévé lettek.

A közép-európai nemzeti társadalmak integrációs képessége attól függ, hogy milyen a múlt és jelen politikai reflexiójának a helyzete ezekben az országokban, mennyire értik azok önmagukat és európai környezetüket. Részletes elemzés során kiderül, hogy minden nemzetnek megvan a maga külön hozzáállása, valamennyit tömérdék illúzió és mítosz terhel, amelyet szükséges nevén nevezni és helyesbíteni, másként jelentősen fékezheti az európai integráció folyamatát. Ezek a problémák következményei az áldatlan történelmi fejlődésnek és annak, hogy a Szovjetunió szétesését megelőző évtizedekben nem volt lehetőség nyilvános megvitatásukra. A továbbiakban a cseh társadalom problémáival fogok foglalkozni, mert egyrészt természetesen a cseh viszonyait ismerem legjobban, másrészt mert meggyőződésem, hogy az elmúlt korok közép-európai szokásaitól eltérően, amikor az itt élő nemzetek kölcsönösen szemrehányásokkal és rágalmakkal halmozták el egymást, a kritikát mindenkinek önmagánál kell elkezdeni. Sajnálom, ha fejtegetésem csupán egyetlen bólogatást váltana ki: igen, tőlünk eltérően ti, csehek, ilyenek vagytok. Inkább azt szeretném elérni, hogy Közép-Európában meginduljon az önmegfigyelés kölcsönös folyamata, amely mint Bibó István megfogalmazza, „a közös elaljasodásra való közös rádőbbenést” eredményezné. [...]

A nemzeti önmegfigyelés fejlődését a cseh társadalomban az 1989-es rendszerváltást megelőző két évtizedben kedvezően befolyásolta az, hogy itt az orosz dominancia egyik legmerevebb kommunista rendszere volt uralmon. A cseh disszidensek viszonylag kis, a társadalom többi részétől teljesen elszigetelt csoportot alkottak. Nem voltak képesek kigondolni a meglévő állapotoknak valami reális politikai alternatíváját. Václav Havel zöldségárusának víziója csak szép mese: üzlete kirakatába minden évben ugyanazt a bolsevik jelmondatot teszi, amelyben nem hisz sem ő, sem annak szerzői, majd egyszerre csak fellázad, lerázza bilincset, és a „párhuzamos társadalomba”, a disszidensek közé megy, hogy igazságot leljen. A mese nem győzte meg a cseh zöldségárust, és nem készítette arra, hogy kövesse a példát. Az akkori disszidensek gondolatait a közép-európai összefüggésekről talán legjobban Jirí Dienstbier, a volt csehszlovák külügyminiszter és jelentős cseh disszidens *Álmodozás Európáról* című könyvének címe fejezi ki. Az álmodozás helye a disszidens-gettó virtuális tere, ahol nem érzékelhető elég világosan a különbség az elképzelhető és megvalósítható között. A cseh disszidensek európaiságának lényege az eléggé ködös elképzelésekre épülő általános jóindulat volt, amely nagyvonalúan nem vette észre azokat az akadályokat, melyeket többek között saját gondolkodásuk sztereotípiái gördítettek útjába. Emlékszem egy előadásra, melyet egy magyar barátom tartott a kommunizmus idején egy prágai magánlakásban, s amelyen szót kért egy prominens cseh disszidens történész, és őszinte lelkesedéssel kijelentette: végre eljött az idő, amikor csehek és magyarok megérthetik egymást, és méltathatják egymás kiemelkedő férfait, mint pl. Károlyi Mihályt. (Megjegyzem, Károlyit az emigrációban néhány éven át hátsó politikai szándékkal támogatta a csehszlovák kormány.) A megrémült és felháborodott

előadó „az istenért, hisz ő ostoba ember volt” szavakkal reagált. A cseh történész pedig teljesen meg volt döbbenve.

A cseh disszidenseknek messzemenően jobb kapcsolataik voltak hasonló körökkel Lengyelországban, mint Magyarországon. Ebben bizonyos szerepe minden bizonnyal a nyelvi korlátoknak is volt, de kétségtelenül nem ez volt az egyetlen ok. S már el is jutottam az első mítoszhoz, amelyről itt beszélni szeretnék. A cseh nézőpont a közép-európai népeket *győztesekre és legyőzöttekre osztja*. A csehek természetesen a győztesek közé sorolják magukat. Ez a felosztás az első és a második világháború eredményeiből következik, és nemigen felel meg a valóságnak. A kis közép-európai nemzetek közül aligha beszélhet bárki győzelemről, hisz valamennyien a sztálini Oroszország prédájává lettek. A racionális ellenvetésnek azonban itt nincs súlya. Számunkra arról van szó, hogy a magyarok (a lengyelektől eltérően) a cseh felfogásban a legyőzöttek közé tartoznak, és ez a tény hozzájárult a párbeszéd megakadásához. Az ilyenfajta értékelésre jó példa a következő eset: az 1990-es évek közepén, amikor Václav Klaus politikai pályájának csúcán volt, az egyik nagy cseh lap fordításban megjelentette Tamás Gáspár Miklós Klaust élesen bíráló írását. Václav Bilohradský neves cseh filozófus felháborodott tiltakozással reagált a cikkre, és a szerzőt (akiről kétségkívül semmit sem tudott) a Horthy-rendszer eszméinek örökösévé nyilvánította. Nem érdemleges polémiáról volt szó, csak arról, hogy ki a győztes, és ki a legyőzött.

Aszomszédok ilyen osztályozása jelentősen bonyolítja a cseheknek a németekkel, valamint az osztrákokkal való viszonyát is, akik (csehszemszögből) szintén a „legyőzöttek” sorába tartoznak. Minden cseh politikai képviselőt egyenesen és az államelnök támogatásával az erőpolitika oldaláról tárgyal Németországgal, ami a jövőben kétségkívül nem marad következmények nélkül. Az Ausztriával szembeni hasonló viselkedés a cseh fél számára már meghozta gyümölcsét: a temelini atomerőmű egész problémája azért öltött olyan hatalmas méreteket, mert az osztrák fél magától értetődő okokból nem tűrte ezt a fajta hozzáállást.

A cseh európaiság az első világháború után kialakult helyzet nem megfelelő általánosításának bélyegét viseli magán. Ekkor alakult meg az önálló csehszlovák állam, amit a csehek – kétségtelenül joggal – a cseh államiság visszaállításaként értelmeznek. A német és az orosz hatás ideiglenes csökkenése Közép-Európában, az új államnak az Antanthoz, de mindenekelőtt Franciaországhoz való kötődése olyan Európa-képet rajzol, amely mintegy negatív levonata Friedrich von Neumann koncepciójának: Csehország (annak idején Csehszlovákia) az európai Nyugat része, amely a sajátosan görbült geopolitikai térségben a német nyelvterület közepét övezi. Az így értelmezett Nyugaton könnyű helyet találni Oroszországnak is. Míg Németország nyilván nem része a Nyugatnak.

Mindezzel összefügg a közgondolkodás egy másik jelentős sztereotípiája is: a cseh társadalomban végbement minden kedvező változás (Csehszlovákia megalapítása, az 1945-ös felszabadulás, a kommunizmus bukása) saját jelentős hozzájárulásának eredménye. Ellenben minden rosszért (Csehszlovákia megszűnéseért a múlt század harmincas éveinek végén, az 1948-as kommunista puccsért, a Prágai Tavasz eltiprásáért) kizárólag másokat terhel a felelősség, azokat, akik becsapták, cserbenhagyták, orvul megtámadták. A modern cseh történelem e felfogás szerint a *megegyezéskorolt ártatlanság* története.

A cseh nyugatiság összefügg az *eminens tanuló* pozíciójával. A cseh köztudat az első Cseh Köztársaságot az európai demokrácia bástyájaként tartja számon egy elmaradott és ellenséges környezetben. Ez az elképzelés nyilván Masaryknak a cseh nemzetről alkotott elképzelésén alapszik, mely szerint a csehek küldetése a humanizmus megvalósítása. Masaryk e téren nyilván Herder befolyása alatt állt, ám arról is meg volt győződve, hogy ez nemcsak a csehek küldetése, hanem valamennyi nemzeté. Ennek a gondolatnak a vulgarizálásával a cseh társadalom arra az elképzelésre jutott, hogy éppen a humanizmus és a demokrácia megvalósításában különbözik szomszédaitól. Ez tulajdonképpen nem messianizmus. Az Európát a keleti veszedelem elől saját testével védelmező nemzet képzele valaha el volt terjedve a magyar társadalomban, amihez sok megjegyzést lehetne ugyan fűzni, de ami valamelyest hangsúlyozza a másoknak nyújtott szolgáltatást. A cseh önszemlélődésből hiányzik ez a dimenzió: a demokratikus szépség valamiféle királynőjét testesítjük meg, a többiek feladata, hogy csodáljanak bennünket. Ebből a *narcizmus*ból származnak Klaus azon kijelentései, hogy nem kell visszatérnünk Európába, mert már ott vagyunk, és azon ismételt állításai, hogy már felépítettük a fejlett kapitalista társadalmat. Ennek következménye, hogy szomszédainknál az elviselhetetlen stréber tanuló hírében állunk. Annál keményebb volt a Klaus gazdasági csodájának 1997-es összeomlását követő csalódás – a cseh álomból való felocsúdas szabályszerű megismétlődése a hisztérikus depresszió, valamint az igazságtalan önlebecsülés kirobbanásait vonta maga után.

A győztesek és legyőzöttek, a megegyezéskorolt ártatlanság, valamint az eminens tanuló mítoszának megvannak a maga kellemetlen gyakorlati következményei: abszurd és veszélyes politikai projektek létrehozásához vezetnek.

E tézis bizonyítására jó példa az *Eurorealizmus Manifesztumá*-nak nevezett dokumentum. Ez tulajdonképpen megkísérli megfogalmazni a Václav Klaus vezette Polgári Demokrata Párt külpolitikai doktrínáját.

A dokumentum kiindulópontjai és motivációi sok szempontból helyesek vagy legalábbis megmagyarázhatók: reális és józan hozzáállást kell tanúsítanunk az európai integrációs törekvésekkel szemben, és nem szabad szem elől téveszteniünk a Cseh Köztársaság nemzeti érdekeit. Az európai szövetségi állam létrehozását célzó törekvéseket fenntartással kellene fogadni, ezek kissé koraiak a jelölt országok szempontjából. És végezetül a cseh politikának azzal is számolnia kellene, hogy esetleg nem kerül be (az első körben) az egyesült Európába. Ennyi jó mondható el az *Eurorealizmus Manifesztumáról*. Szövege mítoszokkal telített, melyekről már szóltam.

Mindenekelőtt a folytatandó politikai hagyományról van szó: „a modern cseh politika fő irányáról, Palacký, Havlíček és Masaryk folyamatos igyekezetéről, ami természetesen az angolszász liberális konzervatív hagyományokhoz feltűnően közeli liberális demokrata kormányzás és közigazgatás felé hajlott.” A felsorolt nevek valóban a cseh politikai hagyomány jobbik oldalát testesítik meg, amiből – persze kritikusán – ki lehetne indulni. Ám nem helyénvaló, inkább neveséges ebben az összefüggésben az angolszász liberális konzervatív hagyományokkal való közelségről beszélni. František Palacký cseh történész és politikus az összlv demokrácia romantikus elméletéből indult ki, amit a középkorban megrontottak a német és római (latin és katolikus) hatások. Karel Havlíček, a modern cseh újságírás megalapítója olyan nacionalista liberális volt, akiből igen sok nyüzsgött az akkori Közép-Európában. Fő érdeme az volt, hogy szépen és érthető módon ismertette meg a cseh társadalmat az európai liberalizmus ábécéjével. A cseh társadalom a 19. század negyvenes éveiben ugyanis nélkülözötte az alapvető ismereteket az újkori politika ideológiai hátterét illetően. Havlíček esetében az angol konzervatívizmusról szó sem lehet, hasonlóan T. G. Masaryk filozófus, majd később államelnök esetében sem, aki a szociáldemokráciához közel álló szociális reformer volt. Az említett dokumentum a cseh társadalmat, legalábbis ami politikai hagyományait illeti, a valósággal ellentétben a nyugati, mégpedig angolszász demokrácia valamiféle közép-európai ejtőernyős csapatoként mutatja be.

Az 1948-as februári puccshoz és ezzel az akkori Csehszlovákia elszovjetesítésének betetőzéséhez vezető eseményeket a következőképpen eseteleli: „A vasfüggöny legördülése a második világháború után erőszakkal szakította el a cseh országrészeket annak lehetőségétől, hogy hozzájáruljanak a háború utáni demokratikus fejlődéshez.” Íme, a megerőszkolt ártatlanság jelensége. Egyetlen szó sem esik nem kommunista ellenállás és Edvard Beneš ideológiájáról, amely arra a gondolatra épült, hogy a szövetségi viszony Sztálin Oroszországgal biztosítja majd Csehszlovákia szuverenitását, megvédi őt a jövőben a német fenyegetéstől, s a csehek küldetése a „humanista demokrácia” építése lesz, amely ötvözi majd a burzsoá demokrácia és az orosz szocializmus „politikai” elemeit. Ez az irreális és szélsőséges politikai koncepció lényegesen hozzájárult a cseh társadalomnak az orosz bolsevik birodalom általi leigázásához. A továbbiakban a *Manifesztum*ban Csehországnak az Európai Unióba való belépéséről mint „szuverenitásunk egy részének önkéntes átadásáról” van szó. 1942 telén Beneš és Sztálin moszkvai találkozását követően csaknem önként átadtuk majdnem egész szuverenitásunkat Oroszországnak.

És végezetül a cseh narcizmus: a *Manifesztum*ban arról van szó, hogy a Cseh Köztársaságnak az Európai Unióban „súlyának megfelelő kategóriában” kell szövetségeseiket keresnie. Ezek Nagy-Britannia, a skandináv országok és Hollandia lennének. Saját súlyunk túlbecsülése egészen nyilvánvaló.

Mindennek eredménye egy abszurd külpolitikai koncepció. Ennek egyik fontos pontja „kiegyenlíteni legerősebb szomszédunk, Németország hatását” úgy, hogy szövetségre lépünk kisebb európai országokkal, mint pl. Nagy-Britanniával és Svédországgal. Ugyancsak jelentős az USA-val való kapcsolatunk, a nyugat-atlanti szabad kereskedelmi zónához való esetleges társulásunk és „a rakétavédelmi amerikai projektbe való teljes és aktív bekapcsolódásunk”. Jelszavunk: „Látomásunk a biztonsági, gazdasági és politikai szempontból szorosra összefonódó euroatlanti térség építése.” Nyilvánvaló, hogy ennek az euroatlanti térségnek az építése tulajdonképpen az Európában a két világháború között fennálló helyzetet próbálja meg rekonstruálni, bizonyos részleges módosításokkal, melyek erősíték a csehek pozícióját a németekkel szemben. Az ODS polgári pártnak nyilván eszébe sem jut, hogy a „mi súlycsoportunkba” mindenekelőtt a többi kandidátusi ország tartozna.

Pillanatnyilag a cseh politikai színpadon az *Eurorealizmus Manifesztuma* az egyetlen teljes külpolitikai programanyag. A többi párt, bár véleménykülönbségének adott hangot, kifejezetten nem reagált az ODS felhívására.

Az út a közép-európai együttműködésre a cseh társadalom számára akkor nyílik meg, amikor bíráló szellemben történő önértékelésünk és reális lehetőségeink felmérése alapján hitelt érdemlő és meggyőző alternatív politikai programot dolgozunk ki. Ám ha erre nem kerülne sor, az sem veszélyeztetné a közép-európai együttműködést. Nélkülünk kerülne sor rá.

Forította: KÖVÉR Gábor

* *Elhangzott a Közép-európai együttműködés lehetőségei és kényszere a harmadik évezredben című konferencián. Budapest, 2001. 5. 24.*

BOHUMIL DOLE •AL egyetemi tanár a prágai Károlyi Egyetem társadalomtudománykarán. Politikai cikkei és esszéi – cseh és magyar nyelven – a www.bohumildolezal.cz honlapon olvashatók.

Paul DRUMARU

Kisebbségi napló

A korábbi számok egyikében azt írtam – vagy ha nem írtam, hát kellett volna tennem –, hogy végül is a kisebbségi helyzet, a „kisebbségi” egyetemes; mint ahogy „nincs olyan ember, aki ne írta volna legalább egy verset”, ugyanúgy, nincs olyan ember, aki ne lett volna kisebbségi. Vagy ha még nem volt, hát lesz, hisz van idő elég. A menykisebbségi, a vőkisebbségi, a fiúgyermek, a leánygyermek, az apa, az anya, a nagypapa, a nagyanya, kutya, macska, pocogér – mind kisebbségi. Az értelmes ember kisebbségi az ostobák világában, az ostoba is kisebbségi – bár ezt illetően azért vannak némi kételyeim, mindenesetre ő szerencsére nem fogja fel a helyzetét. Azt akarom mondani, természetesen, hogy az egyes szám kisebbségi, a többes szám pedig többségi. Ámde egyszerűsággal, amorfi, alakatlan. A többségiség (így!) „rossz általánosság” (vagy üres általánosság, Hegel nyomán), csakis a kisebbségnek van jellege, csak az definiálható. Mert konkrét. Épp ezért bármikor meg lehet írni egy szoritit a kisebbségről, míg a többségnek csak a legendákban, mítoszokban, statisztikákban, beszédekben jut hely. Persze tréfálok, de aki nem érti a tréfát, az nem is vehető komolyan.

Mármost, illik leszögeznünk, a kisebbségi helyzet lehet állandó, és lehet alkalmi; az egyik sui generis, sajátos, a másik ad hoc, ideiglenes, noha mindkettő kontextuális: a világegyetemben minden mindennel összefügg, ez ma már kozmológiai közhely. Az állandó kisebbségi helyzet rendszerint az etnicitás hordozója, a fogalmat a csoport szintjére emeli. Amikor a kisebbség szóba kerül, az emberek pont erre gondolnak. Nálunk például a magyarokra, németekre, cigányokra, zsidókra. Nos, a magyarokról és a németekről beszéltem már (bár, igaz, futáiban, épp csak érintve a témát): most emezeket is elő akarom venni egy kicsit. Nyilván személyes élmények alapján, de minthogy az író hiénára vagy porszívó, mindent felhabzsol, mindent emlékezetének beldőjébe halmoz, évek múltán pedig már fene tudja, mit élt meg ő maga, s mit a többiek, ő csak újrakiadja, majd újra felfalja, hogy jobban megemésze – látták, ugye, hogy csinálják a kutyák –, igen bizony, uraim, ilyen az élet, olyan, mint egy hiéna, mint egy állat. És ez az állat történetesen zsidó, és egészen sokáig, mert a gyermekkor olyan nagy, voltaképpen végtelen, ez a zsidó nem tudta, hogy ő zsidó. Nálunk otthon, a múlt század ötvenes éveiben tombolt az internacionalizmus, az emberek mind testvérek voltak, jók voltak, igazi testvérek voltak, nem tudták – vagy pedig el akarták felejtetni –, hogy „ide sógor, oda sógor, pénz beszél, kutya ugat”, meg hogy: „Ki vajtá ki a szemédet?” „A testvérem.” „Látszikis, mert jó mélyre csinálta!”, az egyenlőség látszata uralkodott, és bármiféle „megnyilvánulás” maradványának számított, rá se ránk, beteg volt a világ, de már gyógyulóban van, mit számít az a néhány személy? Mintha a világ megtestesült vágyakból állna, nem pedig Lórántból, Neluból, Patriancából, Leuból, Petrovici-ből, Rotaruból, a szekus Bujorból, Chiriából, Focából és a többiekből, vagyis egynévből! Lóránt tizennégy éves forma lehetett, tiroli nadrágot viselt, és volt egy vadaskéze meg egy apja, aki 1940–44-ben valami nagykutya lehetett; hirtelen jelentek meg városunkban, valószínűleg csak ideig-óraig álltak meg nyugatra menekülésük közben, legalább is a környéken azt beszéltek. Ez a Lóránt a bíróság épülete mögötti kis parkban töltötte a napot, közel a mi házunkhoz, amely az út másik oldalán volt, átellenben a parkkal. Nyolcéves lehettem, kellő távolságból figyeltam csodálattal, gesztét a fába döfte, nagy pontosságig, a penge suhanás közben magába gyűjtötte a nap sugarait, és azokat is a fák törzsébe mélyesztette, meg voltam győződve, hogy ha figyelmesen megnézem a sebet, amelyből elégedetten, mint valami virtuóz mutatvány után, Lóránt kiszedte a pengét, megláttam volna benne valami csillogást, mint egy folyékony tükör repeszét a mézeskalácsban. Nem szóltunk egymáshoz, de az egyik napon rám mosolygott, intett, hogy lépjek közelebb, és megkérdezte: Melyiket találjam el? Azt a görbét, mondtam. Azért haragudtam arra a fára, mert egyszer hintát akasztottam rá, és hanyatt estem róla, a lélegzetem is elállt, egy évbe tellett utána, amíg visszanyertem. – Azt a görbét, mondom tehát, s iramodom is oda, hogy közelről lássam a mutatványt, a fényt, amint belefűrődik a fába. Hallom a kés suhanását, bár az ilyesmit nem lehet hallani, forgásának zaja csak az emlékektől dohos memóriában áll össze újra, fordulok arccal a görbéségnek, háttal a zöld hőentrágeres fiúnak, és hirtelen fájdalmat érzek a faromban; nézzék el nekem, de azóta elkerülöm, hogy azt mondjam, a seggem sem fáj valamitől. Nem hájtotta a kést teljes erőből, éppen csak érintett. Éppen csak hogy vérezzen, én pedig felkiáltok. Ő pedig rohog hesszen, és azt mondhatja: Bűdös zsidó. (Az eredetiben is magyarul – a ford. megj.) A magyar nyelvben a „jidán”-nak voltaképpen nincs megfelelője, a „zsidó” egész egyszerűen ugyanazt jelenti, mint az „evreu”, ezzel szemben külön kifejezés van a „zsidóságra”, aminek a román megfelelője „a jidáni” lehetne. Különben is úgy tűnik, a magyar ideggyűlöletnek olfaktív jellege van: bűdös zsidó, bűdös oláh, bűdös x, y, z. Vagyis az

idegen rossz szagú, bűdös, piszkos. Persze én akkor nem tudtam, hogy a pengét a... nemzetiségembe vágta bele, elborult az agyam, és szaladtam haza a kenyérvágó késért, amely megvolt vagy negyven centi, hogy szétkaszaboljam az égimeszélőt. Nem nagyon fontos, mi történt a továbbiakban, hogy helyettem apám rohant ki szaladt Lóránt után, és hogy természetesen nem kapta el. Akkor csak annyit értettem az egészről, hogy be voltam csapva, mert én kicsi voltam, ő pedig nagy volt, én csodálgattam, ő pedig csúfot űzött belőlem, hogy én megbíztam benne, ő pedig visszaért a bizalmammal, minek szaporítani a szót, én őt amolyan hősnékként tekintettem, pedig csak egy nagy disznó volt. Rőf-rőf. – Patrianca tizedes volt, s úgy adódott, hogy az ő csoportjába kerültem; meg akart ismerni minket – január volt, az óriási gyakorlótér csontkevényre fagyva, fölötté az ég mint koponyatető fehérlett –, névsorolvasás után a tizedesek, szakaszvezetők átvesszik az embereket, ismerkedjünk hát, fiúk, na, a románok álljanak jobbra, a magyarok balra, gyerünk, egy-kettő, futás, és máris kezdenek kialakulni a csoportok, persze azért nem túl nagy a sietség, civilek még a legények, nemigen vettük komolyan a kis tizedest, aki ott ugrált, mint kecskeszar a deszkán. De azért, ha komótosan is és egymással beszélgetve, csak kialakulnak a csoportok, és én azon veszem észre magam, hogy egyedül maradtam; állók, nem mozdulok, aztán mégis teszek néhány lépést félre, egy harmadik irányban, no de merre menjek, amikor csak két-félre lehetett? Mi van, te, mondja Patrianca, te nem t'od, ki vagy? Gyerünk, baka, engedelmességed a parancsnak, mert még jelentem, hogy megszóktál! Nézek a fiúk is csodálkozással, aztán egyikük, Magics, aki egész éjjel a legszebb biharpüspöki lányról beszélt nekem, akivel közvetlenül a sorozás előtt házasodott össze, odakiált: Gyere ide, hisz közeink tartozol, mi a fene? És kiált egy ősiai is: Ide gyere, studentkám, mert együtt látott Neluval, márpedig ha Nelu barátja vagyok... De hát én zsidó vagyok, mondom, és hirtelen csend lesz, de olyan, mint az őtműveg, majd néhány pillanat – vagy néhány óra vagy néhány évszázad – után szilánkokra török a nevetéshullám hatására: Icig! Icig! Nevet a tizedes is, és hogy lássuk, elvégezte ám ő a líceumot, azt mondja: Itic Ştrul, a szökevény. Aztán azt mondja, rendben van, most már elég, állj be te is valahova, úgysem számít. Állj oda a magyarok közé. Vagy mégse, parancs vissza. Állj a románokhoz.

Fordította: ÁGOSTON Hugó

PAUL DRUMARU 1938-ban született Gyulafehérváron. Író, műfordító, Bukarestben él. Megjelent kötetek: *Trasland – poezii mei maghiari* (Trasland – az én magyar költőim) (2 kötet), Bukarest, 1999.

ÁGOSTON Hugó

Bukarest mint provincia

Ha van valami, ami elemi erővel különbözik életem első részének Erdély-vidéke és második részének Bukarestje között, hát az: a meleg, a kánikula. Érdekes, hogy viszonylag milyen kevés tanulmány foglalkozik napjainkban éghajlat és népi alkat összefüggéseivel. Lehet, hogy ennek is a globális felmelegedés az oka. Gyermekkorom városából sosem emlékszem arra, hogy szenvedtem volna a hőségétől. A leginkább melegem akkor volt, amikor egyszer a nagybátyámmal végigmásztunk egy körülbelül harminc centiméter átmérőjű csövezeteken a Küküllő fölött, iszonyú magasnak tűnt, akkor hirtelen perszelen éreztem tarkómon a nap sugarait, mintha egy lencse gyűjtötte volna oda őket; a derek rokonnak nem mertem bevallani, hogy magasságiszonyom van – azóta is fizikai veszélyhelyzetben a tarkómon forróságot érzek, úgy ismondhatnám, a meleg ráz ki, nem a hideg. A bukaresti júliusi–augusztusi kánikulához képest azonban még az is enyhe legyintésnek tűnt volna.

Persze aki nem tudja, milyen a bukaresti meleg, annak úgysem lehet megmagyarázni, aki pedig tudja, annak felesleges. Hogy olvad az aszfalt, és gyöngyözik a homlok – mondhatni külsőség. A meleg, amikor megül a fővárosban, olyan, mintha az öitök dimenzió lenne. A negyven Celsius-fok átírja az emberi tér természetét, délibabosan megremegetti erővonalait; a forróság beleivódik az emberbe, akárcsak télen a fagy lakásokban (ez sem fordult elő soha gyermekkoromban: fájni otthon), felforrallja a véré, eltompítja az agyát – de hiszen tudjuk...

Természetesen ezt is Caragiale írta meg a legjobban. Nem fogják elhinni, száz évvel ezelőtt, 1901 májusában jelent meg a *Moftul românian*ban a *Căldură mare* (Dögmeleg) című jelenete, ebben a reklendő „33 Celsius” jelent. Nagyon fontosnak tartom a Ionesco-előd „rendezői utasítását” a párbeszédorozathoz írt bevezetőjéből: „Mindennek, ami következik, valamennyi szereplő megőrzi ugyanazt az egyenletes, zavartalan és méltóságjeljes nyugalmat.” („În tot ce urmează, persoanele toate păstrează un calm imperturbabil, egal și plin de dignitate.”) Igen, mindaz, ami a Pacienței (Türelem) utcá-

ban elhangzik, nem egyéb, mint a híres méltóságjeljes redundancia, a meleg látogatás egy nehézkes üressérű, a látogató pedig, aki Costică vagy Mitică Popescu keresi a kánikulában: maga a nem kevésbé híres ünnepléses hülye (*tembel solemn*). Ez a rendkívüli zseni, Caragiale, egyébként annyira a jövőbe látott, hogy ezúttal napra pontosan száz évvel ezelőtt (1901. augusztus 12-én) jelentette meg a már említett újságban *La Peleş* című kirokját, hogy I. Mihály király, az utolsó román uralkodó (2001. augusztus 12-én) visszakövetelte a Peleş-birtokot. Ennek a miniatúrának a szereplője a sinaiai Piscopesco házaspár, a férfit Zenitnek hívják, és várja, hogy lovas hintóval elmelessenek a kastélyba. Madam Piscopesco készülődése: a legismertebb házastársi kultúrántrólólógiai óstípustok egyike, ugyanaz, mint amelyet szintén a nagy melege transzponálva egy strand-dalvelőtrázó pontossággal és ónokra visszameg előremenően később úgy fogalmazott meg: „Míg anyu öltözik, az apu ideges.”

S bár igaz, hogy most, amikor mindezeket írom, kissé lehűlt az idő, lényeg 33 fok van a múlt heti 38-39 helyett, még mindig elég nehezen jönnek a szavak. Csak Caragiale ad erőt, hogy leírjam az én kis aktuális bukaresti-provinciális történetemet.

Csillámpala

Négyen álltak az ajtó előtt: egy idősödő, mint később kiderült, magamkorú házaspár, és két fiatalember, szemmel láthatóan a gyermekei. Amikor ajtót nyitottam, hadarva, egymás szavába vágva kezdték el magyarázni, hogy ők laktak itt, ők itt laktak, ahol most én lakom, és meg szeretnék mutatni a lakást a gyerekeknek, mert ezek a fiúk, a két szemüveges melák még nagyon kicsik voltak, amikor elmentek Izraelbe; ott van egy szép szokás, vissza a gyökerekhez: felkeresni az élet előző színhelyeit, ez bizony nagyon szép szokás, mondtam én, erre a férfi mondta héberül is a nevé, mármint a szokás, de, sajnos, elfelejtettem; persze, hogy bejöhetnek, mondtam, csak hát kissé rendtelenség van, tudják, én most úgy inkább csak átmenetileg vagyok itt, igaz, már tizenegy éve tart ez az átmenet, sőt, még több éve, azóta, hogy a családom szintén külföldre távozott, persze nem olyan messze, csak ide, illetve hát oda, a szomszédba, nekem is két fiam van, mondtam, s rögtön kiderült, hogy köztünk, szülők között és a fiaink között is alig néhány hónapnyi a korkülönbség, nahát, hogy milyen kicsi a világ, állapítottuk meg, vagy milyen nagy?; akkor egy darabig csak a gyerekeknek magyaráztak: látod, itt volt az ágyacska, itt a márványlépcsőn ficamítottam ki a bokámat, amikor földrengőskor feléd rohantam, emlékszel a teraszra, itt fűrödél a kis kádcaskában; a házaspár után a konyhában vitatkozott egy sort, hogy a szagelszívót ők építették-e, vagy pedig a házzal együtt vették meg; az ágyat letakarhattam volna, mondtam, nem, dehogy, jól van így is, darálta válaszul az aszszony, így is nagyon, de nagyon szépen köszönjük; a fiúkhoz fordult: hát nem szóltok semmit?; a fiúk nem szóltak semmit; akkor a nő azt mondta, illetve kérdezte: tudja-e, mit sajnálok a legjobban?; mit?; válaszoltam kérdezve, vagy kérdeztem válaszolva, erre azt mondta, a két nagy szobában a stukkók szépen be voltak aranyozva, illetve hát festve valami aranszínű bronzal, azt ő most nem látja, azzal mi lett? nem tudom, mondtam, pedig hát tudtam, ugyanis beköltözéskor az volt az első dolgunk, hogy lefessük egyszínűre a plafont, a díszítőművellyel együtt, ha már leszedni túl bonyolult lett volna; kár, mondta a nő, kár, mondtam én is; akkor a férfi, akiről időközben megtudtam, hogy galaci származású, és mérnök, elkezdte mesélni, hogyan festették ki először a lakást, képzeljem, mondta, egyszer csak, a művelet teljében, kifogyott a csillámpor, a falak egy része csillámporos volt, a másik része meg nem, napokig járta a várost, sehol sem lehetett csillámporot kapni, és akkor, és akkor megtanácskozta a család, és feláldoztak vagy három vasalót, kiszedték belőlük a csillámot („azt hittem, hogy csillámpala, pedig csak a pillám csala”), a kávéörövel vagy valamilyen örlővel megörölték, és lett csillámporuk, és tudtak a falfestébe csillámporot keverni, és be tudták fejezni a nagy művet. Ez a csillámporos kaland 1970-ben történt, abban az évben, amikor én ifjú szerkesztőként felkerültem a fővárosba. Tíz évre rá az itt lakók elhagyták az országot és némi végkielégítés fejében a házukat. Sosem felejttem el, milyen nehezen mostuk le a falakról – káilítogott akkoriban alig lehetett kapni – a csillámos festéket.

ÁGOSTON HUGÓ 1944-ben született Medgyesen, Szegen megyében. A Kolozsvári *Krónika* vezető szerkesztője, a bukaresti *A Hét* főmunkatársa. Megjelent kötetek: *Bukaresti élet, képek*, Nagyvárada, 2000.

Előfizetés

A *Provincia*-ra előfizetni a *Krónika* kézbesítőinél, a *Krónika* képviselőinél, postai úton és a szerkesztőségben lehet (3400 Cluj-Napoca/Kolozsvár, Ţebei u. 21., tel.: +40-64-420490). Az előfizetési díj 1 hónapra 5000 lej, 3 hónapra 13 000 lej. Postai előfizetés esetén az előfizetési díjat a következő címre kell elküldeni: **Fundația CRDE – Revista Provincia**, cont nr. 264100078588, Banca ABN AMRO BANK (România), Sucursala Cluj (3400 Cluj-Napoca, Calea Dorobanților nr. 70).

Külföldi előfizetés esetében az előfizetési díj 6 USD/3 hónap, amit a következő bankszámlára lehet befizetni: **Fundația CRDE**, cont nr. 264100078588 USD, Banca ABN AMRO BANK (România), Sucursala Cluj (3400 Cluj-Napoca, Calea Dorobanților nr. 70, SWIFT KÓD ABNAROBUR).

PROVINCIA, magyar nyelvű kiadás

KIADÓ: Etnokulturális Kisebbségek Forrásközpontja

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG: Ágoston Hugó, Bakk Miklós, Mircea Boari, Al. Cistelean (felelos szerkeszto), Marius Cosmeanu, Caius Dobrescu, Sabina Fati, Marius Lazar, Molnár Gusztáv (felelos szerkeszto), Ovidiu Pecican, Traian Stef, Szokolý Elek, Daniel Vighi; **LAPSZERKESZTO:** Hadházy Zsuzsa; **ADMINISZTRÁCIÓ:** Ádám Gábor; **MUVÉSZETI SZERKESZTO:** Antik Sándor; **TÖRDELŐSZERKESZTO:** Demeter Éva; **KORREKTOR:** Benedek Sándor. **ISSN:** 1582-3954

Cím: 3400 Kolozsvár, Ţebei u. 21.; tel.: 064-420-490, fax: 064-420-470; e-mail: provincia@edrc.osf.ro; web: www.provincia.ro

A Provincia bármely részének másolásával és a lap terjesztésével kapcsolatos minden jog fenntartva. Tilos a lap elektronikus tárolása, feldolgozása és értékesítése a kiadó írásos hozzájárulása nélkül. Az első évfolyam a *Krónika* (magyar nyelvű kiadás) és a *Ziua de Ardeal* (román nyelvű kiadás) napilapok havi mellékleteként jelent meg.